Vladimir HORVAT, Igor VUKIĆ,
Stipo PILIĆ i Blanka MATKOVIĆ

Jasenovački logori - istraživanja

Društvo za istraživanje trostrukog logora Jasenovac
Zagreb, 2015.

Nakladnik:
Društvo za istraživanje trostrukog logora Jasenovac
Zagreb, Pavlenski put 7D

Nakladnika zastupa:
Stjepan Razum

Urednici:
Stjepan Razum
Igor Vukić

Jezično čitanje i ispravci:
Krunoslav Šoić

Tisak i uvez:
Grafika Markulin - Lukavec

Naklada: 1000 primjeraka
Tiskano u svibnju 2015.

ISBN 978-953-58565-0-4

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000906585.

Fotografija na naslovnici:
Iz laboratorija bolnice logora Jasenovac. Snimio Edmund Stöger, 17. srpnja 1944. godine. Fotografija se čuva i u fototeci Međunarodnog odbora Crvenog križa u Ženevi. Mikroskop na slici kupila je Židovska bogoštovna općina iz Osijeka. Stajao je 6000 kuna.

Vladimir Horvat
Igor Vukić
Stipo Pilić
Blanka Matković

Jasenovački logori

- istraživanja

Društvo za istraživanje trostrukog logora Jasenovac
Zagreb, 2015.

Tiskanje ove knjige novčano su pomogli hrvatski domoljubi i rodoljubi.

3. Poslijeratni zarobljenički logor Jasenovac prema svjedočanstvima i novim arhivskim izvorima*

Stipo PILIĆ i Blanka MATKOVIĆ

Uvod

Naselje Jasenovac smješteno je na lijevoj obali rijeke Save oko 100 km jugoistočno od Zagreba. Na desnoj obali, nasuprot Jasenovcu, u Savu se ulijeva rijeka Una, a sjeverno od mjesta nalazi se rijeka Strug. Prema registru župa iz 1501. župa u Jasenovcu jedina je, uz onu u Dubici, od sedamnaest župa iz 1334., preostala poslije turskih osvajanja u drugoj polovici XV. st.[1] Borbe s Turcima se nastavljaju kroz cijelu prvu polovicu XVI. st. kada se naselje Jasenovac prvi puta spominje 1536. na lokaciji na kojoj se danas nalazi Gradina. Na istoj lokaciji ban Petar Keglević 1539. gradi utvrdu za obranu od Turaka na utoku rijeke Une u Savu.[2] Turci konačno zauzimaju Jasenovac 1556. nakon čega ondje grade vlastitu utvrdu s vojnom posadom koja se upravno nalazila u Požeškom sandžaku.[3] Godine 1699. Jasenovac osvajaju Habsburgovci te naselje tada postaje dijelom Vojne Krajine i jedna od utvrda sa satnijom.[4] Rimokatolička župa i crkva Sv. Nikole te kapela Sv. Erazma prvi put se spominju 1736. Godine 1775. bilježi se i prvi spomen

---

* Rad je prvotno objavljen 2014. u Zadru: PILIĆ, Stipo i MATKOVIĆ, Blanka. *Poslijeratni zarobljenički logor Jasenovac prema svjedočanstvima i novim arhivskim izvorima*. U: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*. Zadar, 2014., br. 56, str. 323-408.

1 Krčelić, Baltazar Adam. *Povijest stolne crkve Zagrebačke,* Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1994., str. 25, 30. — MAČKOVIĆ, Mića - Skula; MAČKOVIĆ, Davor. *Jasenovac na Savi*. Izd. Davor Mačković. Jasenovac, 2007., str. 14.

2 ŠEPOVIĆ, Branko. *Jasenovac*. Izd. Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek. Zagreb, 2001., str. 4, svj. 1. — TRIVUNČIĆ, Radovan. *Jasenovačka drama*. Izd. Školske novine. Zagreb, 1985., str. 11. — MAČKOVIĆ, M. i D. *Jasenovac*, (2007.), str. 18.

3 ČELEBIJA, Evlija. *Putopisi. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Izd. IRO Veselin Masleša. Sarajevo, 1979., str. 219, 231-232, 271. — MAČKOVIĆ, M. i D. *Jasenovac*, (2007.), str. 22, 24-25.

4 MAČKOVIĆ, M. i D. *Jasenovac,* (2007.), str. 27-30.

pravoslavne crkve Rođenja Sv. Ivana (Jovana) Krstitelja.[5] Polovicom XVIII. st. otvara se prvo rimokatolička, a potom i pravoslavna pučka škola.[6] Jasenovac tada predstavlja jednu od postaja na važnom prometnom putu između Jadranskog mora i Podunavlja[7] što mu omogućuje ubrzan i pojačan razvoj. U naselju se već početkom XIX. st. formira cehovsko udruženje, a uskoro poslije toga obrtnička zadruga i brodogradilište. 15. siječnja 1888. ustanovljena je željeznička veza sa Siskom i Novskom. Osim toga u Jasenovcu se nalazila skela koja ga je povezivala s Donjom Gradinom na desnoj obali Save, pa je prometno bio još značajniji. Dolaskom Karađorđevića na vlast i promjenom politike Kraljevine Srbije prema Austro-Ugarskoj, Jasenovac postaje jedno od središta tajne velikosrpske aktivnosti prema Hrvatskoj kao dijelu Austro-Ugarske monarhije, osobito između 1906. i 1908.[8] Tih se godina u Jasenovcu osnivaju brojna srpska društva sa zadaćom širenja srpskog duha, jezika i srpskog pisma ćirilice. Nedugo potom uslijedio je Prvi svjetski rat, a potom i raspad Austro-Ugarske monarhije.

Nakon završetka Prvog svjetskog rata Jasenovac ulazi u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), koja 1929. mijenja ime u Kraljevinu Jugoslaviju. Na izborima 1923. Jasenovac se sastojao od dvije izborne jedinice: Jasenovac I. i Jasenovac II. U I. izbornoj jednici pravo glasa imalo je 528 glasača, a na izbore izišlo ih je 472, odnosno gotovo 90 %. Najviše je glasova dobila Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) 253, potom Radikalna stranka 109, Demokratska stranka 87, a ostale stranke su dobile manje od deset glasova. U II. izbornoj jedinici pravo glasa je imalo 723 glasača, a glasovalo je 529 ili oko 70%, što je manji odziv nego u I. izbornoj jedinici. I ovdje je HRSS dobio najveći broj glasova - 243, zatim Demokratska stranka 160 i Radikali sa 115 glasova, te ostali s manje od deset glasova.[9] Na izborima 1927. i 1928. pobijedio je HSS s 8 poslaničkih mjesta, iza njih su

---

[5] BULJAN, Alojz; HORVAT, Franjo. *Žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća na području bivšeg kotara/općine Novska (Grad Novska, općine Jasenovac i Lipovljani, Grad Kutina – dio i Grad Sisak – dio)*. Izd. Ogranak Matice hrvatske Novska. Novska, 2006., str. 577.

[6] MAČKOVIĆ, M. i D. *Jasenovac*, (2007.), str. 40-43.

[7] ROGIĆ, Veljko. *Regionalna geografija Jugoslavije*. Knj.1. Izd. Školska knjiga. Zagreb, 1982., str. 146-148.

[8] PAVLIĆEVIĆ, Dragutin. *Progoni i likvidacije Hrvata na području Hrvatske od 1903.-1941*. U: *Međunarodni znanstveni skup. "Jugoistočna Europa 1918.-1995."*, Zadar, 28.-30. IX. 1995. Ur. Aleksandar RAVLIĆ. Izd. Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informativni centar. Zagreb, 1996., str. 41-42. — GLAVINA, Frano. *U Jasenovcu su Srbi još 1906. ubijali Hrvate*. U: *Panorama*, 1. srpnja 1996., str. 60 i 61.

[9] Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), f. 1364, Skupina XXIII., Izbori u Jugoslaviji, kut.8, br.1771,/23., Iskaz o rezultatu izbora kotara Novska, Novska 19. ožujka 1923.

bili Radikali sa sedam mjesta, dok je najmanje glasova ostvario SDS s tri mjesta,[10] pa je vlast preuzela Seljačko-demokratska koalicija (SDK), koju od 1927. tvore HSS i SDS.

U vrijeme šestosiječanjske diktature najveće značenje i ulogu imaju organizacije pod jugoslavenskim nazivom - Mlada Jugoslavija i Sokol Jugoslavije.[11] U to vrijeme zabranjeno je bilo kakvo spominjanje i isticanje tzv. plemenskih (odnosno nacionalnih) simbola i elemenata. Ipak, odnos prema svima nije isti. Dok se prema hrvatskim simbolima i pojmovima udara svim oblicima represije, prema onima srpskog karaktera nema nikakve prisile ili zlostavljanja te se protiv njih nastupa samo formalnosti radi.[12] Kralj i vladajući dvorski krugovi izbacuju u prvi plan simbole jugoslavenske nacije i države o čemu nam govori legalno održani zbor Jugoslavenske akcije održan 20. svibnja 1934.[13] Političku situaciju najbolje opisuje političko izvješće o partijama i pokretima u Novskoj kotarskog načelnika Novske Šipuša od 28. siječnja 1935.[14] Iz izvješća se lako da zaključiti da pored svih uloženih državnih napora u cilju jačanja političkih stranaka i organizacija kojima su cilj one s unitarističko – jugoslavenskim imenom i nazivima u narodu i dalje najveći utjecaj imaju stare stranke i to ponajprije Hrvatska seljačka stranka (HSS) i Samostalna demokratska stranka (SDS). Osnivaju se kulturno-prosvjetne organizacije s ciljem propagiranja jedinstvene (unitarne) države. Među njima jedno od značajnijih na jasenovačkom području je Kulturno

---

[10] HDA, f. 1364, Skupina XXIII., Izbori u Jugoslaviji, kut.21, UOZV inv. br. 56141/27. i 18684/28.

[11] HDA, f. 144, Savska banovina Upravni odjel, kut.111, Pov. br. 7551./1931.; 7600./1931.; 10610./1931.; 7610./1931.; 7735./1931.; 10463./1931.

[12] HDA, f. 144, Savska banovina Upravni odjel II., Pov. O. Z. Br. 2926/33. U ispravi je navedeno da je isticanje srpske "plemenske" zastave na pravoslavnoj crkvi u Jasenovcu kažnjeno samo ispitivanjem i utvrđivanjem tko je i kako istu postavio. Više od toga ništa nije poduzeto.

[13] HDA, f. 1353, Skupina VI., Građanske stranke i društva, inv. br. 3970. Iako se u izvoru ne navodi jasno koja organizacija stoji iza zbora, prema navedenom policijskom izvješću, simbolima, sastavu i govornicima na zboru, može se zaključiti da je zbor organizirao Dimitrije Ljotić, koji u to vrijeme stvara i organizira jugoslavenski pokret pod nazivom "Jugoslavenski zbor", koji je poznat pod jedinstvenim nazivom "ZBOR".

[14] HDA, f. 1363, Skupina XXI, Politička situacija, inv. br. 4229., kut.55. Nova stranka koja je jedina legalna te predstavlja državu i krerira politiku zove se Jugoslavenska nacionalna stranka. Stranka je navodno uživala podporu svega jedne četvrtine pučanstva na srezu Novska, uz napomenu da je čak i kotarski načelnik izrazio sumnju u toliku podporu u mogućim slobodnim izborima, ukoliko bi do njih došlo.

prosvjetni dom Kraljevića Tomislava u Jazavici.[15] 1936. iz uprave Savske banovine u sva naselja pristižu okružnice kojima se zabranjuje daljnja djelatnost naoružanih četničkih udruženja.[16] Prema tim okružnicama čini se kao da četnici u Jasenovcu tada nisu imali ni odbor ni pododbor, jer se to mjesto ne spominje ni u jednom tom dokumentu. Iz izvješća kotarskog načelnika Novske Šipuša saznajemo kako su u istom kotaru četničke organizacije postojale u Jazavici i Jasenovcu, a ova posljednja je bila vrlo aktivna i brojčano jaka.[17] Kao jedan od dokaza djelovanja i funkcioniranja četničke organizacije jeste i ubojstvo redara Ivana Šepovića i ranjavanje jednog lugara, a u čijem su ubojstvu sudjelovali članovi mjesne četničke organizacije.[18]

Donošenjem Oktroiranog ustava 1931. vlada pokušava održati privid demokracije i zato dvije godine kasnije organizira izbore. Iz dokumenata saznajemo da su kandidati u Jasenovcu bili Ivan Đilas i Đuro Borojević.[19] Na izbore održane 1935. od 1539 birača u Jasenovcu je izišlo 1127. Uvjerljivo najveći broj glasova polučio je HSS - 668, potom lista Jugoslovenske radikalne zajednice kombinirana s Ozrenom Bačićem s 459 glasova, dok su Đuro Dragić i lista Ozrena Bačića ostvarili zanemarive rezultate.[20] Tih se godina u Jasenovcu, uz HSS i SDS ističe djelovanje, već navedene, novoosnovane Jugoslavenske radikalne zajednice i "Zbora" Dimitrija Ljotića, čiji je nositelj u Jasenovcu Ozren Bačić, jedan od vlasnika industrijskog kompleksa koji se razvija na Savi kod Jasenovca. I rezultati parlamentarnih izbora 1935. na novskom kotaru bili su uspješni za oporbenu listu Udružene opozicije dr. V. Mačeka (HSS-3.323 i SDS-318 glasova) koja je na njima minimalno s 3.641 glasom (50,83%) pobijedila vladinu listu B. Jeftića (tj. JNS) s 3.096 glasova (43,22%). Lista B. Maksimovića (Radikalna stranka) dobila 242 glasa ili 3,38%, a lista Dimitrija Ljotića ("Zbor"), koje je nositelj bio Ozren

[15] HDA, f. 144, Savska banovina Upravni odjel, kut.277, 521/II Pov. 1936. Osnivačka skupština je održana 3. listopada 1935. Dom su osnovale 9. siječnja 1936. tri udruge: Dobrovoljna vatrogasna četa Jazavica – Roždanik, Sokolska četa Jazavica i Katoličko pogrebno društvo Gornji Rajić. Pravila društva su odobrena po odobrenju Kraljevske Banske uprave Savske banovina od 1. veljače 1936.

[16] HDA, f. 144, Savska banovina Upravni odjel, kut. 277, 1022/1936.; 943./1936.; 531./1936.

[17] HDA, f. 144, Savska banovina Upravni odjel, kut.285, inv. br. 2354./1936. U izvješću se ističe kako niti jedna od te dvije organizacije nije predala popis članova Upravnog odbora, pa one prema tome više i ne postoje, tim više jer su četničke organizacije "među Hrvatima omražene i provokatorski djeluju".

[18] HDA, f. 1363, Skupina XXI., Politička situacija, kut. 55, inv. br. 4369.

[19] HDA, f. 1364, Skupina XXIII., Izbori u Jugoslaviji, kut. 21, SBUO II. Pregled biračkih kandidata.

[20] HDA, f. 1364, Skupina XXIII., Izbori u Jugoslaviji, kut.21, SBUO POV. II., 4854/36.

Bačić, osvojila je svega 184 glasa odnosno 2,57%. Na parlamentranim izborima 1938. na kotaru Novska za listu dr. V. Mačeka glasovalo je 4906 ili 85,52 % glasača (HSS - 4870 i JNS – 35 glasova). Za vladinu listu dr. M. Stojadinovića (JRZ) izjasnio se svega 831 glasač ili 14,48%, a za listu D. Ljotića 225 glasova. Izborni rezultati ukazali su na znatno jačanje HSS-a koja je pobijedila u sve tri tadašnje novske općine: Jasenovac, Novska i Novska vanjska. U Jasenovcu je od 846 birača glasovalo njih 649 odnosno 75%, a pobijedila je lista SDK koju je predvodio Mijo Dragić s 472 osvojena glasa, ispred vladine liste JRZ-e koju je predvodio Ivan Jurić s 177 osvojenih glasova.[21] Demokratizacija u zemlji dovela je do novih odnosa u kojima se ponovo iskazala snaga HSS-a i zajedništva hrvatskog naroda. To je izazvalo srpske snage koje osnivaju društvo “Krajina”, organiziraju skupove te izdaju knjige kojima dokazuju srpstvo hrvatskih prostora.[22]

Sljedeće godine, uoči početka Drugoga svjetskog rata, sporazumom Cvetković – Maček formira se Banovina Hrvatska, kao posebna upravna jedinica Kraljevine Jugoslavije koju čine Primorska i Savska banovina te dijelovi Drinske banovine.

Nacionalni sastav stanovnika Jasenovca i okolnih mjesta

Do Drugoga svjetskog rata općina Jasenovac sastavni je dio kotara Novska. Prema prvom poznatom popisu u Šematizmu Zagrebačke biskupije iz 1830. Jasenovac je imao 2014 stanovnika, od kojih je rimokatolika bilo 1096, a pravoslavnih (grkoistočnih) 918. U Krapju je živjelo 1155 stanovnika i to rimokatolika.[23] 1841. Jasenovac je nastanjivalo 1065 rimokatolika i 1033 pravoslavnih, a Krapje 1234 rimokatolika i 6 pravoslavnih.[24] Trend izjednačavanja stanovništva nastavio se do 1852. kada je u Jasenovcu živjelo

[21] HDA, f. 1364, Skupina XXIII., Izbori u Jugoslaviji, kut. 8, spis br. 234., Uspjeh kandidatskih lista. JANČIKOVIĆ, Tomo. *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938., Zagreb, siječanj 1939*. U: *Politika*. Beograd, 14. XII. 1938., str. 5.

[22] *Krajina. Srbi u našim sjevero-zapadnim krajevima*. Izd. Zadružna štamparija. Zagreb, 1938. — *Srpsko – hrvatski spor*. 3. dio. Štamparija Drag. Gregorić. Beograd, 1939. — MILOSAVLJEVIĆ, J. Ž. *Srpsko-hrvatski spor i neimari Jugoslavije*. Izd. Štamparija Marinković. Beograd, 2003.

[23] Nadbiskupijski arhiv Zagreb (dalje NAZ), Schematismus cleri diocesis Zagrabiensis pro anno MDCCCXXX. (1831.), str. 71. i 72. U područnicama Jasenovca, tj. u Košutarici bilo je 356 rimokatolika, a u Uštici 320 rimokatolika i 407 pravoslavaca. U područnicama Krapja živjelo je u Drenovu Boku 642 rimokatolika, Puski 684 i Plesmu 425.

[24] NAZ, Schematismus cleri diocesis Zagrabiensis pro anno MDCCCXLI. (1841.), str. 62. i 63.

1129 rimokatolika i 1063 pravoslavnih, odnosno ukupno 2192 žitelja, a u Krapju 1271 rimokatolik, 1 grkokatolik i 36 ostalih, što je ukupno 1307 žitelja.[25] Iako je Jasenovac 1855. poharala kuga,[26] broj stanovnika nije opao, pa tako prema popisu iz 1856. u mjestu živi 1160 rimokatolika, 1020 pravoslavca, što je ukupno 2280 stanovnika. Iste je godine u Krapju živjelo 1350 rimokatolika i 76 ostalih.[27] Ipak, prema prvom službenom popisu stanovništva iz 1857. Jasenovac ima 2086 stanovnika, a najveći broj stanovnika bilježi 1880. kada je ondje živjelo 2468 stanovnika, od kojih 1441 Hrvat (rimokatolik), 979 Srba (pravoslavnih), 43 Židova i 5 ostalih. Prema popisu stanovništva iz 1910. u Jasenovcu je živjelo 2.365 stanovnika od kojih 1334 Hrvata, 975 Srba, 33 Nijemca, po 8 Čeha i Mađara, 2 Rusina ili Ukrajinca, 1 Slovenac 4 Židova te 4 ostalih i nepoznatih.[28] Popisi rađeni između dva svjetska rata nisu objavljeni po naseljima, nego samo po općinama, srezovima, oblastima i banovinama. Osim toga, stanovništvo nije popisano po nacionalnom sastavu, već samo vjerskom, a jezik je bio samo srpskohrvatski. Tako je u općini Jasenovac prema popisu 1921. živjelo 5276 stanovnika, od kojih 2424 pravoslavnih, 2851 rimokatolik i jedan grkokatolik, a samo mjesto Jasenovac je te godine imao 2176 žitelja.[29] Popisom 1931. utvrđeno je u općini Jasenovac 5545 stanovnika, od kojih 2591 pravoslavaca (Srba) i 2943 rimokatolika (Hrvata), 2 grkokatolika, 7 pripadnika islamske vjere i 2 ostalih, a samo mjesto Jasenovac imalo je te godine 2278 stanovnika.[30]

Uoči početka Drugoga svjetskog rata na području Kraljevine Jugoslavije u Jasenovcu je živjelo 2860 stanovnika, od čega 1540 Hrvata, 1311 Srba i 10

---

[25] NAZ, Schematismus cleri diocesis Zagrabiensis pro anno MDCCCLII. (1852.), str. 156. i 157.

[26] MAČKOVIĆ, M. i D. *Jasenovac*, (2007.), str. 35.

[27] NAZ, Schematismus cleri diocesis Zagrabiensis pro anno MDCCCLVI. (1856.), str. 80. i 81.

[28] *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*. Knjiga 3. Izd. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Zagreb, 1998., str. 1942.

[29] *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921*. Izd. Državna štamparija. Sarajevo, 1932., str. 278. — ŠEPOVIĆ, B. *Jasenovac*, (2001.), str. 12, tablica 1. — STANOJEVIĆ, Stanoje. *Narodna enciklopedija srpsko – hrvatsko – slovenačka*. Knjiga II. Zagreb, 1927., str. 133. Popis je rađen prema teritorijalnoj organizaciji Austro-Ugarske 1910. pa se Jasenovac tada nalazio u kotaru Novska i Požeškoj županiji. Prema Stanojeviću Jasenovac je tada imao 2111 stanovnika. Iz navoda nije jasno odnosi li se ta brojka na 1921. ili 1925. jer se ti podatci ne slažu sa službenim rezultatima popisa stanovništva 1921. koji su objavljeni tek 1932.

[30] *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. g.* Knj. 2. Izd. Državna štamparija. Beograd, 1938., str. 90. — ŠEPOVIĆ, B. *Jasenovac*, (2001.), str. 12, tablica 1.

ostalih.[31] Prema šematizmu Katoličke crkve objavljenom 1939. župa u Jasenovcu brojala je 3090 duša.[32] Bio je to gradić u kojem se pored razvijene poljoprivrede u okolici, razvijala raznovrsna industrija čiji je vlasnik uglavnom bio Ozren Bačić. U naselju je djelovalo više kulturno – umjetničkih i prosvjetnih društava, uglavnom nacionalno organiziranih.[33] Gospodarski je razvoj uvjetovao nastanak i razvoj političkih stranaka, a u osvit Drugoga svjetskog rata bilježi se i djelovanje pripadnika Ustaškog pokreta, dio kojih je do tada djelovao preko HSS-a. Drugi svjetski rat je nanio znatne štete Jasenovcu od kojih se naselje do danas nije oporavilo, bilježeći pritom konstantan pad stanovništva. Prema popisu stanovništva iz 1948. u Jasenovcu su živjele 2086 osobe, od čega 1670 Hrvata i 414 Srba,[34] što govori o znatnom ukupnom padu stanovništva, a koji se najviše odrazio na stradalo srpsko stanovništvo koje se svelo na trećinu prijeratnog. 1953. u Jasenovcu je zabilježeno svega 1486 stanovnika. Prema tom popisu najveći pad stanovništva zabilježen je kod Hrvata kojih je preostalo svega 981, a Srbi su u odnosu na 1948. ostvarili porast na 496 stanovnika uz 3 Čeha.[35]

---

[31] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 577-578.

[32] DRAGANOVIĆ, Krunoslav. *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*. Prema mandatu preč. Episkopata Jugoslavije izradio dr. Krunoslav DRAGANOVIĆ. Izd. Akademije “Regina apostolorum”. Sarajevo, 1939., str. 53-54. Župi su vjerojatno pripadala još neka sela oko Jasenovca, pa u tom smislu treba promatrati ovaj broj žitelja. Od 1997. godine župa Sv. Nikole u Jasenovcu pripada Požeškoj biskupiji.

[33] Srpski sokol i Srpska čitaonica osnovani su 1907., a Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Svačić 1909. — MAČKOVIĆ, M. i D. *Jasenovac*, (2007.), str. 56, 57 i 67.

[34] *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948., knj. 9., Stanovništvo po narodnosti*. Izd. Savezni zavod za statistiku. Beograd, 1954., str. 369. — *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*. Knjiga 3. Izd. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Zagreb, 1998., str. 1942. — *Administrativno-teritorijalna podjela i imenik naseljenih mjesta Narodne Republike Hrvatske, stanje 1. V. 1951*. Tisak štamparije novina. Zagreb, 1951., str. 104. — Jasenovac je bio organiziran kao mjesni narodni odbor (MNO) u kotaru Novska i oblasti Zagreb. Površina kotara Novska bila je 619 km^2, gdje je u 7261 domaćinstvu živjelo 25.872 stanovnika. Tada na području Mjesnog narodnog odbora Jasenovac u 615 domaćinstava živjelo je 1360 stanovnika. Na području Mjesnog narodnog odbora nalazili su se i selo Košutarice, gdje su u 178 domaćinstava živjela 692 stanovnika te zaselak Lončarice gdje su u 10 domaćinstava živjela 34 stanovnika. Šepović navodi da je u mjestu Jasenovac, prema Uredu za statistiku Sisak – ispostava Novska živjelo 1394 stanovnika iz čega se može zaključiti da se gornji podatci odnose na općinu Jasenovac. Vidi: ŠEPOVIĆ, B. *Jasenovac*, (2001.), str. 12, tablica 1.

[35] *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske*, 3. (1998.), str. 1942.

Osnivanje sabirnog logora u kolovozu 1941.

Sabirni logor Jasenovac osnovan je u kolovozu 1941. u blizini naselja Jasenovac, a sastojao se od pet logora. Logori I. i II., odnosno Krapje i Bročice, rasformirani su već u studenom iste godine. S osnivanjem Logora III., poznatog kao Ciglana, započeto je u rujnu 1941. kada je Zapovjedništvo Ustaške obrambene službe preuzelo objekte nekada u vlasništvu Ozrena Bačića. Područje novog logora bilo je dobro povezano željeznicom, a uključivalo je, između ostalog, industrijske objekte poput mlina, lančare, pilane i ciglane. U samom naselju Jasenovac oblikovan je Logor IV. – Kožara, a podkraj 1941. osnovan je i Logor V. u Staroj Gradiški.

Logor III. C – Ciglana dio je industrije koju je Bačić razvijao između dva svjetska rata u Jasenovcu, a sastojao se od ciglane, pilane, lančare, mlina, tvornice klliješta i električne centrale te 56 prijavljenih obrta.[36] Godine 1940. te objekte navodno preuzima zapovjedništvo Vrbaske divizije.[37] Bačići se kao poduzetnici-trgovci pojavljuju 26. 11. 1919. kada poduzeće "Bačić i drugovi" iz Jasenovca traži dozvolu za izvoz svoje robe u Austriju.[38] Za ovaj podhvat obitelj Bačić je imala političku podlogu u denuncijaciji Lazara Bačića 1915. po caru Austro-Ugarske Monarhije.[39] Poslove su razvijali obiteljski, između Zagreba i Jasenovca. Ozren Bačić, koji je tridesetih godina pomagao JRZ-e i Ljotićev Zbor, od "narodnih vlasti" je žigosan i osuđen kao fašist.[40] Čini se da je već uspostavom Banovine Hrvatske otišao u Beograd i za vrijeme Drugoga svjetskoga rata nastavio svoje poslove u suradnji s vlastima Nedićeve Srbije, zbog čega je poslije rata završio u zatvoru i osuđen na desetogodišnju robiju. Prema uručbenom zapisniku za 1946., 11. studenog 1946. Gradski NOO Zemun zatražio je Bačićeve podatke od MNO Jasenovac.[41] Iz molbe koju je 19. ožujka 1951. Kazneno – popravnom domu u Nišu uputila njegova kćer Ljubica Šesto, rođena Bačić, doznajemo zbog čega su ti podatci traženi. Ona ističe kako je još 1950. poslala molbu za puštanje na slobodu svoga oca, budući je odslužio polovicu kazne, ili premještaj iz Sremske Mitrovice u Lepoglavu ili Staru Gradišku u Hrvatskoj gdje je većina obitelji živjela. Umjesto toga Bačić je dobio premještaj u KPD Niš zbog

[36] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 578.
[37] Prema nepotvrđenim podatcima iz privatnih izvora.
[38] HDA, f. 417, Odvjetnička pisarnica Walter Radivoj, kut.5, oznaka c 1562.
[39] HDA, f. 417, Odvjetnička pisarnica Walter Radivoj, kut.135, oznaka K 248.
[40] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 578-579.
[41] Državni arhiv Sisak (dalje DASK), f. 321, Mjesni narodni odbor Jasenovac (MNO), uručbeni zapisnik za 1946. g., br. 1510.

čega njegova kći iznova piše molbu,[42] no rezultat nam nije poznat. Čini se da je obiteljska imovina u Jasenovcu, Novskoj i Zagrebu oduzeta nacionalizacijom i konfiskacijom poslije Drugoga svjetskog rata, pa tako i industrijski kompleks u Jasenovcu.[43]

Suvremeni povjesničari izbjegavaju i ratni i poratni jasenovački logor

Historiografija na prostoru bivše Jugoslavije dosada se uglavnom fokusirala upravo na "Ciglanu" kao najozloglašeniji među jasenovačkim logorima iz kojeg je 22. travnja 1945. izvršen proboj logoraša. Dana 2. svibnja 1945. postrojbe Jugoslavenske armije zauzele su to područje. Ipak, spominjanje logora poslije toga nadnevka je sporadično, djelomično i nesustavno. Dosadašnji izvori o tome svode se ponajviše na kratka usmena svjedočanstva koja do sada nisu bila podkrijepljena nikakvim izvornim ispravama. Razlozi su nedostupno izvorno gradivo koje se uglavnom nalazi u Vojnom arhivu u Beogradu, ali i komoditet povjesničara i istraživača.[44] Onom dijelu povjesničara koji nastavlja "borbenu tradiciju" jugoslavenske historiografije takvo stanje odgovara jer na taj način suvereno vlada temom, sadržajem, vremenom i prostorom. Kroz proteklih gotovo sedamdeset godina nije bilo ozbiljnijeg i temeljitijeg pokušaja istraživanja poratnog logora u Jasenovcu, a da ne govorimo o možebitnom traženju izvornih arhivskih isprava u arhivima Republike Hrvatske. Dok je do 1990. za to bilo i opravdanja, poslije te godine u Republici Hrvatskoj su izvori, barem službeno, dostupni povjesničarima i istraživačima bez straha za sigurnost ili život. Povremeni pokušaji da se istraži moguće djelovanje poslijeratnog logora Jasenovac bilo je prigodničarsko i uglavnom na amaterskoj razini, a poticaj je najmanje dolazio od samih povjesničara. Hrvatska politička emigracija čini se nije imala dovoljno gradiva za tu temu, pa se njome nije ni bavila.

Potrebno je istaknuti i to da, unatoč dosada objavljenim svjedočanstvima o djelovanju poslijeratnog logora Jasenovac, Zastupnički dom Hrvatskog sabora nije izglasao izmjene i dopune Zakona o Spomen-području Jaseno-

[42] HDA, f. 417, Odvjetnička pisarnica Walter Radivoj, kut. 135, oznaka K 3927 i 3864.

[43] HDA, f. 417, Odvjetnička pisarnica Walter Radivoj, kut.135. Na web stranici Spomen-područja Jasenovac ističe se da je Bačićeva imovina konficirana od strane vlasti ND Hrvatske, no ne navode se dostupni podatci o sudbini Ozrena Bačića i obiteljske imovine nakon završetka Drugoga svjetskog rata. URL: http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7338 (pregledano 15.IV.2013.)

[44] Do 2006. Vojni arhiv se nalazio u okviru Vojnoistorijskog instituta. URL: http://www.isi.mod.gov.rs/vojni_arhiv02/istorijat.php?lang=sr-lat (pregledano 4.XI.2013.)

vac. Ta ustanova još uvijek djeluje u skladu sa Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o Spomen-području Jasenovac izglasanom 2001. godine u kojemu nema spomena o poslijeratnim žrtavama tog logora, a u Savjet Spomen-područja imenuje se između ostalih i predstavnik Saveza antifašističkih boraca Hrvatske, odnosno osoba koja je moguće bila pripadnik Jugoslavenske armije u trenutcima djelovanja poslijeratnog logora Jasenovac zbog čega je očito u sukobu interesa.[45] U ovom trenutku SAB predstavlja članica SDP-a Katica Sedmak koja je na komemoraciji u Jasenovcu 2012. izjavila da "JUSP Jasenovac ne skrbi samo o ovom lokalitetu u Jasenovcu, nego i o skoro svim lokalitetima koji su pripadali logoru u periodu od 1941.-1945."[46] Osim toga, u skladu sa zadaćama definiranim u Zakonu, na web stranici Spomen-područja Jasenovac ističe se da je "koncentracioni logor Jasenovac bio mjesto zatočenja, prisilnog rada i likvidacija, u prvom redu srpskog pravoslavnog stanovništva koje je, u cilju stvaranja čistog etničkog teritorija, trebalo podpuno iskorijeniti s područja Nezavisne Države Hrvatske, kao i Židove i Rome, rasnim zakonima diskriminirano stanovništvo" te da je "u logoru stradao i znatan broj Hrvata - komunista i antifašista, pripadnika Narodno – oslobodilačke vojske Hrvatske, kao i članova njihovih obitelji i drugih protivnika ustaškog režima".[47]

Svrha ovog rada je osvrnuti se na dosadašnja istraživanja, svjedočanstva i dokumente koji govore o poslijeratnom logoru u Jasenovcu te ih upodpuniti dosada pronađenim arhivskim izvorima koji potvrđuju da je na jasenovačkom području nakon Drugoga svjetskog rata djelovao sustav zarobljeničkih logora.

Dosadašnja istraživanja i svjedočanstva o poslijeratnom logoru u Jasenovcu

Problematikom postojanja poslijeratnog logora Jasenovac prvi se počeo baviti svećenik, franjevac i povjesničar Oton Knezović koji je u svome radu pod nazivom "Pokolj hrvatske vojske 1945." iznio prva svjedočanstva o Bleiburgu, Križnom putu i stradanju hrvatske vojske poslije II. svjetskog rata.[48]

---

[45] Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o spomen-području Jasenovac. U: *Narodne novine*, br. 22, od 21.III.2001.

[46] Govor potpredsjednice SABA Katice Sedmak u Jasenovcu, URL: http://www.sabh.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=392:govor-potpredsjednice-saba-katice-sedmak-u-jasenovcu&catid=4:govori&Itemid=16, (pregledano 20.IV.2013.)

[47] URL: http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5019 (pregledano 15.IV.2013.)

[48] KNEZOVIĆ, Oton. *Pokolj hrvatske vojske 1945. Dokumenti o zvjerstvima Srba nad Hrvatima*. Chicago, 1960.

Prema svjedočanstvu koje mu je iznio jedan svećenik zatočen 1945. u zatvoru (logoru) u Staroj Gradiški, ondje su bili smješteni brojni svećenici Katoličke crkve. S obzirom da je broj zatočenika bio prevelik, dio ih je bio smješten u tvornici opeka nekoliko kilometara dalje,[49] no izvori ne odkrivaju o kojoj se točno lokaciji radi.

Godinu dana nakon Knezovića objavljuje svoju knjigu Josip Hećimović, ali sa sadržajem koji općenito navodi stradanja poslije 1945. bez ikakvog spominjanja poslijeratnog logora u Jasenovcu.[50] U Francuskoj Bernard George piše knjigu sličnog sadržaja o događajima u Jugoslaviji tijekom Drugoga svjetskog rata, ali ni u njoj nema nikakvog spomena o djelovanju logora u Jasenovcu nakon rata.[51] Dvije godine kasnije Ivan (John) Prcela izdaje u Sjedinjenim Američkim Državama najznačajnije djelo dokumentarnog gradiva o stradanjima Hrvata poslije Drugoga svjetskog rata, no ponovno bez spomena o logoru u Jasenovcu, iako se spominje značajan broj logora na drugim mjestima u okolici Jasenovca.[52] Vinko Nikolić je 1976. u Münchenu i Barceloni tiskao novo izdanje knjige objavljene prvi put 1963. u Buenos Airesu,[53] ali ni on nigdje izravno ne spominje poratni logor u Jasenovcu, iako iznosi svjedočenje dr. Ivana Paspe koji će kasnije na drugom mjestu dati svoj iskaz i o tom logoru. U zborniku *Bleiburg: uzroci i posljedice,* Vinko Nikolić objavljuje prilog A. Mećave, pod naslovom “I partizani su

---

[49] KNEZOVIĆ, O. *Pokolj*, (1960.), str. 67. — Bašić i Kevo navode stranicu 61 što je netočno. Vidi: BAŠIĆ, Petar; KEVO, Mario. *O problemu postojanja jasenovačkog logora nakon 1945*. U: *Radovi*. Izd. Zavod za hrvatsku povijest. Zagreb, 1997., sv. 30., str. 304. Budući se na ovom prostoru nalazilo više tvornica opeke, nemoguće je sa sigurnošću zaključiti o kojoj tvornici je riječ u navedenom izvoru.

[50] HEĆIMOVIĆ, Joseph. *In Tito's death Marches. Testimony on the Massacres of the Croatians War Prisoners and Civilians after Word II*. Izd. Croatian Franciscan Press. Chicago, 1961.

[51] GEORGE, Bernard. *L'Occident joue et perd. La Yugoslavie dans la guerre*. Niz: *Collection l'Histoire contemporaine revue et corrigée* Izd. La Table ronde. Paris, 1968.

[52] PRCELA, John; GULDESCU, Stanko. *Operation Slaugerthouse. Eyewitnes Account of Postwar Massacres in Yugoslavia*. Izd. Dorrance and Company. Philadelphia, 1970. Isto je izdanje tiskano 1995. kod istog izdavača i u istom mjestu. Isprave objavljene u ovoj knjizi prikupio je svećenik Krunoslav Draganović. — PRCELA, John Ivan; ŽIVIĆ, Dražen. *Hrvatski holokaust. Dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*. Izd. Hrvatsko društvo političkih zatvorenika. Zagreb, 2001. Knjigu je ponovo tiskalo Hrvatsko žrtvoslovno društvo u Zagrebu 2005. i 2007.

[53] NIKOLIĆ, Vinko. *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*. Niz: Knjižnica *Hrvatske revije*. München – Barcelona, 1976. Knjiga je po istom izdavaču, s istim nazivom i na istom mjestu objavljena godinu poslije, a u Hrvatskoj (Zagreb) je prvi put objavljena 1993. te potom 1998. i 2005. U Buenos Airesu je objavljena pod naslovom *La tragedia de la Bleiburg*.

ubijali u Jasenovcu" u kojem iznosi iskaz jednog mladića Srbina s Korduna koji je s njime bio u logoru Stara Gradiška i dao mu iskaz o svome Križnom putu 1945. Tijekom rata, kao dječak sprijateljio se s domobranima koji su bili smješteni na njegovom području. S njima se povlačio prema Sloveniji i Austriji. Poslije predaje Englezima, koji ih izručuju partizanima, uslijedio je povratak u zemlju na Križnom putu. U skupini od nekoliko tisuća ustaša i domobrana doveden je u Jasenovac, tada u partizanskim rukama. Ondje su bili podijeljeni u skupine koje su tijekom vremena jednostavno "nestajale". Sam se spasio, s još jednim zatočenikom, tako što je izjavio da je pravoslavac, te su pušteni na slobodu. Međutim, po povratku u rodno selo, prijavljen je, uhićen i kao "neprijatelj naroda" osuđen na smrt. Poslije žalbe kazna mu je preinačena na dvadeset godina robije koje je služio u Staroj Gradiški.[54]

Partizani prvi spominju poslijeratni logor

Nakon tog razdoblja u iseljeništvu je objavljen niz knjiga sa svjedočanstvima i iskazima o poratnim logorima, stratištima, grobištima i žrtvama, no nigdje nije spomenut poslijeratni logor Jasenovac. Učiniti će to prvi sami suvremenici ratnih i poratnih zbivanja u Jugoslaviji: književnik i partizan Vjekoslav Kaleb,[55] zatim Milan Bulajić, te povjesničari Vladimir Dedijer u djelu "Vatikan i Jasenovac"[56] i Antun Miletić u knjizi "Koncentracioni logor Jasenovac" (knjiga III).[57] Kaleb je već tada shvatio o čemu se radi kada se govori o Jasenovcu i stoga napisao da zna "da oni koji udeseterostručuju broj ubijenih recimo u Jasenovcu, jednostrano, znadu dobro da je u tom logoru ubijeno daleko najviše Hrvata, ali oni hoće da unovče tuđu krv i potežu je za svoje nečiste svrhe".[58] Rečenica je ostala aktualna do danas, no autor u daljnjem dijelu ne govori u kojem su to razdoblju ponajviše ubijani Hrvati.

Službeni biograf Josipa Broza Tita i jedan od njegovih najbližih suradnika Vladimir Dedijer čudi se zašto logor u Jasenovcu nije konzerviran, a za to krivce pronalazi u Andriji Hebrangu, Ivanu Stevi Krajačiću i pojedinim članovima Politbiroa CK KPH-a. Krajačić je navodno čak izgubio saborsku predsjedničku funkciju jer je teško uvrijedio jasenovačke žrtve.[59] Zanimljiva

---

[54] NIKOLIĆ, Vinko. *Bleiburg: uzroci i posljedice*. Niz: Knjižnica *Hrvatske revije*. München – Barcelona, 1988., str. 244-245.

[55] KALEB, Vjekoslav. *Govorim o toleranciji*. U: *Hrvatski tjednik*. Izd. Matica hrvatska. Zagreb, 1./1971., br. 31.

[56] DEDIJER, Vladimir. *Vatikan i Jasenovac. Dokumenti*. Niz: *Svedočanstva*. Izd. Izdavačka radna organizacija "Rad". Beograd, 1987.

[57] MILETIĆ, A. *Koncentracioni logor,* III. (1987.).

[58] KALEB, V. *Govorim o toleranciji,* (1971.).

[59] DEDIJER, V. *Vatikan i Jasenovac,* (1987.), str. 689.

je Dedijerova rečenica kako su “pojedine mučionice” u Jasenovcu rušene i kasnije, 1948. i 1951., a pojedinci su odnosili materijal srušenih zgrada.[60] Autor ne navodi izvore svojih spoznaja niti što je i kada rušeno te kome je dodijeljen materijal srušenih zgrada. Nije bezazleno ni to čije su mučionice u Jasenovcu, a pravo je pitanje tko je te zgrade 1948. i 1951. rušio. Nadalje, opisujući fizički izgled logora na nekoliko mjesta Dedijer tvrdi da su još 1950. bile sačuvane ¾ logorskog zida, stražarnice, dio ciglane, žičana ograda i poljski bunkeri.[61] Ne može se pouzdano reći piše li ovo Dedijer na osnovi dokumenata ili vlastitih izvida i sjećanja s obilaska terena logora u Jasenovcu tih godina.

Antun Miletić zapitao se u trećoj knjizi o Jasenovcu “Zašto nije sačuvan skoro ni jedan od logorskih objekata”. Ipak, razlog pronalazi u rušenju i paljenju logora u Jasenovcu od strane ustaša na čelu s Vjekoslavom Maksom Luburićem. Miletić nadalje ističe da je raščišćavanje logora “trajalo sve do 1951.”. Logorski zid je u 70%-80% bio očuvan, a stražarnice su samo djelomično bile oštećene. Dio ciglane bio je dostupan i prohodan do 1950., a za konzerviranje su bile spremne i zidine električne centrale, pilane i stolarije. I konstrukcija, zvana Granik iznad Save, koja je služila za utovar i istovar tereta iz savskih brodova (a navodno i za ubijanje i bacanje logoraša u Savu), srušena je tek 1948. U podpunosti su bili sačuvana žičana ograda, poljski bunkeri i Sokolski dom u kojem su stanovali “oslobodioci”.[62]

Dvije godine poslije još jedan sudionik Narodnooslobodilačkog rata (NOR-a), te Dedijerov i Miletićev suborac, dr. Franjo Tuđman, komentirajući logor Jasenovac, jasno navodi da je “taj prostor (Jasenovac – Gradiška) poslužio za logor novim vlastima, najprije jedinicama Jugoslavenske armije, a zatim i civilnim vlastima N.R. Hrvatske”.[63]

Budući su sva tri navedena autora imali prilike i vidjeti taj logor, a uz to su mogli koristiti dokumentaciju i izvore, nema razloga sumnjati u njihove tvrdnje.

Milan Bulajić u svojoj knjizi *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću*, knj. IV., objavljuje tri zanimljive fotografije logora Jasenovac 1945. Na prvoj, snimljenoj navodno u svibnju 1945., navodno su leševi iz svibnja 1945. u Jasenovcu, na drugoj su majke i žene ubijenih, s članovima istražne komisije ispred ostataka pogona električne centrale u logoru Jase-

---

[60] DEDIJER, V. *Vatikan i Jasenovac*, (1987.), str. 688.
[61] DEDIJER, V. *Vatikan i Jasenovac*, (1987.), str. 689.
[62] MILETIĆ, A. *Koncentracioni logor*, III. (1987.), str. 718.
[63] TUĐMAN, Franjo. *Bespuća povijesne zbiljnosti*. *Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*. Drugo izdanje. Niz: *Hrvatske povjesnice*. Izd. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb, [2]1989., str. 126.

novac.[64] Treća fotografija, nazvana *Njemački zarobljenici raščišćavaju ruševine električne centrale na prostoru bivšeg logora Jasenovac posle rata*, neodređenog je nadnevka. Fotografije nam prikazuju najrealnije stanje stvari, posebno ako su vremenski jasno određene.[65]

Godinu dana nakon Tuđmana dr. Ivo Banac donosi zanimljivu priču o "starom ustaškom logoru u Jasenovcu" kao logoru za oficire Jugoslavenske armije koji su se našli na strani Kominformbiroa.[66] Iste godine u političko – znanstvenoj polemici, poslijeratnog logora u Jasenovcu se ukratko dotiče i akademik dr. Ljubo Boban.[67] Dvije godine kasnije dr. Stjepan Kožul navodi da je "logor aktivan nakon rata do 1947.", a spominju se i aktivni logor u Staroj Gradiški te umorstvo župnika.[68] Isto ponavlja i u knjizi objavljenoj šest godina poslije pod drugim nazivom.[69] Ipak, ni u jednoj od knjiga ne navodi podrijetlo izvora za iznošenje takvih navoda. Godine 1993. objavljeni su *Hrvatski povijesni zemljovidi* u kojima je na zemljovidu o Križnom putu 1945. Jasenovac označen kao masovno gubilište.[70] U svibnju iste godine u Zagrebu je održan međunarodni znanstveni skup o Bleiburgu 1945. Zbornik radova toga skupa objavljen je tek 1995. povodom 50-te godišnjice Bleiburga. U njemu Anđelko Mijatović navodi da su se sudionici Križnog puta kretali od Zagreba prema Sisku, Kutini i Jasenovcu. Preživjeli su iz Jasenovca nastavljali put prema Novskoj, Novoj Gradiški i Požegi ili Bosanskoj Dubici, Kozari, Prijedoru i Banjoj Luci.[71] Iste godine Braća Hrvatskog zmaja, Hrvatska katolička misija iz Klagenfurta i Počasni bleiburški vod u suradnji s Hrvatskim institutom za povijest objavljuju *Spomenicu o 50-toj obljetnici Bleiburga*, gdje se Jasenovac spominje ne samo kao logor, već i kao veliko

---

[64] BULAJIĆ, Milan. *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*. Knjiga III. Izd. IRO "Rad". Beograd, 1989., prije 747. stranice.

[65] BULAJIĆ, M. *Ustaški zločini*, (1989.), prije 1009. stranice. Svjetlopis je posebno zanimljiv kao izvor, ukoliko se može vremenski točno odrediti i uskladiti s ostalim izvornim gradivom.

[66] BANAC, I. *Sa Staljinom*, (1990.), str. 232.

[67] BOBAN, Ljubo. *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije, 3*. Niz: *Povijesna istraživanja*. Izd. Školska knjiga; Stvarnost. Zagreb, 1990.

[68] KOŽUL, Stjepan. *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije. U prigodi proslave 900. obljetnice postojanja Zagrebačke nad/biskupije*. Izd. NDS u suradnji s Koncilom d.o.o. Zagreb, 1992., str. 763. i 765.

[69] KOŽUL, Stjepan. *Martirologij Crkve zagrebačke. Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*. 2. izdanje. Izd. Prometej i Zagrebačka nadbiskupija. Zagreb, 1998., str. 757. i 760.

[70] *Hrvatski povijesni zemljovidi*. Izd. Kartografija, Školska knjiga. Zagreb, 1993., str. 47.

[71] *Međunarodni znanstveni skup. "Bleiburg 1945.-1995."*, Zagreb, 12.-13. V. 1993. Izd. Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informativni centar. Zagreb, 1994., str. 49.

stratište i gubilište.[72] Leksikografski zavod objavljuje 2003. godine *Hrvatski povijesni atlas*, u kojem će na jednom od zemljovida Jasenovac također biti označen kao jedno od poslijeratnih mnoštvenih stratišta.[73] Posebno zanimljiv i kvalitetan prilog teoretsko – metodološkog karaktera dao je svojim prikazom povjesničar dr. Mihael Sobolevski.[74] Iako ni on ne spominje poslijeratni logor u Jasenovcu, donosi neke nove činjenice i odkrića općeg značenja.

Novinski članci o poslijeratnom logoru

Prvi novinarski članak koji se bavi poslijeratnim logorom Jasenovac tiskan je u "Globusu" 1992., a uz njega je objavljeno i prvo svjedočanstvo o logoru u Jasenovcu kao poslijeratnom stratištu i grobištu. Svjedok navodi da su mu se poslije Drugoga svjetskog rata javljali prijatelji i suborci iz logora u Prečkom i svjedočili o brojnim kolonama Križnoga puta koje su išle iz Siska dolinom rijeke Save prema istoku, preko Plesma, Krapja, Drenova Boka i Novske, a završavali su u Jasenovcu gdje su "bivali pobijeni bez ikakve istrage i suda".[75] Mnogi zarobljenici uspjeli su pobjeći pri kretanju kolona, posebice kroz maglu, drugi su uspjeli pobjeći iz samog logora u Jasenovcu, a neki su bili ranjeni, pa su tako nastavili svoj put. Veliki dio sudionika tom je prilikom likvidiran, a broj ubijenih navodno se kretao između sedam i osam tisuća.[76]

Poslije ovoga članka trebalo je čekati 1996. godinu da bi se pojavilo više povezanih članaka u tiskovinama. Najprije će Ivica Đikić, novinar "Slobodne Dalmacije", poslati izvješće o tadašnjoj komemoraciji žrtvama u Jasenovcu kojoj je nazočio i tadašnji predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman. Tom prilikom on je istaknuo kako polaže "vijenac svim žrtvama fašističkog i komunističkog terora u jasenovačkom logoru. Jer ne treba zaboraviti da je Jasenovac od 1945. do 1948. bio komunistički logor u kojemu su skončali mnogi Hrvati, pripadnici ustaških i domobranskih postrojba, zarobljeni na križnom putu".[77] U daljnjem dijelu je napomenuo da je upravo to

---

[72] *Bleiburg 1945.-1995. Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta 1945- 1995*. Ur. Mirko VALENTIĆ. Zagreb, 1995., str. 144, 167, 171.

[73] *Hrvatski povijesni atlas*. Izd. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb, 2003., str. 292, zemljovid 216.

[74] SOBOLEVSKI, Mihael. *Između Jasenovca i Bleiburga*. U: *Erazmus*. Izd. Zaklada Otvoreno društvo. Zagreb, 1993., br. 4, studeni 1993., str. 42-47.

[75] IVANKOVIĆ, Zvonko – Vonta. *Jasenovac: partizanski logor smrti*. U: *Globus*. Zagreb, 1992., br. 79, 12.VI.1992., str. 16.

[76] IVANKOVIĆ, Z. *Jasenovac*, (1992.), str. 34.

[77] ĐIKIĆ, Ivica. *Vijenac svim žrtvama Jasenovca*. U: *Slobodna Dalmacija*. Split, 16. VI. 1996., str. 3.

razlog zbog kojeg Tito nikada nije posjetio Jasenovac, a izradu spomenika zapovjedio je Aleksandar Ranković. Na tiskovnoj konferenciji nakon komemoracije Tuđman je izjavio da "Jasenovac mora biti spomen – područje koje će hrvatski narod podsjećati na sve patnje i stradanja kroz povijest, a ja vam obećavam da ćemo problem Jasenovca, kao i sve druge probleme, uskoro uspješno riješiti".[78]

Potom u dva nastavka o poslijeratnom Titovom logoru u Jasenovcu piše i Marko Barišić u dnevniku "Vjesnik".[79] U prvom se tekstu izvještava o prijedlogu predsjednika saborske Komisije za ratne žrtve Vrhovnom državnom vijeću[80] da se svi odkriveni zemni ostaci žrtava Drugoga svjetskog rata pokopaju na jednom mjestu i to upravo u Jasenovcu, kao još jedan znak pomirbe. Uzor je bila Dolina mira u Španjolskoj gdje je fašistički diktator Francisco Franco s nakanom pomirenja pokopao kosti svih poginulih u španjolskom građanskom ratu. Vrhovno državno vijeće se s tom idejom složilo, ali je ona naišla na odpor i velike kritike antifašističkih organizacija. Izvori tih suprotstavljanja i kritika nalaze se u dva poslijeratna mita: a) srbskom mitu o Jasenovcu kao stratištu i grobištu u kojem je stradalo oko 700.000 žrtava, uglavnom Srba i b) genocidnosti hrvatskog naroda. Barišić se poziva na istraživanje tima antropologa 1964. i postavlja pitanje nisu li odkrića ustaških i domobranskih uniformi bili jedan od razloga prekida istraživanja grobišta u Jasenovcu. Autor zaključuje da se na jasenovački mit s druge strane odgovorilo bleiburškim mitom zbog čega je otežano odkrivanje prave istine.[81]

U drugom nastavku iznosi se svjedočenje **Dragana Ercegovića** iz Krila Jesenice kod Omiša. Ercegović navodi da je iz logora u Sisku, gdje je bio na izdržavanju dvogodišnje kazne zbog bijega u Kraljevu mornaricu, upućen sredinom 1946. zajedno s još oko 500 zarobljenika rušiti zidine bivšeg logora u Jasenovcu.[82] Također ističe da su mještani već bili zasijali kukuruz u logoru i oko njega, ali i to da je ondje vidio jarke i kanale oko metar i pol dubine o čemu se ranije bojao govoriti. U tim su se kanalima nalazili pobijeni mrtvaci, jedan do drugoga, u civilnom i vojnom odijelu. Broj ubijenih procjenjuje "na stotine", a budući su leševi bili posve svježi može se zaključiti da su izvršitelji tih zločina bili pripadnici Jugoslavenske armije. Zadatak

---

[78] ĐIKIĆ, I. *Vijenac svim žrtvama*, (1996.), str. 3.

[79] BARIŠIĆ, Marko. *Jasenovac: Antifašistički mit protiv prave istine*. U: *Vjesnik*. Zagreb, 57./1996., br. 17546, od 20.VIII.1996.; br. 17547, od 21.VIII.1996.; br. 17556, od 30.VIII. 1996.

[80] Vrhovno državno vijeće je ukinuto 1992.

[81] BARIŠIĆ, M. *Jasenovac*, (1996.), str. 3.

[82] BARIŠIĆ, M. *Jasenovac*, (1996.), str. 3.

njegove zatočeničke skupine bio je srušiti ostatke logora i ukloniti bodljikavu žicu koja se nalazila oko njega. Ercegović dalje navodi da se u logoru nalazilo najviše bivših bogatih i uglednih ljudi: odvjetnika, sudaca, tvorničara, svećenika, ali je vojnika bilo malo. Nadalje iznosi i zanimljiv slučaj kada ih je zapovjednik logora poslao po bodljikavu žicu s jednog kraja logora pod stražarskom pratnjom, no žica se nalazila u minskom polju zbog čega su po njegovoj zapovijedi prvo uništili mine, a tek potom premjestili žicu. Barišić zaključuje da su se na "jasenovačkim poljanama izmiješala grobišta nevino stradalih od oba totalitarizma: dakle, i fašističkog i komunističkog".[83]

Desetak dana poslije Ivo Horvat iz Zagreba suprotstavlja se ovako postavljenim Barišićevim tezama ističući kako "i Bleiburg i Jazovka i Križni put ne mogu zasjeniti ustaške zločine" u brojnim logorima tijekom Drugoga svjetskog rata.[84]

Iste godine Stjepan Herceg objavljuje knjigu o Samoboru kao malom Bleiburgu i iznosi svjedočenje Milana Marušića, sudionika Križnog puta, koji opisuje put od Karlovca prema Sisku u tamošnji logor Viktorovac, odakle su zarobljenici išli dalje prema Hrvatskoj Kostajnici, Dubici i Jasenovcu. Marušić ističe da je logor u Jasenovcu bio pun, a smaknuća su se činila "noćima i noćima". Mnogi su ubijeni uz obalu rijeke Save, na starim stratištima ustaškog logora, kao i u rijeci Savi kojom je plutalo bezbroj leševa.[85]

Nekoliko uzastopnih svjedočenja te prijedlog predsjednika Tuđmana o zajedničkom spomeniku svim žrtvama u Jasenovcu potaknulo je reakciju Slavka Goldsteina koji se pozvao na događanja povodom prikazivanja Brešanova filma *Kako je počeo rat na mome otoku* u Washingtonu. Tom prilikom su hrvatsko veleposlanstvo i "Holocaust Memorial Museum" izdali zajedničko priopćenje u kojem je tadašnji veleposlanik Miomir Žužul izjavio da "…hrvatska država i narod, uvažavajući ono što Jasenovac predstavlja, nemaju nikakvih planova izmijeniti fizičko mjesto spomenika ili izmijeniti koncept povijesne ili emocionalne simbolike Jasenovca, kao mjesta holokausta počinjenog u razdoblju 1941. do 1945." Nadalje je istaknuo da su "za razliku od drugih logora u Europi, koji su zatvoreni nakon što su ih oslobodili saveznici, komunističke vlasti koristile Jasenovac za kaznene svrhe ne-

---

[83] BARIŠIĆ, M. *Jasenovac*, (1996.), str. 3.

[84] HORVAT, Ivo. *Konclogor Jasenovac je surova istina, a ne antifašistički mit*. U: *Vjesnik*. Zagreb, 57./1996., br. 17556., od 30.VIII.1996., str. 13.

[85] HERCEG, Stjepan. *Samobor - mali Bleiburg 1945*. Izd. Društvo ratnih veterana "Hrvatski domobran" – Ogranak Samobor, te Gradski odbor Hrvatske demokratske zajednice. Samobor, 1996., str. 172.

koliko godina nakon Drugoga svjetskoga rata".[86] Goldstein je navodno pokušao utvrditi istinu na licu mjesta, odnosno u samome Jasenovcu, ali mu nitko iz naselja nije potvrdio postojanje konclogora poslije Drugoga svjetskog rata. U samome mjestu uhićeno je oko 260 ljudi koje se smatralo suradnicima okupatora, dio kojih se nije nikada vratio, a dio se vratio odsluživši kazne na drugim lokacijama. Iznoseći neke povijesne činjenice o logoru od 1941. do 1945. Goldstein nastavlja: "Jasenovac je već pola stoljeća traumatska točka javnog života, politike i povijesti u Hrvatskoj jer se njime neprekidno manipulira: ili se huškački preuveličava ili se uvredljivo minimalizira i prikriva. Uporno se izbjegava istina". Budući ne spominje na koga se to odnosi, vjerojatno misli na one kojih se u članku dotiče - Miomira Žužula i dr. Franju Tuđmana. Goldstein dalje navodi da "u javnom životu država i naroda suočenja s istinom mogu izazvati kratkotrajne šokove, ali nikad dugotrajne traume. Naprotiv, istina je jedini trajni osloboditelj takvih trauma", nastavlja Goldstein, te citira filozofa Baruha Spinozu koji kaže da istina omogućuje, a laž onemogućuje komunikaciju među ljudima. Kada se to primjeni na povijest, traženje istine je predpostavka svake povijesti i njezina bit. Krivotvorenje istine ili njeno prikrivanje, pouzdano odkriva slabosti onog koji to čini. Zato će "manipulacija istinom biti na štetu mnogima, ali će u konačnom ishodu završiti najvećom štetom za manipulatora."[87]

Selektivno korištenje literature i drugih povijesnih izvora

Ovo pojačano bavljenje Jasenovcem kao poratnim logorom otvorilo je prostor povjesničarima da se uhvate u koštac s ovom problematikom. Tog su se posla primili Petar Bašić i Mario Kevo koji su 1997. objavili članak pod naslovom "O problemu postojanja jasenovačkog logora poslije 1945.".[88] Ni ovaj rad nije mogao mimoići brojeve stradalih i osvrt na ranija istraživanja o ustaškom logoru u Jasenovcu. Autori se osvrću na dotadašnju literaturu koja se bavi ovom problematikom, no upotrijebili su je selektivno i nepodpuno. Osim toga nisu priložili ni jedan izvor kojim bi pozitivno ili negativno odgovorili na pitanje o postojanju poslijeratnog logora u Jasenovcu. Stoga i ne donose konačan zaključak o postojanju Titovog poslijeratnog logora u Jase-

[86] GOLDSTEIN, Slavko. *Odstrel istine*. U: *Feral Tribune*. Split, 13./1996. U broj! U broj! 585., od 2.XII.1996.
[87] GOLDSTEIN, S. *Odstrel istine*, (1996.).
[88] BAŠIĆ, Petar; KEVO, Mario. *O problemu postojanja*, (1997.), str. 300-307.

novcu, osim ako se u kompleks ubraja i zatvor/logor u Staroj Gradiški.[89] Njihov pristup čini se previše površnim, naročito uzevši u obzir zahtjevnost i značaj ove teme.

Godinu dana poslije uslijedila je nova serija o poslijeratnom Titovom komunističkom logoru. Autorica tih članaka će biti Ljubica Štefan, koja se do tada istakla s nekoliko knjiga i članaka o ulozi Pravoslavne i Katoličke crkve u Drugom svjetskom ratu, nadbiskupu Alojziju Stepincu i stradanju Židova u Drugom svjetskom ratu za spašavanje kojih je dobila i odličje "Pravednik među narodima". Slabost njezinih dotadašnjih radova bila je u tome što nije koristila znanstveni aparat, pa je istraživačima vrijednost njezinih podataka teško provjeriti. U svojim radovima Štefan je prikupila sva dotadašnja svjedočenja o poslijeratnom Titovom logoru u Jasenovcu i prvo ih objavila u "Hrvatskom slovu".[90] Članci s istim naslovima objavljeni su na kongresu (a kasnije i u zborniku) Prvog hrvatskog žrtvoslovnog društva održanom od 19. do 21. lipnja 1998. u Zagrebu,[91] te potom u knjigama "Istinom i činjenicama za Hrvatsku"[92] i "Mitovi i zatajena povijest",[93] u kojima je dala podpuni pregled svih njoj do tada poznatih svjedočenja, izvora i literature o poslijeratnom logoru u Jasenovcu. U prvom članku, objavljenom u Hrvatskom slovu pod naslovom "SUBNOR Hrvatske oteo domobransko zlato", najviše se bavila zlatom koje je pronađeno prilikom ekshumacije i antropoloških istraživanja 1964. u Jasenovcu, a koje je kasnije nestalo i za koje nije utvrđeno gdje se nalazi. O zlatu koje su nosili prognanici iz Srijema i Slavonije govori i I. Ruševljanin u svome svjedočenju u "Vjesniku" 1997., a čije svjedočenje ona iznosi s mišljenjem da je dio zlata i zlatnika tih prognanika završio s njihovim životima u grobištima Jasenovca, te da su ostaci iskopani u istraživanju 1964. zapravo žrtve poslijeratnog komunistič-

---

89 BAŠIĆ, Petar; KEVO, Mario. *O problemu postojanja*, (1997.), str. 307. Zanimljivo da se logor u Staroj Gradiški redovito navodio kao dio kompleksa ratnih jasenovačkih logora, ali ne i poratnog Titovog.

90 ŠTEFAN, Ljubica. *SUBNOR Hrvatske oteo domobransko zlato*. U: *Hrvatsko slovo*. Izd. Društvo hrvatskih književnika-HKZ – Hrvatski informativni centar. Zagreb, 20.III.1998. — ŠTEFAN, Ljubica. *Svjedočenje stradalnika Titova Jasenovca*. U: *Hrvatsko slovo*. Izd. Društvo hrvatskih književnika-HKZ – Hrvatski informativni centar. Zagreb, 15.V.1998., str. 5.

91 ŠTEFAN, Ljubica. *Poslijeratni Titov logor Jasenovac, 1945.-1947./48*. U: *Zbornik radova Prvog hrvatskog žrtvoslovnog društva*. Izd. Hrvatsko žrtvoslovno društvo i Narodne novine. Zagreb, 1998., str. 209-214.

92 ŠTEFAN, Ljubica. *Istinom i činjenicama za Hrvatsku*. Niz: *Knjižnica HS*, knj. VII. Izd. Hrvatska kulturna zaklada, HKZ – Hrvatsko slovo. Zagreb, 1999., str. 153-165.

93 ŠTEFAN, Ljubica. *Mitovi i zatajena povijest*. Izd. K. Krešimir: Slovo M. Zagreb, 1999., str. 180-191.

kog logora, a ne logora ND Hrvatske. Štefan nadalje iznosi zaključke istraživanja antropologa poslije iskapanja grobišta u Jasenovcu na osnovi kojih dolazi do zaključka da pronađeni posmrtni ostaci pripadaju nekim drugim narodima, vjerojatno Hrvatima, a ne Židovima, Romima ili Srbima. Na kraju o nestalom zlatu traži očitovanje Saveza antifašističkih boraca (SAB-a) Hrvatske,[94] no do danas odgovora nema.

U drugom članku Štefan iznosi iskaze svjedoka o poslijeratnom logoru u Jasenovcu. Pored već spomenutih Eduarda Mikše i Dragana Ercegovića navedena su i svjedočenja Slavka Bašića, Stjepana Ereša, Dr. Ivana Paspe i N.N. **Slavko Bašić** s Bleiburga se vraćao kao 14-godišnjak. Sjeća se prolaska kroz brojna sela, a posebno mu je ostalo u pamćenju mjesto u kojem je na kapiji pisalo: Logor Jasenovac. Tu je vidio strašan prizor gomile leševa na jednoj čistini, a između ostalih prepoznao je učitelja koji je noć ranije s njime prenoćio u štaglju. Također se sjeća fotografa koji su ih snimali pri prolasku kroz selo Rajić, gdje su im za tu priliku dijelili mlijeko kako bi moglo ostati zabilježeno kako narodna vlast hrani neprijatelje i zločince. Bašić predpostavlja da je jedan od snimatelja bio britanski časnik Fitzroy MacLean.[95]

Stjepan Ereš proveo je u poratnom logoru u Jasenovcu deset dana, a masovnih ubojstava u tom vremenu nije vidio, iako je sreo brojne ustaše, domobrane i civile. Također je vidio i dva zarobljenika koji su umrli od tifusa, no vjeruje da su mnogi nestali u "noći i magli".[96] Branko MADUNIĆ u "Nedjeljnom Vjesniku" od 20. listopada 1996. objavljuje detaljnije Ereševo svjedočanstvo o njegovom Križnom putu u razdoblju od 26. lipnja do 6. srpnja 1945. Ereš je zarobljen kao ranjenik kod Dravograda, odakle je vraćen u Zagreb i smješten u logor u Prečkom. Poslije nekoliko dana ukrcan je sa šest ranjenika u bolnički automobil i odvezen u logor u Jasenovcu, gdje je smješten u baraku u kojoj je već bilo nekoliko stotina ljudi. Primjetio je ukupno sedam ili osam baraka prepunih zarobljenika. Ljudi iz barake su nestajali, a na njegovo pitanje gdje su, umjesto odgovora dobio je udarce cipelom u rebra i prijetnju da bi se i njemu moglo dogoditi isto što i nestalima, pa je od tada šutio. Zarobljenici su radili u gotovo svim pogonima koji su radili u vrijeme ND Hrvatske: puškarnici, lančari, ciglani. Nakon ispitivanja kod

94 ŠTEFAN, Lj. *SUBNOR Hrvatske*, (1998.). — ŠTEFAN, Lj. *Istinom i činjenicama*, (1999.), str. 153-159.

95 ŠTEFAN, Lj. *Istinom i činjenicama*, (1999.), str. 160-161. — ŠTEFAN, Lj. *Svjedočenje stradalnika*, (1998.). — MADUNIĆ, Branko. *Vidio sam masovni partizanski zločin u Jasenovcu*. U: *Nedjeljni Vjesnik*. Zagreb, 5. i 6.I.1997., str. 5.

96 ŠTEFAN, Lj. *Svjedočenje stradalnika*, (1998.). — ŠTEFAN, Lj. *Istinom i činjenicama*, (1999.), str. 161.

istražitelja logora isti ga je pustio na slobodu. Ponovo ga je uhvatio strah kada je u prostoriji iza istražiteljeve sobe zapazio dvojicu muškaraca u kratkim hlačama. Jedan je u ruci držao veliki čekić, a drugi krvavi nož. Narednog dana vratio se u Prečko, dobio odpusnicu i otišao kući.[97]

Dr. Ivan Paspa proveo je vrijeme od 4. kolovoza 1945. do 4. kolovoza 1948. u raznim logorima. U svibnju 1946. prebačen je iz logora Viktorovac u Sisku na rad u Glinu, potom nakon mjesec dana vraćen u Sisak, a zatim sa skupinom kolega odpremljen vlakom u Jasenovac gdje su rušili glavni zid i ciglanu. Rušeći južni zid naišli su na rahlo tlo, a nakon malo prokopavanja alatom i na plitko pokopana neraspadnuta tijela oko kojih se širio nesnosan smrad. Širina tog sloja zemlje bila je 5-6 metara, a duljinu nije mogao odrediti jer ih je progonitelj otjerao i zaprijetio im da će ih sve pobiti ako kažu ikome bilo što o tome. Nakon mjesec i pol dana boravka u Jasenovcu čitava skupina prebačena je u logor u Staroj Gradiški.[98] Svjedok, koji nije želio odkriti svoj identitet, a koji je podrijetlom negdje iz okolice Jasenovca, svjedoči o prikupljanju brojnih zatočenika u Jasenovcu sredinom svibnja 1945. Zateklo ih se tamo prema njegovoj prosudbi oko 5000. Skupinu po skupinu su odvodili i nitko se nije vraćao. Došao je red i na njegovu skupinu koja je odvedena na obalu Save na rovove u kojima su bili već ubijeni. Dijelu zatočenika koji su bili u vojnim odorama zapovjeđeno je da se skinu do donjeg rublja uz izjavu da će ih mrtve sve baciti u Savu te da će odploviti do Beograda da se vidi kako su ustaše ubijali Srbe. Izvršili su strijeljanje i svi su bili pokošeni, kao i svjedok, ali, budući je bio samo ranjen, pravio se mrtav dok nije pala noć kada se izvukao puzeći. Sakrio se u grmlje i tako ranjen, krijući se, krenuo prema kući. Po povratku kući jedan se član obitelji uplašio, odveo ga i prijavio OZN-i. Kada je došao načelniku OZN-e ovaj mu je rekao da govori, a kada je sve ispričao, zaprijetio mu je da o tome nikada više nikome ne govori. Prema Lj. Štefan riječ je o jednom od najviših dužnosnika OZN-e i UDB-e, Jefti Šašiću.[99] U daljnjem dijelu Štefan iznosi svjedočenje i istraživanje Antuna Miletića, jednog od tvoraca mita o Jasenovcu kao najvećem

[97] MADUNIĆ, Branko. *Mnoge nismo nikad više vidjeli*. U: *Nedjeljni Vjesnik*. Zagreb, 20.X.1996., str. 12.

[98] ŠTEFAN, Lj. *Istinom i činjenicama*, (1999.), str. 161-162. — Svjedočenje Ivana Paspe prvo je objavljeno u *Političkom zatvoreniku*, br. 61., travanj 1997., str. 37, a potom u *Večernjem listu*, 20. IV. 1998., str. 7. — Što se tiče istražitelja čini se da bi mogla biti riječ o Petru Šestanoviću, prvom povjereniku OZN-e za Jasenovac. Vidi: DASK, f. 412, Mjesni narodni odbor (MNO) Jasenovac, redni br. 417.

[99] ŠTEFAN, Lj. *Istinom i činjenicama*, (1999.), str. 161-163.

stratištu srpskog naroda, koji ističe da je ustaški logor "raščišćavan" od 1945. do 1951.[100]

U lipnju 1998. u Zagrebu je pod pokroviteljstvom dr. Franje Tuđmana održan Prvi hrvatski žrtvoslovni kongres na kojem je Ljubica Štefan predstavila rad, odnosno sintezu svih dotadašnjih svjedočanstava i istraživanja o Titovom poslijeratnom logoru u Jasenovcu. Ovdje iznosimo svjedočanstvo pokojnog monsinjora **Nikole Solde** koje je na ovom Kongresu prvi put objavljeno. On je 15 godina proveo kao politički zatočenik u Staroj Gradiški s matičnim brojem 1. Soldo navodi iskapanje oko 900 leševa u Staroj Gradiški, kao jedan od najtežih poslova. Među stradalnicima je najviše bilo Roma iz Vojvodine koji su likvidirani poslije svibnja 1945., a u jednom su dijelu iskopana i tijela njemačkih vojnika.[101] Pored sinteze ovaj rad dobio je na težini i zbog izvornog priloga dnevnika šumarskoga inženjera Matije Helmana, pisanog na malom džepnom kalendaru, zatočenika logora u Staroj Gradiški, koji je u lipnju 1946. s grupom logoraša prebačen u bivši ustaški logor u Jasenovcu.[102]

Iste godine Josip Pečarić u knjizi "Srpski mit o Jasenovcu"[103] iznosi pregled svih istraživanja koja je napravila Ljubica Štefan, no ne navodi nove podatke.

Komisija za utvrđivanje žrtava Drugoga svjetskog rata (1992.-1999.) pripremila je podkraj 1999. izvješće o dotadašnjem radu[104] s popisom grobišta, ali se u njemu ne navodi Jasenovac kao logor ili grobište.

Godine 2000. u izdanju Hrvatskoga državnog sabora objavljena je knjiga Milivoja Kujundžića i Zdravka Dizdara *Hrvatska borba za opstojnost 1918.-1998.* u kojoj je navedeno da se novoustrojeni logor Jasenovac 1945. sastojao od tri logora i to u Bročicama (zarobljeni domobrani, uglavnom islamske vjeroispovijedi) od svibnja do studenoga 1945., Krapju (zarobljeni Nijemci i nešto Hrvata legionara), također od svibnja do studenog 1945. te u Jasenovcu od svibnja 1945. do prosinca 1947. Prema navodima autora, u tom su logoru uz ratne zarobljenike bili zatočeni i pojedini ustaški dužnosnici te

---

[100] ŠTEFAN, Lj. *Istinom i činjenicama*, (1999.), str. 163.

[101] ŠTEFAN, Lj. *Poslijeratni Titov*, (1998.), str. 210-211. — ŠTEFAN, *Mitovi i zatajena povijest*, (1999.), str. 183.

[102] ŠTEFAN, Lj. *Poslijeratni Titov*, (1998.), str. 210. — ŠTEFAN, *Mitovi i zatajena povijest*, (1999.), str. 189.

[103] PEČARIĆ, Josip. *Srpski mit o Jasenovcu. Skrivanje istine o beogradskim konclogorima*. Izd. Dom i svijet; Hrvatski informativni centar; Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 1998., str. 95-101.

[104] *Izvjeće Komisije za utvrđivanje žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća*. Zagreb, 1999.

predstavnici civilnih vlasti ND Hrvatske, a isti je korišten kao jedna od postaja Križnog puta ratnih zarobljenika i mjesto likvidacija zatočenika.[105]

Mate Šimundić spominje Jasenovac u svojoj knjizi kao jednu od postaja hrvatskog smrtnog puta s naslovom “Oživjeli Jasenovac”,[106] no u tom tekstu autor samo ponavlja već spomenuto svjedočenje Milana Marušića, bez navođenja novih činjenica.

Povodom tih brojnih iskaza i svjedočenja o poslijeratnom logoru ponovo se oglasio Slavko Goldstein i novinaru Novoga lista Radi Dragojeviću iznio svoje razmišljenje o ovoj problematici. Na pitanje kako će “odgovoriti na glasine o postojanju logora nakon 1945. godine”, Goldstein odgovara da će Savjet Spomen Područja (SP) Jasenovac sve pomno i stručno ispitati, istaknuvši kako je viši kustos Jelka Smreka već ranije počela istraživanja koja su intenzivirana i proširena. Nadalje objašnjava kako je ustaški logor bio u podpunosti srušen i kako je od ljeta 1945. na raščišćavanju i sanaciji toga područja radilo nekoliko grupa njemačkih i hrvatskih zatočenika. Goldstein po prvi puta istupa sa svojom tezom o tome kako su u Jasenovac dolazile radne grupe iz drugih kaznenih zavoda i ondje radile. Posebno izdvaja jednu od tih grupa koja se u Jasenovcu zadržala gotovo dvije godine i službeno se navodno zvala “Zavod za prisilni rad Sisak – radna grupa Jasenovac”. Svoje tvrdnje temelji na izjavama desetak bivših zatočenika, tadašnjih mještana Jasenovca i pripadnika tadašnjih vlasti, a njihove se izjave navodno slažu i dopunjuju. Istovremeno se nastavlja istraživanje u arhivima i prikupljanje izjava i svjedočanstava. Na pitanje je li poslije rata u Jasenovcu bilo kakvih likvidacija ili masovnih smaknuća Goldstein odgovara niječno, osim u slučaju jedne grupe zatočenika u proljeće 1945. pogubljene 20-tak km dalje od Jasenovca, uzvodno od Save. U odnosu na 1996. godinu kada je negirao postojanje ikakvih izvora, preživjelih logoraša i zatočenika, Goldstein nam sada nudi čak desetak takvih izjava iako se doista radi o četiri. Također je najavio prezentiranje prvih rezultata istraživanja, a na jesen 2002. i okrugli stol o ovoj temi. Na njega je obećao pozvati istraživače koji o zadanoj temi imaju dokumentirane podatke kako bi provjerili i upodpunili dosadašnja istraživanja. Goldstein je uvjeren da je neumjesno ustaški logor u Jasenovcu uspoređivati s mogućim poslijeratnim logorom i ističe on ne može ni najmanje “relativizirati simboliku jasenovačkih žrtava” kojima je posvećena djela-

---

[105] KUJUNDŽIĆ, Milivoj; DIZDAR, Zdravko. *Hrvatska borba za opstojnost 1918.-1998*. Izd. Hrvatski državni sabor. Zagreb, 2000., str. 44.

[106] ŠIMUNDIĆ, Mate. *Hrvatski smrtni put*. Izd. Matica hrvatska. Split, 2006., str. 270-271.

tnost Javne ustanove Spomen područja Jasenovac.[107] Tako nam je jasno dao do znanja da se mogućim poslijeratnom logoru i njegovim žrtvama ta ustanova ne će baviti.

U Zagrebu je 2003. objavljena knjiga Nataše Mataušić o logoru u Jasenovcu od 1941.-1945.[108] Knjiga je zanimljiva jer prikazuje bombardiranja, uništavanje i likvidaciju logora u Jasenovcu krajem Drugoga svjetskog rata. U dijelu u kojem govori o sudbini logora u Jasenovcu poslije "oslobođenja" autorica ističe da se poslije Drugoga svjetskog rata počelo s raščišćavanjem logora, a prema arhivi SP Jasenovca ostatke građevinskog materijala narod je "spontano" raznio za obnovu svojih razrušenih domova.[109] Na kraju knjige objavljen je i tekst Slavka Goldsteina pod naslovom "Radna grupa Jasenovac 1945.-1947.".[110] Autor je samim naslovom odredio rezultat rada, smatrajući kako je od 1945. do 1947. u Jasenovcu postojala radna grupa koja je poslana iz logora Viktorovac u Sisku i u Jasenovcu radila kao dio tog logora, no nije bila novi logor u Jasenovcu. Vrijednost rada je što prvi put na jednom mjestu iznosi veći dio istraživanja i napisa o poslijeratnom logoru u Jasenovcu, ali i nove, do tada nepoznate izvore koji govore o tom logoru. Ipak, potrebno je istaknuti da autor izostavlja Dedijera, Miletića i Tuđmana, ali i pojedina svjedočanstva koja on ne smatra dovoljno vjerodostojnim. Goldstein posebno izdvaja istraživanja Jelke Smreke, dugogodišnje kustosice Javne ustanove Spomen područja Jasenovac, koja je ona vršila 1990. i 2002. Smreka je prikupila oko 20 audiozapisa svjedočanstava i pisanih iskaza "koji će u dogledno vrijeme biti detaljnije obrađena, dopunjena i najbitnije će biti i publicirano".[111] Prema navodima Slavka Goldsteina, ista je ustanova 2002. poslala kustose Maria Kevu i Maricu Karakaš u Hrvatski državni arhiv u Zagrebu da pokušaju naći dokaze o postojanju poslijeratnog logora u Jasenovcu, no nisu pronašli ništa.[112] Goldstein nadalje opisuje zauzimanje logora u Jasenovcu po Jugoslavenskoj armiji, te dolazak i djelovanje Ze-

---

[107] DRAGOJEVIĆ, Rade. *U Jasenovcu je 1945. bilo 600 zarobljenika na prisilnom radu*. U: *Novi list*. Rijeka, 29.V.2002., str. 7.

[108] MATAUŠIĆ, Nataša. *Jasenovac 1941.-1945. Logor smrti i radni logor*. Izd. Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac. Jasenovac-Zagreb, 2003.

[109] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 145, bilj. 236. — Da to nije tako govore nam i zabilježbe uručbenog zapisnika. Vidi: Državni arhiv Sisak (DASK), f. 412, Mjesni narodni odbor (MNO) Jasenovac, redni br. 516.

[110] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 175-184. Uz tekst je naveden popis literature i izvora, str. 185-191.

[111] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 177. No, prema usmenoj izjavi kustosa Javne ustanove Spomen-područja Jasenovac Ive Pejakovića od 3. svibnja 2013., ta dokumentacija do danas nigdje nije objavljena.

[112] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 176.

maljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina. S obzirom da su okolna naselja bila razrušena, velika potreba za obilnim materijalom na ruševinama logora utjecala je na to da je narod taj materijal nosio za obnovu svojih domova. Narodne su vlasti tobože u početku “to tolerirale”, a kasnije i “organizirano” pomagale.[113] Navodno ne postoje spisi koji bi svjedočili o tome da se bilo tko suprotstavljao rušenju logora i raznošenju materijala. Kao vjerodostojan izvor navodi se i mišljenje koje je o tim zbivanjima 1960-ih iznio autor jasenovačkog spomenika Bogdan Bogdanović.[114] Slijedi zanimljiv opis demontiranja postrojenja preostalog logora u Jasenovcu. Goldstein navodi da su prve radove na demontaži postrojenja Logora III. obavljali njemački zarobljenici tijekom svibnja i lipnja 1945. U početku ih je navodno bilo između 20 i 40, a među njima i nekoliko kvalificiranih. Goldstein ističe da su demontirali električnu centralu i uređaje u radnim pogonima logora koji su kasnije odvezeni u Staru Gradišku i Kragujevac. Što i koliko je točno odneseno, autor ne navodi. Njemačkih zarobljenika poslije je bilo još više jer su do 1947. radili na obnovi željezničkog mosta na Savi kod Jasenovca. Ondje su zarobljenike nadgledali pripadnici Korpusa narodne obrane Jugoslavije (KNOJ-a), a stanovali su u zgradama bivše šumarije. Od svibnja do kolovoza 1945. u Bročicama[115] se nalazio logor za zarobljene pripadnike Hrvatskih

---

[113] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 177.

[114] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 178.

[115] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 153-154., 975. — *Narodnosni i vjerski sastav*, 3. (1998.), str. 1941. Naselje Bročice se pojavljuje u zadnjem desetljeću XIX. st. na zemljištu obiteljskih zadruga Hrvata iz Košutarice (zadruge Koljević i Filipović) i Jasenovca (Mačković i Katušić) koji grade kuće uz cestu Jasenovac – Novska oko 4 km od Jasenovca. Poticaj izgradnji bila je gradnja željezničke pruge Sisak – Jasenovac – Novska, a u popisima stanovništva prvi se put javlja 1900. kada ima 74 stanovnika i to 53 Hrvata, 19 Srba te 2 ostala. Od tada broj stanovnika stalno raste i jedno je od rijetkih naselja na tom području koje ima stalni porast stanovništva. 1910. u njemu je već 179 stanovnika od kojih 125 Hrvata 50 Srba i 4 ostala. 1948. ondje živi 501 osoba, od kojih je 466 Hrvata, 27 Srba, 3 Talijana i 3 ostala. Prema popisu 2001. mjesto ima 1061 žitelja od kojih je 900 Hrvata. U mjestu je izgrađena ciglana kao dio ciglane u Novskoj u vlasništvu mađarskih Židova Mullera i Weinbergera u kojoj se još od 1904. mehanizirano proizvodi tzv. biber-crijep. Ciglana je značajna stoga jer je u njoj poslije Drugoga svjetskoga rata bio smješten logor. Buljan i Horvat navode kako je odmah po završetku Drugoga svjetskog rata ondje oblikovan žicom ograđeni logor i napučen uglavnom Hrvatima uhićenim na Bleiburgu i uhićenicima iz okolnih mjesta. Južno od mjesta uz rijeku Veliki Strug, između sela Bročice i šume Krndija nalazio se ustaški logor, tzv. Logor I. – Bročice od lipnja do listopada 1941. kada je likvidiran zbog izlijevanja vode iz Velikog Struga. Prema R. Trivunčiću logor se zvao i “Versajev”, a po njemu je likvidiran već u lipnju 1941. kada se dio logoraša izmjestio u Logor II. – Krapje, a dio u Logor III. – Ciglana. Vidi:

oružanih snaga (HOS), što podkrepljuje dokumentom[116] kao i iskazom Franje Cvrtile koji je ondje bio stražar.[117] Logoraši su također odvođeni u Logor III. gdje su radili na rušenju objekata i raščišćavanju materijala. U nekoliko navrata pripadnici OZN-e su "počinili grešku" i dvaput "postreljali neke ljude u gradu bez suđenja".[118] U daljnjem tekstu autor govori o logoru u Staroj Gradiški koji je nastavio funkcionirati jer je bio znatno manje oštećen te navodi svjedočenje i Helmanov dnevnik.[119] Ističući dokument koji govori o ubijanjima na području Gradiške,[120] Goldstein želi reći kako je ubijanja bilo tamo, ali ne i u Jasenovcu. Goldstein dalje tvrdi da je u ljeto 1945. u Sisku osnovan zarobljenički logor Viktorovac koji je iste godine preimenovan u kažnjenički logor pod nazivom "Zavod za prisilni rad Sisak" i u kojem je bilo između 3500 i 4000 zatočenika. Navodno je iz njega u jesen 1945. oko 600 zatočenika upućeno u Jasenovac kao skupina poznata pod nazivom "Zavod za prisilni rad Sisak – Radna grupa Jasenovac". Upravnik te grupe od travnja 1946. do svibnja 1947. bio je podporučnik OZN-e Mirko Šimunjak čije je svjedočanstvo zabilježeno 2000. i 2002.[121] Skupinu su sačinjavali osuđeni pripadnici Hrvatskih oružanih snaga smješteni u zgradama bivše šumarije koja je bila okružena bodljikavom žicom, a koje su čuvali stražari KNOJ-a.[122] Oni su navodno raščišćavali zid bivšeg logora, vadili ciglu, obnavljali popaljene i srušene kuće, popravljali i gradili nove ceste te radili na šumskim poslovima. Radilo se šest dana u tjednu od 7 do 19 sati s jednosatnom ili dvosatnom pauzom za ručak. Dobivali su tri obroka dnevno, i to doručak i večeru u smještajnom prostoru, a ručak na radilištu. Prema Šimunjakovim navodima ova je skupina bila doista radna i zatočenici nisu ubijani, iako je odkriveno i nekoliko pripadnika Ustaške obrane, koji su djelovali za rata i u logoru Jasenovac. Oni su navodno predani nadležnim vlastima i sudovima. Podporučnika Mirka sjeća se kao pristojnoga upravnika u svome

---

TRIVUNČIĆ, Radovan. *Jasenovac i jasenovački logori*. *Spomen-područje Jasenovac*. Niz: *Biblioteka Poruke*, knj. 5. Jasenovac, 1974., str. 16.

[116] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 178.

[117] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 179. Logor Bročice je čini se u svijesti stanovnika Jasenovca ostao upamćen kao logor "Jasenovac II." te su tako nazivali i ovaj poratni logor.

[118] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 179. Isprava se odnosi na likvidacije u Novoj Gradiški, ali Goldsteinu služi kao dokaz da likvidacija nije bilo u Jasenovcu.

[119] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 179.

[120] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 180.

[121] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 180. Mirko Šimunjak je pisani iskaz dao 7. IV. 2000., a čujni 6. VI. 2002.

[122] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 180.

svjedočenju i dr. Ivan Paspa, čime nam on potvrđuje Šimunjakov iskaz. Za razliku od Šimunjaka, predhodni upravnik logora, poručnik OZN-e Savo Šakan isticao se svojim "nečovječnim odnosom" prema zatočenicima. I bivši lugar Matija Mačković, povojničeni ustaša za vrijeme rata, često je prolazio pored logora u Jasenovcu između studenog 1945. i travnja 1946., no nije zapazio ubijanja u logoru.[123] Goldstein zaključuje da se Šimunjakov iskaz slaže s gornjim iskazom, ali i iskazima nekih mještana Jasenovca. Skupina je navodno prestala postojati 1947. kada je prestala potreba za radovima na području logora u Jasenovcu. Autor također ističe da se "ni u jednom iskazu jasenovačkih mještana ne spominje ubijanje zarobljenika, čak ni u prvim poslijeratnim tjednima" te da se "nikakva veća kolona zarobljenika s Križnog puta nije zadržavala u Jasenovcu niti se u iskazima mještana spominje da je prolazila kroz mjesto, ali se u većini svjedočenja spominje likvidacija jedne kolone s Križnog puta podkraj svibnja ili početkom lipnja 1945. pokraj sela Trebež, pored ušća istoimene rijeke u Savu, petnaestak kilometara uzvodno od Jasenovca".[124] Goldstein također navodi rezultate istraživanja Bašića i Keve koji su zaključili da je u poslijeratnim godinama na prostoru Sisak – Jasenovac – Nova Gradiška – Požega – Kutina nestalo između 5000 i 8000 ljudi, od kojih je tek jedan, navodno manji, dio pogubljen u Jasenovcu.[125] Naposlijetku zaključuje da je "Radna grupa Jasenovac 1945.-1947." bio logor ratnih zarobljenika, a ne logor za njihovo masovno ubijanje zbog vjerske, rasne, nacionalne ili političke pripadnosti.[126] Autor smatra da je 45 godina šutnje utjecalo na političko zloupotrebljavanje tih događaja, citirajući Zolu koji je istaknuo kako istina koja se "pokopa" kasnije na površinu izbija "osvetnički eksplozivnom snagom".[127] Goldstein zaključuje da će Javna ustanova SP Jasenovac nastaviti uređivati i održavati to područje kao spomen područje na ratna stradanja, "ali da ne će kriti istinu ni o poslijeratnim žrtvama o čemu će dati gradivo dostupnim, a sve važno za žrtve objaviti".[128] Budući je isti tekst objavljen u zajedničkoj knjizi Slavka Goldsteina i dr. Ive Goldsteina,[129] na nju se ne ćemo posebno osvrtati.

---

[123] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 181.
[124] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 182.
[125] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 183. — BAŠIĆ, Petar; KEVO, Mario. *O problemu postojanja*, (1997.), str. 307.
[126] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 183.
[127] GOLDSTEIN, Slavko; GOLDSTEIN, Ivo. *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*. Izd. Novi Liber. Zagreb, 2011., str. 114-115.
[128] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 184.
[129] GOLDSTEIN, S.; GOLDSTEIN, I. *Jasenovac i Bleiburg*, (2011.), str. 107-116.

Žrtvoslovi i zbornici o poslijeratnom logoru

Godine 2005. hrvatski tjednik "Fokus" u nekoliko nastavaka iznosi razmišljanja dr. Vladimira Horvata predstavljena u emisiji Radija Marije. O partizanskom logoru u Jasenovcu govorilo se u drugom nastavku.[130] Horvat je ustvrdio da je Jasenovac od 1941. do 1945. bio sabirni i radni logor, a od 1945. koncentracijski i likvidacijski logor daleko većeg kapaciteta.[131] U nastavku Horvat ističe razgovore koje je vodio s Milanom Bulajićem, koji mu je izjavio da nije znao za postojanje tog logora, te Josipom Manolićem, koji mu je jasno naveo kako je Jasenovac postojao od 1945. do 1948., odnosno do otvaranja logora na Golom otoku. Manolić je bio uvjeren da je Bulajić zasigurno bio upoznat s tom činjenicom, ali nije želio o tome govoriti.[132] Tri godine poslije, ovaj razgovor i nova istraživanja Horvat objavljuje kao svoj prilog knjizi "Ogoljela laž Jasenovca" Vladimira Mrkocija.[133] U ovom radu on iznosi dopunjenu tvrdnju onoj iz "Fokusa" kojom tvrdi kako je postojao ustaški logor 1941.-1945., partizanski logor 1945.-1948. i logor u Jasenovcu za informbirovce 1948.-1951.[134] U daljnjem se dijelu bavi problemom istraživanja grobišta u Jasenovcu poslije Drugoga svjetskoga rata, te na osnovi nalaza i antropološke analize dolazi do zaključka kako su odkriveni grobovi ustvari grobovi poratnih žrtava, a ne ratnih.[135]

Jedan od prvih žrtvoslova koji su obradili sve žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća odnosi se upravo na ovaj prostor, a objavljen je 2006.[136] Iako veliko i opsežno djelo sa željom da što detaljnije obradi ovu temu, samim logorom u Jasenovcu, uključujući i onim ratnim, autori se bave tek usputno. Tek se na jednom mjestu spominju poslijeratni logori ili zatvori u Bročica-

---

[130] HORVAT, Vladimir. *Cvjetovi boli žrtava totalitarizama*. U: *Fokus*. *Hrvatski tjednik*. Zagreb, 2005., br. 270., od 15.VII.2005., str. 12-13. — HORVAT, Vladimir. *Partizanski logor Jasenovac*. U: *Fokus*. *Hrvatski tjednik*. Zagreb, 2005., br. 271, od 22.VII.2005., str. 12-13.

[131] Isto, 12.

[132] Isto, 13. Manolićev iskaz je vrijedan jer je on od 1946. obnašao dužnost načelnika Odjela za izvršenje kaznenih sankcija u tadašnjem Sekretarijatu za unutrašnje poslove, pa je stoga morao znati i za postojanje logora u Jasenovcu.

[133] MRKOCI, Vladimir i HORVAT, Vladimir. *Ogoljela laž logora Jasenovac*. Niz: *Otkrivena istina*. Naklada E. Čić. Zagreb, 2008., str. 77-127.

[134] MRKOCI, V. i HORVAT, V. *Ogoljela laž*, (2008.), str. 93-95. Horvatova teza o postojanju jasenovačkog logora za informbirovce vjerojatno se zasniva na već ranije spomenutoj tezi dr. Ive Banca.

[135] MRKOCI, V. i HORVAT, V. *Ogoljela laž,* (2008.), str. 96-98.

[136] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.).

ma, Jasenovcu i Staroj Gradišci.[137] Prema istom izvoru, svi mještani Jasenovca za koje je poznato gdje su stradali poslije Drugog svjetskog rata, stradali su uglavnom izvan Jasenovca. Iako autori daju čitavo poglavlje o masovnim stratištima i grobištima, dojam je da su istraživanju ove teme mogli i trebali dati više.

Jasenovac kao jednu od posljednjih točki Križnog puta na pravcu: Zagreb – Sisak – Kutina - Jasenovac spominje i Anđelko Mijatović.[138]

Jedna od zanimljivijih knjiga u kojoj se nalazi više iskaza i svjedočanstava o poslijeratnom logoru u Jasenovcu svakako je knjiga Stanislava Vukorepe "Preživjeli svjedoče".[139] Među prvim svjedočanstvima je ono Boška Dragićevića iz sela Gorice kod Čapljine.[140] Dragićević kazuje o povlačenju Hrvatskih oružanih snaga, njihovoj predaji na Bleiburgu, povratku u Jugoslaviju kao zarobljenika, svome Križnom putu do planine Ozren u Bosni, odakle je dio zarobljenika vraćen prema zapadu i doveden u logor Jasenovac. Tamo su zarobljenici razvrstani na ranjene i bolesne te zdrave koji su potom podijeljeni na starije i mlađe. U Jasenovcu su zadržani stariji, a Dragićević je kao ranjenik i bolesnik upućen u bolnicu u Daruvaru.[141] Iskaz Ilije Krešića iz Borojevića[142] je zanimljiv jer govori o odlasku vlakom iz logora u Sisku u logor u Bjelovaru.[143] Na žalost svjedok ne navodi jesu li išli vlakom preko Sunje i Jasenovca ili su se vratili preko Zagreba, pa u Bjelovar. S obzirom da postoji još nekoliko iskaza o odlascima vlakom iz Siska u Bjelovar, precizniji podaci o kretanju bili bi od iznimnog značaja zbog željezničkog mosta na Savi kod Jasenovca koji je u to vrijeme navodno već bio srušen. Je li taj most doista bio srušen i jesu li ti vlakovi išli preko Zagreba u Bjelovar? Ili su se ipak kretali preko Jasenovca? Ukoliko su išli preko Jasenovca, tko i kada je onda srušio željeznički most na Savi kod Jasenovca, za kojeg pouzdano znamo da je kasnije obnavljan? Jesu li na neki drugi način, osim željeznicom prelazili preko Save u Jasenovcu? Vide Pavlović iz Pješivca – Kule

[137] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 584, 965-995.

[138] MIJATOVIĆ, Anđelko. *Bleiburška tragedija i Križni put hrvatskoga naroda godine 1945*. Izd. Hrvatski svjetski kongres. New York – Zagreb, 2007., str. 44.

[139] VUKOREP, Stanislav. *Preživjeli svjedoče*. Izd. Detecta. Zagreb, 2005.

[140] VUKOREP, S. *Preživjeli svjedoče*, (2005.), str. 59-110.

[141] VUKOREP, S. *Preživjeli svjedoče*, (2005.), str. 96. — KEVO, Mario. *Jasenovac 1945*. U: *1945. - Razdjelnica hrvatske povijesti*. Izd. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2006., str. 329-330.

[142] VUKOREP, S. *Preživjeli svjedoče*, (2005.), str. 145-150. Rođen je 1921. g. u Borojevićima, živio u Stanojevićima do Domovinskoga rata, a sada živi na Borojevićima. Otac Vide i majka Stana, rođ. Perutina.

[143] VUKOREP, S. *Preživjeli svjedoče*, (2005.), str. 146.

kod Stolca[144] osuđen je 26. siječnja 1946. po Vojnom divizijskom sudu u Zagrebu na kaznu smrti strijeljanjem. Na sud je ponovo izveden mjesec dana poslije 22. veljače 1946. te je tada pomilovan i ponovo osuđen na 10 godina zatvora i 5 godina gubitka političkih prava. "Poslije presude otjerali su me ponovno u Jasenovac i tu sam našao još 40 hrvatskih časnika. Vidio sam tada u Jasenovcu da su ih gonili na Gradinu, da tamo sebi kopaju rupu. Po noći su ih ubijali i bacali u te rupe, hrvatske zatvorenike. Jedan je pobjegao u Ušticu, vratio se k nama, ostao s nama i preživio, a tu je dotjeran da bude ubijen. Iz Jasenovca su me prebacili u Staru Gradišku", ističe Pavlović.[145] Vinko Palameta[146] na svom Križnom putu od Velike Gorice ide preko Siska u Kutinu.[147] U iskazu se ne spominje kojim su se putem kretali između Siska i Kutine i jesu li svraćali i do Jasenovca.

Godine 2006. u zborniku *1945. - Razdjelnica hrvatske povijesti* Mario Kevo objavljuje prilog pod naslovom "Jasenovac 1945." u kojem uz poznate podatke o logoru, uključujući one od Ljubice Štefan i Slavka Goldsteina, donosi i neke nove dokumente. Riječ je o Zapisniku u vezi održavanja Mise u znak godišnjice Nezavisne Države Hrvatske od 17. V 1946. u kojem šef Odjela unutarnjih poslova kotara Novska i šef Odsjeka opće uprave preslušavaju Ivana Fridla, rkt. župnika i bilježe njegovu izjavu u svezi Mise održane 10. 04 1946. u crkvi u Krapju za njemačke zarobljenike koji su onamo poslani na rad iz logora Sisak u pratnji vojnika JA, pa i na misu koju je služio rkt. njemački svećenik. Kevo objavljuje i svjedočanstvo Ivice Rivića, sačuvano u osobnom fondu Krunoslava Draganovića, o ubojstvima zarobljenika u Jasenovcu i bacanju leševa u Savu, te putu preko Kozare za Prijedor.[148]

Jasenovac kao grobište u Sisačko – moslavačkoj županiji navodi Josip Jurčević, ali osim što ga navodi kao grobište u općini Novska, sve ostalo mu je nepoznato.[149] Zanimljiv je i pristup logoru Jasenovac u učbenicima povi-

[144] VUKOREP, S. *Preživjeli svjedoče*, (2005.), str. 321, bilj.1. Rođen je 1925. g. od oca Bože i majke Božice, rođ. Marković.

[145] VUKOREP, S. *Preživjeli svjedoče*, (2005.), str. 326. Svjedok ističe da je sudac Vojnog suda presude samo govorio kroz otvorena vrata i da nitko nije dobio presudu.

[146] VUKOREP, S. *Preživjeli svjedoče*, (2005.), str. 331., bilj.1. Rođen je 1925. g. u Borojevićima, općina Stolac, od oca Đure i majke Mare, rođ. Čoko.

[147] VUKOREP, S. *Preživjeli svjedoče*, (2005.), str. 332.

[148] KEVO, M. *Jasenovac 1945.*, (2006.), str. 323-337. — HDA, f. 1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama II. svjetskog rata i poraća, oznaka 12.41. Isprava na ukupno 10 stranica opisuje događaje od 16. svibnja 1945. pod naslovom "Križni put poručnika Ivice Rivića".

[149] JURČEVIĆ, Josip. *Prikrivena stratišta i grobišta jugoslavenskih komunističkih zločina*. Izd. Dokumentacijsko informacijsko središte – DIS. Zagreb, 2012., str. 114-115.

jesti za osmi razred osnovne škole i četvrti razred gimnazije. U svima se navode Bleiburg i Križni put, ali gotovo nigdje poslijeratni logori i stradanja u njima.[150] U povijesnim atlasima, priređenim kao pomagala tim učbenicima, navode se pojedini poslijeratni logori, ali ne i poslijeratni logor u Jasenovcu.[151]

Poratna žrtva i politički zatvorenik Ivan Vukić objavio je svjedočenje zatvorskog čuvara Ćuruvije u zatvoru Stara Gradiška, koji, u nastojanju da pojasni koliko je povoljan položaj zatvorenika u Staroj Gradišci, govori o patnji, stradanju, ubijanju i umiranju na melioracijskim radovima na isušivanju Lonjskog polja i u Jasenovcu poslije Drugoga svjetskog rata.[152]

Značajne priloge o Jasenovcu objavio je Igor Vukić, u feljtonu u "Glasu Koncila", u 22 nastavka, 2013. godine. Vukić se, međutim, više bavi problemom preuveličavanja žrtava logora Jasenovac tijekom Drugoga svjetskog rata te tadašnjim funkcioniranjem i životom u logoru, a manje poratnim logorom u Jasenovcu.

Važno je istaknuti da, unatoč značaju teze o postojanju poslijeratnog logora Jasenovac, u posljednjih dvadesetak godina, istraživači, uključujući i Jelku Smreku, čiji rezultati rada nikada nisu javno objavljeni, nisu se uspjeli odmaknuti od svjedočanstava koja omogućavaju dovoljno prostora manipu-

---

[150] BEKAVAC, Stjepan; JAREB, Mario. *Povijest*. *Udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Izd. Alfa. Zagreb, 2013., str. 129-131. Na 131 stranici objavljen je zemljovid s prikazom Križnog puta na kojem je Jasenovac prikazan kao "utvrđeno mjesto poslijeratnih likvidacija", ali ne i kao logor. — AKMADŽA, Miroslav; JAREB, Mario; RADELIĆ, Zdenko. *Povijest 4. Udžbenik za 4. razred gimnazije*. 1. izdanje. Izd. Alfa. Zagreb, 2009., str. 146-147. — ĐURIĆ, Vesna. *Povijest 8*. Udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole. Izd. Profil. Zagreb, 2013., str. 112-113. — KOREN, Snježana. *Povijest 8*. Udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole. Izd. Profil. Zagreb, 2013., str. 152-154. — MILJAN, Goran; MIŠKULIN, Ivica. *Povijest 4*. Udžbenik povijesti za četvrti razred gimnazije. Izd. Profil. Zagreb, 2009., str. 163. — ERDELJA, Krešimir; STOJAKOVIĆ, Igor. *Tragom prošlosti 8*. Udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole. Izd. Školska knjiga. Zagreb, 2013., str. 154-155. — ERDELJA, Krešimir; STOJAKOVIĆ, Igor. *Koraci kroz vrijeme IV*. Udžbenik povijesti za četvrti razred gimnazije. Izd. Školska knjiga. Zagreb, 2013., str. 218-219. — Ni u radnim učbenicima priređenim za 2014. nema promjena s obzirom na poslijeratni Jasenovac.

[151] IVANKOVIĆ, Zvonko; JAREB, Mario. *Povijesni atlas za 8. razred osnovne škole*. Izd. Alfa. Zagreb, 2008., str. 41. — *Povijesni atlas za osnovnu školu*. Izd. Hrvatska školska kartografija. Zagreb, 2007. — RENDULIĆ, Ivica; NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena. *Povijesni atlas za osmi razred*. Izd. Profil. Zagreb, 2009. — *Povijesni atlas za srednje škole*. Izd. Školska knjiga. Zagreb, 2008., str. 143. — *Povijest u kartama i slikama*. Povijesni atlas za 8. razred osnovne škole. Izd. Školska knjiga. Zagreb, 2008., str. 33.

[152] VUKIĆ, Ivan. *Lika i Podgorje na braniku doma i naroda*. Izd. HOR – Hrvatski obrambeni red. Zagreb, 2012., str. 314-315.

lacijama. Štoviše, do sada nitko nije uspio bez ikakve dvojbe potvrditi postojanje ovog logora na temelju arhivskih dokumenata.

Povodom pete godišnjice smrti Ljubice Štefan, Damir Borovčak objavio je u ožujku 2007. u "Glasu Koncila" tekst u kojemu navodi da se "ovih dana povodom posjeta biskupa Škvorčevića Jasenovcu, ponovno javlja glas o potrebi spoznaje pune istine o tom logoru". Borovčak također citira Josipa Jurčevića koji je izjavio da je "jasenovački logor nakon 1945. bio logor za poražene u ratu" te da se "o tome još uvijek šuti i ne pokreće znanstveno istraživanje stvarnog stanja".[153] No, Borovčak propušta zapitati se čemu to oklijevanje od strane hrvatskih povjesničara, uključujući i Josipa Jurčevića, da progovore i pokrenu toliko potrebno istraživanje. Dvoje povjesničara, Mario Kevo i Marica Karakaš, čiji je zadatak prema navodima Slavka Goldsteina bila upravo potvrda nagađanja da je taj logor zaista postojao, ograničili su svoje istraživanje na rad u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu iako je područje Jasenovca u nadležnosti Državnog arhiva u Sisku, gdje su pronađeni ključni dokumenti koje navodimo u ovom radu i koji su dostupni svim građanima.

Radna grupa ili logor Jasenovac?

Logor III. najveći je i najpoznatiji logorski kompleks koji se veže uz Jasenovac. Bombardiran je 1944. i 1945. u nekoliko navrata, iako su istovremeno zapadni saveznici oklijevali s bombardiranjem Auschwitza.[154] Inicijativu za bombardiranje Jasenovca mogao je dati vrhovni zapovjednik Narodnooslobodilačke vojske Josip Broz Tito. Naime, sačuvani su dokumenti o komunikaciji između tzv. logorskog komiteta članova KPH-a i CK KPH. Iz nje je vidljivo da su, vjerojatno po nalogu CK KPH-a, posebni povjerenici KPH-a u logoru Jasenovac slali pisma iz logorske bolnice u kojima su odavali informacije o vojnim snagama ND Hrvatske, njihovom položaju, stanju i položaju zatočenika i nacrte samog logora s opisom.[155]

---

[153] Damir Borovčak, *Zašto ne istražiti istinu o Jasenovcu?* URL: http://www.hkv.hr/borovak-damir/617-zato-ne-istraiti-istinu-o-jasenovcu.html (pregledano 20.IV.2013.).

[154] URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Auschwitz_bombing_debate (pregledano 25.IV.2013.)

[155] HDA, f. 1491, Odjeljenje zaštite naroda (OZN-a), oznaka 2.32. — KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu. Saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.-1945*. Izd. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2008., str. 232-234. — Isprava je pisana još u lipnju 1944. Čini se da je u CK KPH-a stigala 17. srpnja 1944., a u OZN-u 10.VIII.1944. Između

Prema najnovijim istraživanjima prvo bombardiranje Jasenovca od strane savezničkih zrakoplova zbilo se u travnju 1944. i tom je prilikom bilo žrtava i štete.[156] Prema Dnevnim izvješćima Operativnog odjela Ministrastva oružanih snaga NDH-a zračna bombardiranja područja oko Jasenovca sustavno su počela 6. studenoga 1944. kojom je prilikom prvo napadnuta željeznička postaja, a potom željeznički most preko Save u Jasenovcu. Tom je prilikom na most bačeno 14 bombi od kojih su dvije pogodile svoj cilj.[157] Pet dana poslije, 12. studenoga 1944. ponovo je napadnuta željeznička postaja u Jasenovcu, ali bez štete i žrtava.[158] Nakon pet dana, 17. studenoga 1944., uslijedio je novi napad na most na rijeci Strug kod Jasenovca i ponovo na željeznički most preko rijeke Save u Jasenovcu.[159] Novo bombardiranje uslijedilo je 22. studenoga 1944. u 23 sata, kada je bombardirana željeznička postaja u Jasenovcu i sam logor. Tom je prilikom bilo mrtvih i ranjenih i među logorašima.[160] U svojim sjećanjima Salamon Altarac zabilježio je da se s pripremama za evakuaciju "brzog sklopa", garaže i dr. započelo u studenome 1944. čim je prva bomba pala na elektranu, zbog čega je nastala panika i u garaži.[161] Evakuacija je vjerojatno bila uvjetovana i savezničkim bombardiranjima, a ne samo situacijom na bojištima i do nje je došlo tek u veljači 1945.[162] Jasenovac je ponovo bombardiran 5. veljače 1945. i tom je prilikom ponovo napadnut željeznički most na Savi, no većih šteta nije bilo.[163] U elaboratima o obnovi mosta iz 1946. navodi se da su lijevi i desni stup minirani 1945., ali bez podataka o tome tko ih je minirao.[164] Najveća i najčešća bombardiranja Jasenovca s najtežim posljedicama će biti izvršena krajem ožujka iste godine. Prugu između Novske i Jasenovca bombardirali su saveznički

ostaloga u pismu je i popis po autoru najznačajnijih zločinaca logora, koji je ujedno predstavljao i popis za likvidaciju u slučaju njihova zarobljavanja.

[156] KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička*, (2008.), str. 232, bilj.1098.

[157] HDA, f. 487, Ministarstvo oružanih snaga (MINORS) NDH-a, kut.6, Dnevno izvješće 312/44. od 7.XI.1944. — KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička*, (2008.), str. 234.

[158] HDA, f. 487, MINORS NDH-a, kut.6, Dnevno izvješće 322/44. od 17.XI.1944. — KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička*, (2008.), str. 234.

[159] HDA, f. 487, MINORS NDH-a, kut.6, Dnevno izvješće 323/44. od 18.XI.1944. — KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička*, (2008.), str. 234.

[160] HDA, f. 487, MINORS NDH-a, kut.6, Dnevno izvješće 331/44. od 26.XI.1944.

[161] KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička*, (2008.), str. 234., bilj. 1105.

[162] KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička*, (2008.), str. 234.

[163] HDA, f. 487, MINORS NDH-a, kut.6, Dnevno izvješće Ia broj 37/45. od 6.II.1945. — KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička*, (2008.), str. 234.

[164] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj. 15, spis 51 934. Budući je prešućeno tko je minirao most, nije isključeno da su to učinili pripadnici J.A.

zrakoplovi 24. ožujka. Tom prilikom su poginula četiri, a ranjeno je sedam pripadnika HOS-a, dok je jedan saveznički zrakoplov oboren.[165] I u narednim danima Jasenovac i bliža okolica su bombardirani, a najteži napad je izveden 30. ožujka 1945. kada je izravno napadnut logor u Jasenovcu pri čemu je "skoro sav porušen i popaljen, broj žrtava je velik, a koncentracijski logor je gotovo u podpunosti porušen i spaljen".[166] O bombardiranju Jasenovca govore i preživjeli logoraši koji zrakoplove nazivaju partizanskima.[167] No, znakovlje u obliku zvijezde petokrake ne može se sa sigurnošću uzeti kao dokaz pripadnosti određenoj vojsci jer su takvo obilježje imali i američki saveznički zrakoplovi. Zahvaljujući tom bombardiranju i metežu koji je pri tom nastao, jedan je zatočenik uspio i pobjeći.[168] Upravo u to vrijeme, odnosno 11. travnja 1945., glavni ravnatelj Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost (GRAVSIGUR-a) Ministarstva NDH-a Erich Lisak šalje okružnicu župskim redarstvenim oblastima u kojoj im zapovijeda da se u logore više ne odpremaju osobe s kaznom manjom od dvije godine jer je sabirni logor u Jasenovcu teško bombardiran i tamo u "dogledno vrijeme ne će biti moguće nikoga odpremiti".[169] Prema sjećanjima logoraša Josipa Erliha logor je bombardiran i 13. travnja 1945. pri čemu su srušeni logorski zid, žica, električna centrala, ciglana i lančara, a bombardiranja su nastavljena i narednih dana kada su porušeni ostali industrijski objekti i zgrada glavnog zapovjedništva.[170] U tim travanjskim bombardiranjima poginuo je i bivši kotarski predstojnik Novske Vjekoslav Peraković.[171]

Rušenje logora je važno jer dosadašnjim tezama o nepostojanju logora Jasenovac ono služi kao dokaz kako poslije Drugoga svjetskog rata ondje nije bilo logoraša jer nije bilo nastambi, pa ni uvjeta za život. Mario Kevo ističe da je "objektivnu sliku o izgledu jasenovačkog logora i logorskih objekata dosta teško i precizno uspostaviti budući da danas od spomenutih građevina ništa nije očuvano", te da je "logorsko područje nakon pretrpljenih

---

[165] HDA, f. 487, MINORS NDH-a, kut.6, Dnevno izvješće Ia broj 85/45. od 26.III.1945. — KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička*, (2008.), str. 234.

[166] HDA, f. 487, MINORS NDH-a, kut.6, Dnevno izvješće Ia broj 91/45.

[167] BERGER, Egon. *44 mjeseca u Jasenovcu*. Izd. Spomen-područje Jasenovac. Jasenovac, 1978., str. 86-87.

[168] KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička*, (2008.), str. 235, bilj.1110.

[169] HDA, f. 1549, Zbirka upravnih i vojnih vlasti NDH-a i Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a), kut.73., oznaka I. – 98, 357.

[170] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 228. — KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička*, (2008.), str. 235.

[171] KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička*, (2008.), str. 235. — MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Naklada P.I.P. Pavičić. Zagreb, 2002., str. 87-88.

savezničkih bombardiranja početkom 1945. i uništavanja od strane ustaša pred sam završetak II. svjetskog rata, od 1947. pa sve do 1951. bilo podvrgnuto sustavnom raščišćavanju terena, a građevinski materijal se koristio i za poslijeratnu obnovu prekosavskih naselja".[172]

Prema tvrdnjama Spomen-područja Jasenovac "u nekadašnjem logoru u cijelosti su bili sačuvani samo istočni i jugoistočni logorski zid, sačuvani su temelji ciglane i donji postroj lančare, dok su svi ostali logorski objekti bili zatečeni u različitim stanjima urušenosti uslijed miniranja ili spaljivanja".[173] Na drugom mjestu na istoj web stranici ističe se da se "u izvješću Konzervatorskog zavoda Narodne Republike Hrvatske (NRH) od 15. travnja 1956. navodi da još postoje tragovi baraka i građevina (temelji i dio zidova), a velikim dijelom je bila sačuvana ciglana, dijelovi logorske pruge i temelji logorskog zida. Predložene su mjere za zaštitu ostataka zgrada i uređenje masovnih grobnica".[174] Postavlja se pitanje koliki je dio ciglane bio sačuvan: "temelji", kako tvrdi SP Jasenovac, ili "velikim dijelom", kako je prije gotovo 60 godina ustanovio Konzervatorski zavod NRH. Ostaje pak nejasno zbog čega su, ukoliko je izvješće Konzervatorskog zavoda bilo točno, "kada je prof. Bogdan Bogdanović dobio zadatak da projektira uređenje Spomen područja Jasenovac, od logorskih građevina bili sačuvani samo tragovi", ako su pojedini dijelovi logora "velikim dijelom" bili sačuvani nekoliko godina ranije.[175] Tko je sve to u međuvremenu porušio i zašto?

Ostaje činjenica da su "stari" logoraši, ali i pripadnici HOS-a, nastavili boraviti u preostalim nastambama sve do proboja i konačne likvidacije logora unatoč znatnim oštećenjima do kojih je došlo tijekom predhodnih bombardiranja. Stoga, razrušenost zgrada ne može poslužiti kao dokaz za nepostojanje logora. S obzirom da svi objekti nisu bili srušeni i podjednako oštećeni, u dijelovima tih zgrada zasigurno je mogao boraviti dio zarobljenika.

Tezu o postojanju tzv. Radne grupe Jasenovac uveo je u hrvatsku historiografiju Slavko Goldstein. Iako se svim silama trudi dokazati nepostojanje poslijeratnog logora u Jasenovcu, Goldstein nas upućuje na dokumente koji govore o postojanju i funkcioniranju upravo poslijeratnog logora u Jasenovcu i to ne samo jednoga, nego i više njih, pa i onih koje su vlasti ND Hrvatske koristile vrlo kratko vrijeme.

---

[172] KEVO, Mario. *Počeci logora*, (2003.) st., 490.

[173] URL: http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7338 (pregledano 20.IV.2013).

[174] URL: http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5023 (pregledano 20.IV.2013).

[175] URL: http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7338 (pregledano 20.IV.2013).

Ponajprije je riječ o Izvješću Okružnog komiteta KPH-a Nova Gradiška Oblasnom komitetu KPH-a Osijek od 24. lipnja 1945. godine.[176] Ovo izvješće govori o domobranima, posebno onima u logorima, te odnosu narodne vlasti i naroda prema istima, naročito onog dijela koji logoraše nastoji zaštiti i koji je stoga dio "reakcije koji djeluje preko klera". U nastavku ističe da se "namera da hoće da privuku široke narodne mase vidi iz primjera u Novskoj selo Bročice, gdje se predsjednik Mjesnog narodnog odbora (MNO-a) povezao s domobranskim logorom i sakupio 2.800.000 Kuna bez znanja komande logora, od zarobljenika i došao u Kotarski JNOF da prijavi da je to poklon domobrana za Crkvu i da je pop preporučio da se uzme za taj novac hrana domobranima. Špekulativnim putem htjeli su prikazati narodu kako se crkva više stara o narodu nego naše vlasti. Isti je predsjednik uhapšen jer se uvidjela zlonamjernost popova i njihova zlonamjerna mreža, pošto taj logor imao je 70% muslimana koji ne znaju za crkvu Sv. Antuna u Krapju kojoj crkvi je bio namijenjen novac."[177] Ovaj nam dio izvješća govori o djelovanju predstavnika narodne vlasti, odnosno predsjednika Mjesnog NOO-a, u na-

---

[176] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 179, bilj. 302. — GOLDSTEIN, S.; GOLDSTEIN, I. *Jasenovac i Bleiburg*, (2011.), str. 110, bilj.7. — HDA, f. 1809, Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske Slavonije, kut.12. Dokument je pisan strojopisom na 8 stranica od kojih prve 4 stranice nisu numerirane. Slavko Goldstein navodi da je dokument iz kutije 1 istoga fonda, ali zbog reorganizacije fonda dokumenti se sada nalaze u kutiji 12. Dokument je djelomično objavljen u zbirkama dokumenata *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*. Priredili Zdravko DIZDAR, Vladimir GEIGER, Milan POJIĆ, Mate RUPIĆ. Nakl. Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod, 2005., str. 149-151. — *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*. Knjiga 2. *Slavonija, Srijem i Baranja*. Priredio Vladimir GEIGER. Suradnici Mate RUPIĆ, Zdravko DIZDAR i Šimun PENAVA. Nakl. Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod, 2006., str. 219-222. — Iako je Goldstein prvi progovorio o tom dokumentu, u knjizi "Jasenovac i Bleiburg nisu isto", koja je objavljena 2011., ne navodi da je dokument objavljen, iako bi bilo barem korektno prema svim povjesničarima da je to učinio.

[177] HDA, f. 1809, Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske Slavonije, kut.12. — *Partizanska i komunistička represija*, (2005.), str. 151. — *Partizanska i komunistička represija*, 2. (2006.), str. 222. — Dopis župnog ureda od 2. ožujka 1951. u Krapju po župniku Ivanu Fridlu govori o šteti na crkvi i obnovi zvona, orgulja i stakla crkve. Za popravak zvona plaćeno je 17.000 dinara, orgulja 15.000, zidarske i maljarske radove 60.000 i limarske radove 12.000 dinara. Crkva je stradala u sukobima 16. srpnja 1943. prilikom sukoba, ali sam objekat crkve nije bio srušen (osim oštećenja prozora), pa je obnova dotične crkva vjerojatno izmišljena da se nju i njezinog župnika uvuče u protuzakonito djelovanje. Vidi: KOŽUL, Stjepan. *Stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata i poraća*. Niz: *Radovi*, knjiga 4. Izd. Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić". Zagreb, 2004., str. 112-113, 319.

vedenom logoru. Logoraši su, čini se imali dosta novaca i predali su ih dotičnom predstavniku vlasti. Vjerojatno su imali veliko povjerenje u njega, a iako nam ničim ne ukazuje o pravoj vrijednosti skupljene sume, ona je vjerojatno bila dosta velika. Ključni podatak je onaj o postojanju logora u Bročicama u vrijeme kada su onuda prolazile kolone Križnoga puta. Logor Bročice poznat je još iz 1941. kao Logor II.[178] Postavlja se opravdano pitanje: zašto ponovo logor u Bročicama, ako ne postoji više od 3 godine? I umjesto da se osloni na dokument, Goldstein nas vodi u svijet vlastitih konstrukcija, koristeći pri tome nigdje precizno citirane iskaze[179] stražara istoga logora u lipnju 1945. Franje Cvrtile koji govori o odlasku manjih grupa zatočenika na rad u Logor III. – Ciglana, gdje su navodno rušili veliki logorski zid, raščišćavali teren, dijelili ciglu iz logora okolnom stanovništvu za obnovu kuća. Je li Cvrtila, kao stražar u logoru u Bročicama mogao znati što su zarobljenici logora u Bročicama radili, ako su doista radili, u Logoru III. – Ciglana? Ono što je naročito važno jeste da u prvoj rečenici Goldstein navodi kako je “u nedalekom selu Bročice od svibnja do kolovoza 1945. postojao privremeni logor za zarobljene pripadnike oružanih snaga NDH-a”,[180] iako se u dokumentu nigdje ne navodi točno vrijeme postojanja taj logor, niti se navodi bilo koji drugi izvor koji bi potvrdio vrijeme postojanja toga logora. Goldstein također ističe da je riječ o “privremenom” logoru, a ne logoru Križnoga puta, iako mu je dobro poznato da je i ovaj logor tek jedan od brojnih logora Križnoga puta od kojih je većina doista “privremena”. Autor ovaj dokument koristi samo toliko koliko mu služi za njegovu konstrukciju “radne grupe” u Jasenovcu.

Budući je Franjo Cvrtila važan S. Goldsteinu, te s obzirom da do danas nije objavio njegov iskaz dan 2002., nužno je bilo poslušati što o svemu kaže sam svjedok. Cvrtila navodi da je u Jasenovac došao u lipnju 1945. i to iz 16. omladinske brigade Joža Vlahović iz Bjelovara. Postrojba kojoj je pripadao zvala se 120. bataljon, a od svojih suboraca sjeća se nekog Salopeka i Trbojevića iz Like. Zapovjedništvo bataljuna bilo je u Beogradu. Zarobljenici su radili u 3 grupe: na cesti i u šumariji. Bilo ih je oko 700 raznih struka i činova, ali su svi bili Nijemci, osim jednog Poljaka koji je bio prevoditelj. Vojnici – stražari, među kojima i Cvrtila, bili su smješteni u dvije barake kod šumarije, a logoraši u Novskoj, Bročicama, šumariji u Jasenovcu, biv-

---

[178] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 30-33. — GOLDSTEIN, S.; GOLDSTEIN, I. *Jasenovac i Bleiburg*, (2011.), str. 30.

[179] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 178-179. — GOLDSTEIN, S.; GOLDSTEIN, I. *Jasenovac i Bleiburg*, (2011.), str. 110.

[180] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 178. — GOLDSTEIN, S.; GOLDSTEIN, I. *Jasenovac i Bleiburg*, (2011.), str. 110.

šem Logoru III., te dijelom navodno i u dvije barake pokraj škole. Zatočenici su dobivali istu hranu, uglavnom od UNRE, kao i stražari koji su ih čuvali. Za teže fizičke poslove dobivali su pojačanu hranu koju su nazivali "jamskom". Nedjeljom se nije radilo. Jasenovac je bio opustošen i još se osjećao barut. U logoru su se nalazili tvornica oružja te ciglana s navodnom peći za spaljivanje koja je napola bila srušena. Ondje je na zgarištu našao je jedan zlatni prsten. Zgrade u logoru navodno nisu bile za stanovanje, a zarobljenici su razminirali prostor i transportirali željezo za Sisak. Na pitanje je li u logoru i oko njega bilo leševa, Cvrtila odgovara da ih je bilo. Mještani su raznosili ciglu sa zidova. Nijemci je nisu čistili već su samo radili sa željezom. Koliko je logoraša – radnika bilo dnevno na radilištu logora nije mu poznato jer je u opisu njegovog posla bilo samo odvođenje logoraša na rad te njihov nadzor. Logoraši koji su radili u logoru imali su svoje zapovjednike. Oni koji su stanovali bliže dolazili su pješke, a kada se radilo dalje išlo se kamionima. Straža je navodno bila korektna prema logorašima, pa pokušaja bijega navodno nije bilo. Povrede su se pri radu događale, no sanirale su se unutar logora gdje su zatočenici imali svoga kirurga. Na Gradinu nije išao osim na groblje. O likvidacijama s Križnog puta ne zna ništa, niti je išta čuo, a negira i prisustvo zarobljenika s Bleiburga u jasenovačkom logoru. Nijemci – zarobljenici mogli su se slobodno kretati mjestom ukoliko su htjeli, ali uz dozvolu i u logor su se morali vratiti najkasnije do 8 sati navečer. Domaćem stanovništvu pomagali su popravljati razne strojeve i aparate. Navodno se radilo o slobodnjacima koji su navodno bili organizirani kao antifašisti, a oni koji su bili "dobri" pušteni su i kućama. Nakon 3 mjeseca Cvrtila je s pola je grupe otišao u Makedoniju, a polovica je ostala u Jasenovcu.[181]

Što nam govori Cvrtilin iskaz i koji su njegovi novi doprinosi poznavanju opće slike života u Jasenovcu? On je jedan od stražara - pripadnika 120. bataljuna. Znači li to da je čitav taj bataljun u Jasenovcu ili samo jedan njegov dio? U intervjuu njemu to pitanje nije ni postavljeno, a on sam to nigdje ne govori pa nam stoga ostaje nepoznato. Cvrtila naročito ističe da je zapovjedništvo bataljuna u Beogradu, što nam govori kako su zadaci podređeni višim vojnim strukturama. Nadalje navodi kako su zatočenici dovedeni u tri grupe koje su sve zajedno iznosile oko 700 ljudi, što približno odgovara brojkama koje spominje Šimunjak. Svi su njegovi zatočenici bili Nijemci i svi su govorili njemački jezik, osim jednog Poljaka koji je malo razumio i hrvatski. Čitav je Jasenovac bio srušen i zapaljen, a u ruševinama "peći za spaljivanje" ciglane on je pronašao zlatni prsten. Zadatak njegove grupe je bio raz-

[181] Javna ustanova Spomen područje Jasenovac (dalje JUSP), oznaka SPJ – DMZ 227/12, Izjava Franje Cvrtile od 7. VII. 2002.

miniranje i transportiranje željeza. Zarobljenici su bili gotovo slobodni, mogli su se kretati gotovo kako hoće i bili su u dobrim odnosima s domaćim stanovništvom, toliko dobrim da su im servisirali razne strojeve. U Logoru III. nalazila se tvornica za automate, ali sve su zgrade bile porušene, pa u njemu nije bilo nikakvih uvjeta za stanovanje i življenje. Ciglom i građevinskim materijalom su se bavili samo mještani Jasenovca, a ne i Nijemci koje je on čuvao jer su oni radili samo sa željezom. O likvidacijama i ljudima s Križnog puta i iz Bleiburga on ne zna ništa te smatra da ih nije ni bilo.

Ako je logoraše čuvao Cvrtilin bataljun koji je mogao brojati između 400 i 600 vojnika, a njegova grupa zatočenika koju je čuvao imala navodno 700 ljudi, proizlazi da je jednog do najviše dva navodno gotovo slobodna zatočenika čuvao jedan vojnik. Teško je vjerovati da zatočenika nije bilo više, naročito uzme li se u obzir podatak objavljen na web stranici Spomen-područja Jasenovac da je ratni logor Jasenovac i na tisuće zatočenika koji su ondje boravili navodno čuvalo oko 1500 pripadnika Ustaške obrane.[182] Ali po svoj prilici dogovorena brojka 700 i ovdje prolazi. Da bi čitav 120. bataljun mogao biti tada u Jasenovcu govori nam i dio u kojem Cvrtila kaže da se poslije tri mjeseca podijelio i da je njegova polovica otišla u Makedoniju. Do podjele je moglo doći zbog smanjenja radova i broja zatočenika koji su radili u Jasenovcu jer se približavala jesen s kišama i poplavama koje su prirodni dio života u i oko Jasenovca i onemogućuju radove. Spominjanje smještaja logoraša u dvije barake kod škole, pa potom jedne grupe u šumariji, a jedne u Bročicama upućuje nas da je Cvrtila možda čuvao nekoliko grupa i u nekoliko navrata na nekoliko različitih lokacija. Nemoguće je pouzdati se u Cvrtilinu tvrdnju o slobodnom kretanje zatočenika o čemu nema potvrde u dokumentima i iskazima mještana. O kontaktima mještana s logorašima, uključujući i onima u ratnom logoru Jasenovac, veoma je malo iskaza pa je moguće da Cvrtila govori o događajima na drugoj lokaciji i u drugom vrijeme. Duljina vremenskog odmaka slabi snagu njegova iskaza. Vrijednost Šimunjakova iskaza je u iznošenju pojedinih točnih podataka te u, možda i nesvjesnom odkrivanju prostora za zatočenike koje navodi kao logore u Bročicama, Novskoj i Logoru III. Osim toga on govori i o drugim zatočenicima i logorima, pa se može zaključiti da postoji vjerojatnost da je Cvrtila posao stražara obavljao više godina, na više različitih lokacija i s različitim zarobljenicima, pa je moguće da je i zaboravio što je sve radio, kada i s kime je bio. Potvrđuje postojanje logora u Bročicama, ali postavlja se pita-

[182] URL: http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7338 (pregledano 20.IV.2013).

nje vremena njegovog rada u tom logoru. O logoru u Bročicama nemamo izvora u drugim dokumentima, pa nam ova dva ostaju za sada jedini.

Uručbeni zapisnici NOO Jasenovac upućuju na ključne isprave

Sačuvane su isprave koje nam govore o stanju i poteškoćama u Jasenovcu u ovom razdoblju. Ovdje ćemo navesti one koje nam govore o zarobljenicima, Logoru III., vojsci, redarstvu i sličnome. Poslužiti ćemo se i jednim od ključnih izvora - Uručbenim zapisnicima Mjesnog narodnog odbora Jasenovac.[183]

Već 18. lipnja 1945. Upravni odjel Kotarskog narodnog odbora (KNOO) Novska spominje neposlano zaduživanje neprijateljskih vojnika. Pismo je upućeno svim seoskim odborima[184] što znači da se mjesnim vlastima daje na znanje. O kakvom neposlanom zaduživanju se radi i kojim neprijateljskim vojnicima, ne može se zaključiti samo na osnovi ovih bilješki, budući da spisa nema. Dana 20. lipnja obavještajcem pri istom kotaru imenuje se Petar Šestanović.[185] Tako se formira važna sigurnosna poluga vlasti na čitavom području. Šumska uprava "Putika" iz Novske 25. lipnja skida žicu s bivšeg logora u Jasenovcu i za to određuje deset radnika. Jesu li ti radnici slobodni ljudi ili logoraši ne možemo iz navedenog zaključiti. Iz Cvrtilinog svjedočenja se može zaključiti da je u logoru bilo dosta raznovrsnih djelatnika, organiziranih u grupe, koji su radili različite poslove. Budući je logor u Bročicama u ovo vrijeme radio, a logoraše u njemu štitio stražar Cvrtila, moguće je da je te poslove obavljao i netko od njegovih štićenika. No, nije nemoguće da su te poslove obavljali i logoraši smješteni u Logoru III. Da je u tom logoru živo i da se radi govore i slijedeće bilješke: iz njega se prevoze klade, a građa s bunkera se daje na raspolaganje šumariji.[186] Da vlasti nisu dopuštale rušenje i oštećenje logora govori naputak od 29. lipnja kojim to zahtjeva Tehnički odjel KNOO-a Novska.[187] Dva dana kasnije V. sektor nadzornika željezničke pruge Jasenovac traži 25 kola za prijevoz željezničkih pragova na željezničkoj postaji Jasenovac.[188] Rat je završio, pruge su oštećene i pragovi su potrebni, a ovo područje ima velike zalihe hrastovine potrebne za njihovo obnavljanje. Postavlja se pitanje kako su navedeni pragovi transportirani, budući su svi mostovi oko Jasenovca navodno bili porušeni. Jesu li pragovi

---

[183] DASK, f. 321, MNO, uručbeni zapisnici.
[184] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1945., br. 400.
[185] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1945., br. 476.
[186] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1945., br. 478, 481.
[187] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1945., br. 516.
[188] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1945., br. 558.

korišteni za obnovu pruge između mostova na Savi i Strugu ili su na neki drugi način prevezli tih dvadeset pet vagona pragova do potrebnog odredišta? O obujmu radova, ali i potrebi zaštite radnika i od strane Narodne milicije govori nam i zabilješka od 10. VI. 1945.[189]

Zarobljeničke kolone domobrana kod Jasenovca

Vrhovni zapovjednik, ministar narodne obrane i maršal Jugoslavije Josip Broz Tito 30. lipnja 1945. naređuje da se pri armijama osnuje "otsek za ratne zarobljenike".[190] Isti se ima osnovati u sastavu Komande pozadine šest armija koje tada postoje. Osim odsjeka za ratne zarobljenike pri armijama[191] formiraju se i sekcije za ratne zarobljenike pri Komandama vojnih područja i gradova.[192] Prema podatcima s kraja 1945. u Jugoslaviji je bilo 355 785 ratnih zarobljenika,[193] pa nije za očekivati da ih je sredinom te godine bilo manje. Prema istom izvoru svi ratni zarobljenici imaju formirati zarobljeničke bataljone.[194]

Slijedeći spis koji se odnosi na jasenovačko područje datiran je 11. srpnja 1945., a govori nam o poslijeratnim prilikama, kretanju ratnih (a možda i civilnih) zarobljenika iz Siska prema Jasenovcu. Riječ je o Izvješću javnog tužitelja II. Jugoslavenske armije (J.A.) Ministarstvu unutrašnjih poslova Federalne Države Hrvatske (FDH-a) u kojemu se ističu nepravilni postupci

---

[189] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1945., br. 721.

[190] MILETIĆ, A. *Prilog pručavanju istorije Jugoslovenske narodne armije kroz izabrana dokumenta maršala Jugoslavije Tita, Ministra narodne odbrane i Vrhovnog komandanta JNA u periodu 1945.-1956. godine*. U: *Vojnoistorijski glasnik*. Izd. Vojnoistorijski institut. Beograd, 38./1987., br. 1., str. 326-328.

[191] Formacijski se odsjek za ratne zarobljenike pri armijama sastojao od šefa odsjeka, pomoćnika šefa odsjeka, djelovođe, pisara i daktilografa. Prva trojica su časnici, a posljednja dvojica dočasnici. MILETIĆ, A. *Prilog pručavanju*, (1987.), str. 327.

[192] Odsjek pri sekciji se sastojao od: šefa sekcije, pomoćnika sekcije i pisara. Prva dvojica bili su časnici, a pisar je bio dočasnik. MILETIĆ, A. *Prilog pručavanju*, (1987.), str. 327.

[193] Među njima je bilo i 114.000 "Jugoslovena". MILETIĆ, A. *Prilog pručavanju*, (1987.), str. 327, bilj.1.

[194] MILETIĆ, A. *Prilog pručavanju*, (1987.), str. 328. Zarobljenički bataljon se sastojao od Štaba bataljona i četiri čete sa po 250 zarobljenika, a svaka četa od pet vodova sa po 50 zarobljenika. Svaki vod se sastojao od pet desetina s 10 vojnika. Štab zarobljeničkog bataljona se sastojao od komandanta, političkog komesara, ađutanta, intendanta, liječnika, a u nedostatku medicinara ili liječničkog pomoćnika, higijeničara, bolničara i 4 disciplinska dočasnika.

pripadnika J.A. prema ratnim zarobljenicima i narodu.[195] Na putu se događaju masovna i okrutna ubojstva, ali nitko i nigdje ne spominje bilo čiju odgovornost i mjere kojima bi se ubijanja spriječila ili netko za njih kaznio.

U spisu se navodi da je “od Siska preko Jasenovca do Novske praćena od straže Komande mjesta Sisak 900 zarobljenih domobrana i da je kod jarka Muratovica u blizini Jasenovca nađeno 5 ubijenih od kojih je jedan bio zaklan drugom razbijena lubanja. Isto po ovoj točci nije ništa pozitivno utvrđeno do sada. Izvid će se ponovo vršiti”.[196]

Dakle, skupina je praćena stražom Komande mjesta Sisak, što ukazuje na vojno zapovjedništvo, tj. da su zarobljenici bili nadzirani, a prema tome i štićeni od vojske. Poznate su polazna (Sisak) i završna postaja (Novska), s prolazom kroz Jasenovac, a upravo prolaske kolona s Križnog puta Goldstein isključuje u svome radu pozivajući se pritom na navodne iskaze mještana, a ne dostupne mu dokumente, pa čak i one koje sam koristi.[197]

Naredni spis, također iz srpnja 1945., iznova govori o logorima, posebno navodeći i logor u Jasenovcu. S. Goldstein na osnovi njega nastavlja svoju priču o rušenju Logora III. Štoviše, uvjeren je da su rušenje i demontaža započeli odmah u svibnju ili lipnju 1945., a poslove su obavljali njemački zarobljenici, koji su ondje navodno ostali do završetka svih radova krajem 1947. kada su završili obnovu željezničkog mosta na Savi. Goldstein ističe kako ih je u početku bilo 20, a potom 40 te kako su demontirali električnu centralu i radne pogone logore, što su potom odpremili u Staru Gradišku i Kragujevac. Postavlja se pitanje na temelju čega Goldstein izvodi zaključak o demontiranju električne centrale ako je ista stavljena u pogon početkom listopada 1945. o čemu svjedoči zabilješka urudžbenog zapisnika od 1. 10. iste godine.[198] Goldstein također napominje da su pri obnovi savskog mosta zarobljenike čuvali pripadnici Korpusa narodne obrane Jugoslavije (KNOJ-

[195] HDA, f. 421, Javno tužiteljstvo Narodne/Socijalističke Republike Hrvatske, kut. 92, Izvještaj o stanju u logorima i zatvorima 1945/49. — *Partizanska i komunistička represija*, 2. (2006.), str. 270-272. Dokument se nalazi u kut. 92, omot “Izvještaj o stanju u logorima i zatvorima 1945/49.”, a ne 97 b.b. kako navode priređivači navedenih zbornika dokumenata. I ovaj dokument je primjer kako S. Goldstein ne prati publiciranje izvornih dokumenata u svojim radovima ili ih izbjegava i ne želi koristiti, mada je i ovaj dokument objavljen znatno prije posljednje Goldsteinove knjige.

[196] HDA, f. 421, Javno tužiteljstvo Narodne/Socijalističke Republike Hrvatske, kut.92. — *Partizanska i komunistička represija*, (2005.), str. 194 i 271.

[197] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 178-180. — GOLDSTEIN, S.; GOLDSTEIN, I. *Jasenovac i Bleiburg*, (2011.), str. 109-111.

[198] DASK, f. 321, MNO, u. z. za 1945., 511.

a).[199] No, ne može se pouzdano reći da je obnova mosta započela već 1945. s obzirom da nam projektna dokumentacija ukazuje da je tek krajem 1945. i početkom 1946. donesena odluka o obnovi mostova,[200] te je obnova istog doista završena tek 15. veljače 1948.[201] Zaključak o njemačkim zarobljenicima od svibnja 1945. do kraja 1947. Goldstein izvodi iz nepoznavanja i neprovjeravanja izvora, a očito na osnovi objavljenih dokumenata. Naime, jedini izvor na koji se S. Goldstein poziva, a koji govori o logorima za Austrijance i Nijemce, objavljen je u zbornicima dokumenata "Partizanska i komunistička represija".[202] No, da je Goldstein pogledao izvorne dokumente uvidio bi da se ni u jednom od njih u naslovu ne spominju samo Nijemci i Austrijanci, već se oni navode samo u Pregledu stanja ratnih zarobljenika N. O. Slavonije dana 17. VII. 1945. po nacionalnosti i činovima.[203] Prije tog pregleda spis sadrži prijepis Općeg pregleda zarobljeničkih logora na vojnom području VI. oblasti.[204] Dok prvi dokument koristi vojnu terminologiju (vojna oblast), drugi dokument se služi terminologijom i organizacijom civilne vlasti (NOO). U strojem pisanim dokumentima nema vremenske datacije, dok je ona u drugom, rukom pisanom dokumentu, navedena u naslovu. No, uspoređivanje podataka iz oba dokumenta navodi na zaključak da su dokumenti nastali istodobno ili u približno istom vremenu. Razlike između vojnih i civilnih organizacija i ustanova nisu bile značajne, jer se nastojalo da se one slažu iz praktičnih razloga organizacije vlasti. Poslije pregleda logora i radova – radilišta u logorima u Tenji kod Osijeka, Našicama, Slavonskom Brodu i Vinkovcima, naveden je i logor Nova Gradiška unutar kojeg

---

[199] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 178. — GOLDSTEIN, S.; GOLDSTEIN, I. *Jasenovac i Bleiburg*, (2011.), str. 110.

[200] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, spis br. 7036, 11630, 17953, 19816, 23563, 27625, 47450, 58077, 51934.

[201] KOZJAK, Josip. *O razvitku pruga u Hrvatskoj*. U: *Zbornik Sto godina železnice*. Izd. Štamparsko preduzeće Jugoslovenskih železnica. Beograd, 1951., str. 116. — LAJNERT, Siniša. *Ustroj željeznica u Hrvatskoj*. Izd. Hrvatski državni arhiv. Zagreb, 2003., str. 152.

[202] *Partizanska i komunistička represija*, (2005.), str. 207-210., — *Partizanska i komunistička represija*, 2. (2006.), str. 289-293.

[203] HDA, f. 1194, Zbirka Narodnooslobodilačke vojske i Pokreta oslobođenja Jugoslavije (Zbirka NOV i POJ), kut.11, sign. NOV-13/1547. Čitav dokument se sastoji od dvije stranice strojopisa i jedne stranice s tablicom u koju su podaci uneseni rukom. Prve dvije strojem pisane stranice sadrže detaljne popise logora po okruzima Slavonije i po svoj prilici su prijepis originala koji do sada nije pronađen. U tablici pisanoj rukom navode se logori po okruzima s podacima o nacionalnosti i činovima zatočenika.

[204] HDA, f. 1194, Zbirka Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i POJ), kut.11, oznaka NOV-13/1547.

se spominje i 20 zarobljenika na radu u Jasenovcu. Dio dokumenta koji o tome govori izgleda ovako:

Logor Nova gradiška[205]
Brojno stanje: 359.
Na radu:
Uprava rudnika N. Gradiška................. 108
4. baza II. J. armije................................. 19
Tvornica pokućstva................................ 36
Tvornica vagona Okučani...................... 60
Ciglana Mašić.. 13
Ciglana Filipovac.................................. 12
Ciglana Rešetari..................................... 15
U Jasenovcu... 20
Pilana Okučani...................................... 12
Tvornica poljoprivred. alata N G........... 30
Mehanička radiona................................... 1
U ambulanti i poštede............................... 3
Svega:.. 359

Dakle u dokumentu se nigdje ne spominje gdje se točno nalaze zatočenici u Jasenovcu, dok se za većinu drugih lokacija to čini. Pogotovo se ne navodi gdje, što i kako rade, a jedino što znamo je da nešto rade. Mišljenja smo kako je ovaj dokument nastao iz administrativno – upravnih razloga, vjerojatno po nekoj okružnici, direktivi ili zapovjedi.[206] U njemu nema govora ni o kakvim poslovima, pa onda nije potrebno izmišljati ih kako to čini S. Goldstein. Slično vrijedi i za podatke o broju zarobljenika, jer oni nigdje nisu osobito i precizno navođeni. No, ovaj dokument je još jedan dokaz o postojanju prostora za zarobljenike/zatočenike poslije završetka Drugoga svjetskog rata u Jasenovcu. Ovdje navedeni broj zatočenika samo je jedan od mogućih,

[205] HDA, f. 1194, Zbirka NOV i POJ, kut.11, NOV-13/1547. — *Partizanska i komunistička represija*, (2005.), str. 208. — *Partizanska i komunistička represija*, 2. (2006.), str. 291.

[206] Da je to tako govori nam i Izvješće Dimitrija Georgijevića, opunomoćenika OZN-e za Jugoslaviju, Aleksandru Rankoviću, načelniku OZN-e Ministarstva narodne obrane DFJ-e od 12. srpnja 1945. u kojem se također spominje i logor u Novoj Gradiški s 354 zarobljenika (moguća je pogreška u prepisivanju). Dakle, viša vlast je raspolagala izvješćem ranije, nego niže strukture vlasti. U ovom su izvješću svi zarobljenici u tom logoru navedeni kao Nijemci, što govori da pisarima i nije bilo previše važno tko je tko ukoliko je forma bila zadovoljena. Vidi: *Partizanska i komunistička represija*, (2005.), str. 199. — *Partizanska i komunistička represija*, 2. (2006.), str. 276.

odnosno riječ je o jednoj od mogućih skupina. Naime do sada objavljeni i poznati izvori govore nam o postojanju tri vrste logora za ratne zarobljenike u Slavoniji početkom 1945.: zarobljenički logori pri komandi područja, kažnjenički logori i logori za internaciju.[207] Logori navedeni u gornjem dokumentu pripadali bi zarobljeničkim logorima pri komandi područja. Nema sumnje da je u Jasenovcu, a i drugdje bilo i drugih vrsta logora, posebno poslije predaje brojnih i raznih vojski na kraju Drugog svjetskog rata, navlastito nakon Bleiburga. U drugom dijelu dokumenta govori se o stanju u logorima i naravno da se ono iznosi kao “prilično”.[208] Opis se odnosi na sve logore, pa se na njemu ne ćemo zadržavati.

Leševi plutaju Savom i drugim rijekama - poslije rata

U lipnju, a negdje već i u svibnju su se pojavili u rijekama Hrvatske brojni leševi. Brojem su se isticali oni u rijeci Savi. Budući je to predstavljalo higijenski i zdravstveni problem, trebalo je leševe koji plove i plutaju rijekama odstraniti i pokopati kako ne bi došlo do širenja zaraznih bolesti. Te je probleme najranije uvidjelo Ministarstvo narodnog zdravlja koje je dalje djelovalo prema Ministarstvu unutrašnjih poslova F.D. Hrvatske, a koje je poslalo okružnice nižim organima vlasti. U ovom slučaju radilo se o Oblasnom NOO za Slavoniju, koji je okružnicu proslijedio nižim organima narodne vlasti te kotarskim i gradskim NOO-ima. U okružnici Oblasnog NOO ističe se da “u poslednje vreme plove našim vodama, naročito Savom, brojni lješevi žrtava fašističkog zvjerstva. Osim higijenskih razloga, traže i razlozi moralne naravi, da se ploveći lješevi kao i oni koje voda izbacuje, prikupljaju i odstrane. Za tu svrhu potrebno je, da kotarski NOO-i organiziraju prikupljanje i sahranjivanje takvih lješeva.”[209] Predmet je od Ministarstva unutrašnjih poslova stigao 11. lipnja, a Oblasni NOO Slavonije ga je poslao svojim podređenim tek 27. lipnja 1945. Žurbe nije bilo, unatoč činjenici da se navodno radilo o “žrtvama fašističkog zvjerstva”.

Ipak, s obzirom na proteklo vrijeme - gotovo 2 mjeseca nakon završetka rata – potrebno je zapitati se od kuda odjednom leševi “žrtava fašističkog zvjerstva”. Koji fašisti ubijaju i gdje? Kako to da u ranijem razdoblju, od studenoga 1944. do svibnja 1945., kada su “fašisti” vladali gornjim tokom

---

[207] *Partizanska i komunistička represija*, (2005.), str. 54. — *Partizanska i komunistička represija*, 2. (2006.), str. 103.

[208] HDA, f. 1194, Zbirka NOV i POJ, kut.11, oznaka NOV-13/1547. — *Partizanska i komunistička represija*, 2. (2006.), str. 293.

[209] HDA, f. 1809, Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske Slavonije, kut.12. Dokument sličnog sadržaja do sada nije objavljen.

rijeke Save, a narodna vlast donjim, nije bilo u rijeci leševa? A i tada su "fašisti" navodno mučili, vršili zvjerstva, ubijali i bacali leševe u Savu. Stoga je sumnja u "podrijetlo" spomenutih leševa opravdana. Da je to tako govore i napuci u daljnjem dijelu teksta od toga kako te leševe vaditi iz rijeke, kako ih identificirati i kako potom pokopati. Između ostalog navodi se da vađenju leševa moraju nazočiti predstavnici vlasti i barem jedan liječnik, a najbolje je da leševe vade omladinci. U čitavom postupku od trenutka pojave do trenutka pokapanja leševa moraju sudjelovati predstavnici kotarskih NOO-a. Kada se i gdje se radilo o žrtvama fašizma za koje su pouzdano znali, vlasti su nastupale s više emocija, ljubavi i žara. U ovom slučaju stječe se dojam da je riječ o čisto tehničkom pitanju i pitanju prevencije zdravlja. Jasenovac se nalazi na lijevoj obali rijeke Save, ali nije jedino mjesto u kojem se u to vrijeme moglo naći i nalazilo leševa. No, leševi su mogli svoje "putovanje" započeti i u Jasenovcu. U ovo vrijeme je međutim teže govoriti o žrtvama fašizma, no sa sigurnošću se može govoriti o žrtvama komunizma. Je li i ako jeste koliki udio Jasenovca u tome za sada ostaje nepoznato, no pojedina svjedočanstva daju naslutiti da je to doista bio slučaj. Među njima je i ono Ivice Rivića, poručnika vjerojatno 384. regimente (pukovnije) 373. divizije.[210] Rivić kaže da je iz Novske u Jasenovac stiglo oko tri stotine zarobljenika, te su ondje predani kapetanu koji je bio Šošin[211] zamjenik tijekom rata. On im je potom vezao ruke i noge te oko vrata objesio tikve i bacio u Savu. Prema navodima svjedoka, na je taj način ubijeno oko sto ljudi. Nakon likvidacije ostali su prešli Savu i nastavili put u Bosni.[212]

---

[210] HDA, f. 1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića, oznaka 2.32. — KEVO, M. *Jasenovac 1945.*, (2006.), str. 327. — U izvornom dokumentu je navedeno da je Ivica Rivić poručnik 373. regimente (pukovnije) 384. divizije što s pravom ispravlja Kevo.

[211] Josip Šoša Mažar rođen je 18. rujna 1912. u Derventi. U Bakru je 1935. završio trgovačku pomorsku Akademiju, ali je brzo izbačen iz mornarice zbog komunističkih ideja koje je ondje propagirao. Radi toga je prije Drugog svjetskog rata često hapšen i zatvaran. Od seljaka i rudara iz Lješana osniva prvi partizanski odred na Kozari, a već u rujnu 1941. postaje zamjenik komandanta Prvog krajiškog partizanskog odreda. Od 10. lipnja do 18. srpnja 1942. kao komandant operativnog štaba rukovodi borbama s njemačko – hrvatskim snagama na Kozari. Potom preuzima dužnost komandanta V. krajiške brigade te IV. divizije. Od lipnja 1943. zapovijeda IX. divizijom, a u napadu na Banja Luku XI. divizijom. U prvoj polovici 1944. imenovan za načelnika operativnog stožera V. krajiškog korpusa. Poginuo u borbama za Travnik 20. listopada 1944. narodnim herojem je proglašen 26. srpnja 1949. Vidi: *Enciklopedija Jugoslavije*. Sv. 6. Izd. Jugoslavenski leksikografski zavod. Zagreb, 1965., str. 55.

[212] HDA, f. 1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića, oznaka 2.32. — KEVO, M. *Jasenovac 1945.*, (2006.), str. 336.

Inače leševi mogu ploviti i do 2 mjeseca, a ne biti izbačeni iz rijeke.[213] I ovom se problemu u hrvatskoj i jugoslavenskoj historiografiji do sada pristupalo ideološki, bez stručnog medicinskog pristupa, ali i zdrave logike i razuma, zbog čega mnogi tekstovi pate od najblaže rečeno smiješnih konstrukcija.

O ovoj problematici svjedoči i Matija Mačković Jakovljev iz Jasenovca koji je radio kao lugar u šumariji od 1934. do 7. srpnja 1945. Između brojnih razloga zbog kojih je mogao biti uhićen (i kasnije osuđen) navodi i taj kako je jednom prilikom vozeći se čamcem na Savi zapazio kako leševi plove Savom. Sve je odmah prijavio kotarskim vlastima u Novskoj. Tri dana kasnije je uhićen, a potom i osuđen na osam godina robije.[214] Dio kazne služio je i u Jasenovcu gdje je bio smješten u šumariji, ali ni on ne spominje logor u bivšem Logoru III. kao ni likvidacije.

O leševima i njihovu uklanjanju govori nam i zabilješka Uručbenog zapisnika krajem listopada 1945. o zahtjevu za uklanjanjem leševa[215] koji su se vjerojatno u međuvremenu negdje odkrili. Nije točno naveden prostor, ali je za predpostaviti da su se likvidacije narodnoj vlasti nepoćudnih elemenata, suparnika i protivnika nastavile.

Nove vlasti 3. kolovoza 1945. godine Ukazom Predsjedništva AVNOJ-a o općoj amnestiji i pomilovanju daju amnestiju svim četničkim i nedićevskim jedinicama, slovenskim i hrvatskim domobranima, muslimanskoj miliciji, šiptarskim i ostalim oružanim formacijama u službi okupatora, svim dezerterima J.A., suradnicima okupatora na kulturnom i umjetničkom polju i svima onima koji su klevetali narodne vlasti i J.A. No, slijedi i širok popis onih na koje se ne odnosi amnestija i razlozi zbog kojih se ona ne odnosi na njih.[216] Prilična neodređenost onih koji bi aktom amnestije mogli biti amnestirani, kao i onih koji ne podpadaju amnestiji omogućila je raznolik i širok pristup ovom pitanju.

Ovim dokumentom završavaju do sada poznati izvori u kojima se nalaze izvorni podaci o Jasenovcu i bilo čemu što se na njega odnosi 1945. godine. Iz ovdje vidljivog jasno je da su njihovi tvorci više upravne, sudske i vojne ustanove nove narodne vlasti. Većina dokumenata datirana je u lipnju i srpnju, a iz preostalog dijela godine nema za sad ni jednoga. S druge strane jedini izvor s terena - uručbeni zapisnici za 1945. – fragmentaran je, bez spisa i nedovoljnog sadržaja da bismo mogli donositi više zaključaka o logoru u Jasenovcu. Dodamo li svemu ovome i iskaz Franje Cvrtile te brojne, ranije

---

[213] Ovu informaciju zahvaljujem mr. sc. dr. Josipu Buljanu.
[214] JUSP, oznaka FON – 35/07, Izjava Matije Mačkovića.
[215] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1945., br. 665.
[216] *Partizanska i komunistička represija*, (2005.), str. 237-239.

dane iskaze zatočenika JA i sudionika Križnoga puta, možemo zaključiti da je logor u Jasenovcu nastavio postojati i poslije završetka Drugoga svjetskog rata, a 1945. bi bila godina kada logor funkcionira kao jedan od logora na Križnom putu.

Slučaj Tunje Ive Šimčića, željezničara iz Višnjice, optuženog 9. prosinca 1945. od Komisije za utvrđivanje ratnih zločina okruga Novska za progon srpskog življa, dokazuje da sa sigurnošću možemo potvrditi boravak Jugoslavenske armije u Jasenovcu podkraj 1945. (a vjerojatno i do tada) i početkom 1946. godine. Šimičić je navodno bio strah i trepet srpskom življu, a neke žene je i silovao. U dokumentu se navodi da je isti "danas ustaški nastrojen i opasan" te "o njemu povesti posebnu brigu". U podpisu optužnice, napisane u Uštici, navedeni su svi svjedoci iz Dubice.[217] Dokumenti ne odkrivaju njegovu daljnju sudbinu. Izjava je značajna zbog činjenice da ju je proslijedio Štab inženjerskog bataljona III. divizije J.A. koji se od prosinca 1945. do veljače 1946. nalazio u Jasenovcu. Na temelju pronađenih dokumenata nemoguće je reći nešto više o djelovanje ove postrojbe u tom razdoblju.

Teško je očekivati iz toga vremena neke nove dokumente sve dotle dok ne budu dostupni prije svega oni vojni, ali i ostali koji se vjerojatno čuvaju na posebnim mjestima. Do tada i do nekih novih slučajnih odkrića sve ostaje na gore navedenim dokumentima.

Logorom Jasenovac upravljao je 1946. Anatolij Avramov

O djelovanju logora Jasenovac tijekom 1946. sačuvao se dovoljan broj dokumenata koji potvrđuju postojanje tog logora, te nam odkrivaju pojedine detalje o tamošnjim zatočenicima i identitet njegovog upravitelja.

Da mjesnim vlastima nije bilo svejedno što se događa u logoru govori nam zabilješka od 26. veljače u urudžbenom zapisniku prema kojoj je iznošenje materijala iz logora zabranjeno.[218] Budući da nismo pronašli spise koji o tome govore ne možemo zaključivati zbog čega je ona napisana, ali predpostavljamo da je to ili zbog zapovijedi odozgo ili zato što su se lokalne vlasti suočavale s takvim problemima i pokušavale spriječiti iznošenje preostalog materijala.

Vrhovni komandant Jugoslavenske armije, maršal Josip Broz Tito, proglasio je 2. ožujka 1946. još jednu u nizu amnestija, kojom daje "mogućnost pripadnicima raznih neprijateljskih formacija, koji su bili zarobljeni u toku borbe protiv Jugoslovenske Armije ili za vrijeme kapitulacije, a nalaze se

[217] DASK, f. 765, Sudski predmeti političkih procesa Sisak, Petrinja, kut.7, Stup 162-46.
[218] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1946., br. 347.

bilo u logorima ili na raznim radovima, da dadu dokaze o svojoj privrženosti FNRJ i da radom na obnovi zemlje isprave učinjene greške i štete nanesene našim narodima" te naređuje "da se otpuste iz logora lica jugoslovenske narodnosti – pripadnici neprijateljskih vojnih formacija, osim onih protiv kojih je poveden krivični postupak. Komande logora dužne su da ovu naredbu izvrše u najkraćem roku".[219] Izvori koji slijede govore nam da je broj preostalih zarobljenika još prilično velik i da je malo onih koji su zadovoljili gore zadane kriterije.

Nekoliko tjedana ranije, odnosno 25. siječnja 1946., Todor Žikić, načelnik građevinskog odjela Ministarstva saobraćaja FNRJ je zatražio spisak mostova kod kojih je moguće reducirati otvore.[220] Građevinsko odjeljenje Jugoslavenskih državnih željeznica zaprimilo je spis 29. siječnja i akt proslijedilo nižim instancama. Radi provedbe ovog posla sastavljena je Komisija koja je obišla Hrvatsku između 1. i 7. ožujka. Na terenu samog Jasenovca boravila je 2. i 3. ožujka te donijela odluku o tome da se mogu skraćivati inundacioni dijelovi mosta kod Uštice i na rijeci Strug, ali ne i dijelovi mosta na Savi kod Jasenovca.[221] Krajem ožujka Komisija je odlučila što i kako od mostova se može i smije skraćivati. Tada je odlučeno da se na Uštici zatrpaju dva otvora od po 36 m, a da se ostave tri iste duljine, a da se na Strugu zatrpa svih šest inundacionih otvora i ostave samo tri riječna otvora duljine 34 m.[222] Upravo u to vrijeme, 25. ožujka, stiže odjeća, obuća i hrana za ratne zarobljenike,[223] a 6. travnja se vrši i prijevoz osuđenika.[224] Posao je težak i opsežan, a kako bi ga zatočenici mogli obaviti, treba im omogućiti što bolje uvjete za rad. Radi se na tri mjesta: u Uštici se zatrpavaju dva otvora, na Strugu svih šest inundacionih, dok se na željezničkom mostu na Savi vrši čišćenje i raščišćavanje miniranih stupova mosta. Ondje gdje su poslovi tu su i zatočenici, a gdje su zatočenici tu su i logori. Prema tome, na osnovi gornjih dokumenata zatočenici koji su dopremljeni 6. travnja 1946. smještaju se u logore: Bročice, Uštica i u Jasenovcu kod željezničkog mosta na Savi. U šumi Uklenac[225] kod Jablanca, koji pripada Jasenovcu, izrađuju se od 12. ožujka pragovi za željezničke pruge.[226] Možemo samo nagađati jesu li i

---

[219] MILETIĆ, A. *Prilog pručavanju*, (1987.), str. 357-358.

[220] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj. 15, spis 7037, dok. br. 6737., 25.I.1946.

[221] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, zapisnik.

[222] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj.15, spis 23563.

[223] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj.15, spisi 21973, 21975.

[224] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj.15, spis 24744.

[225] Moguće je da se radi o šumi Vukljenac, istočno od Jablanca kod Jasenovca. Vidi: *Veliki atlas Hrvatske*. Izd. Mozaik knjiga. Zagreb, 2002., zemljovid 95, AB1.

[226] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj.16, 18811.

te radove obavljali zatočenici. Sredinom travnja odpremaju se iz Jasenovca električni uređaji u Elektroradionicu Zagreb – Zapadni kolodvor,[227] no ne možemo točno ustvrditi o kakvim se uređajima radi.

Na godišnjicu osnivanja ND Hrvatske 10. travnja 1946. u Krapju je održana Misa za njemačke zarobljenike iz logora u Sisku, a koji su bili na utovaru drva u Krapju. Saznajemo to iz Zapisnika izjave župnika župe Sv. Antuna Padovanskog u Krapju sastavljenog 17. svibnja 1946. u kojoj župnik Fridl iznosi sve okolnosti vezane uz taj događaj. Izjava je dana Odjelu unutrašnjih poslova u Novskoj u nazočnosti načelnika odjela Milana Šeste i Josipa Jakupca, šefa odsjeka opće uprave. Predstavnici Odjela unutrašnjih poslova navode da su obaviješteni kako je u katoličkoj crkvi u Krapju 10. travnja služena sveta Misa povodom godišnjice ND Hrvatske. Župnik priznaje da je misa služena u 7 sati navečer njegovom dozvolom. Misu je na njemačkom jeziku služio njemački svećenik iz zarobljeničkog logora u Sisku, a nazočilo joj je 80 do 90 njemačkih zarobljenika koji su radili u Krapju na utovaru drva i dovedeni su u pratnji četiri vojnika JA. Kako je znak za početak mise označen zvonima misi je nazočilo i 20 mještana. Zašto je Misa služena 10. travnja, kao i to da je tada bio 10. travnja župniku nije bilo poznato, niti se toga ranije sjetio.[228] Dokument dokazuje da se u proljeće 1946. u Krapju nalazila skupina njemačkih zarobljenika, no ostaje nepoznatim gdje su točno bili smješteni.

Istovremeno u Jasenovac dolazi i jedan od Goldsteinovih ključnih svjedoka - Mirko Šimunjak, do 1945. partizanski borac, sada poručnik OZN-e i zamjenik komandanta straže u logoru Viktorovac u Sisku do travnja 1946. O svom boravku u Jasenovcu Šimunjak je dao dva iskaza. Prvi je pisano svjedočanstvo dano kustosici Spomen-područja Jasenovac Jelki Smreke “putem SAB-a RH”,[229] a drugo audio razgovor.[230]

U pisanom iskazu Šimunjak navodi da je u Jasenovcu boravio “od četvrtog mjeseca 1946. do Maja 1947.g. u kom sam vremenu kao poručnik OZN-e Vlade republike Hrvatske, obavljao dužnost UPRAVNIKA RADNE GRUPE u bivšem logoru Jasenovac. Dužnost sam preuzeo od poručnika OZN-e Šakan Save, koji je otišao na novu dužnost u Zavod za prisilni rad

[227] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1946., 27160.

[228] KEVO, M. *Jasenovac 1945*., (2006.), str. 327, 331-333. U bilj.23 Kevo navodi da je izvor iz HDA AISP, iz fonda CK KPH-a, neraspoređena građa. Unatoč trudu djelatnika arhiva do sada nismo uspjeli ustanoviti gdje se trenutno nalazi taj dokument, pa možemo reći da je dokument došao do istoga privatnim putom.

[229] JUSP. Izjava Mirka Šimunjaka dana kustosici Jelki Smreki 7.IV.2000. u Puski, Luka, Zaprešić, s vlastoručnim potpisom.

[230] JUSP, oznaka SPJ – DMZ 266/12 i 266a/12.

Sisak”.[231] Slijede opći identifikacijski podaci te izjava u kojoj navodi da je završetak Drugoga svjetskog rata dočekao u činu poručnika partizanske vojske. Potom je završio kratki kurs pri OZN-i za Hrvatsku, poslije kojega je poslan na rad u “PREDSJEDNIŠTVO VLADE REPUBLIKE HRVATSKE” Posjeduje i oficirsku legitimaciju Narodne vlade Hrvatske s naznakom dužnosti zamjenika komandanta straže pri “ZAVODU ZA PRISILNI RAD SISAK”. Logor u Sisku je bio smješten na Viktorovcu, a upravnik logora je bio kapetan Dragan Majstorović. Koncem travnja 1946. kapetan Majstorović u prisutnosti podpukovnika Drage Sotlera prenio mu je zadatke i odlazak na novu dužnost upravnika radne grupe Jasenovac,[232] gdje je smijenio poručnika Savu Šakana. Primopredaji dužnosti je prisustvovao podpukovnik Sotler. U “Jasenovcu nije bio nikakav logor več je tu bila smještena tkzv. RADNA GRUPA zavoda za prisilni rad Sisak ili Ti logora Viktorovac”.[233] Zadatak logoraša iz Siska bio je raščišćavanje ostataka zgrada i bivših logorskih objekata. *Sve se to zbivalo nakon odlaska komisije za utvrđivanje ratnih zločina u Jasenovcu. Pojedini članovi komisije za utvrđivanje ratnih zločina, povremeno su dolazili u bivši logor Jasenovac, zbog nadopune svojih izvještaja ili identifikacije osudjenika koji su sada tu boravili. Gradjani iz pojedinih mjesta posebno iz tadašnje Republike Bosne i Hercegovine, dolazili su na prepoznavanje i vršili identifikaciju osudjenih ustaša, koji su bili osudjeni čak pod izmišljenim prezimenima. Takovi su ponovno išli pred vojne sudove s novim dokazima o učinjenim zločinima, njih samih ili njihovih ustaških jedinica. U toj radnoj grupi bilo je smješteno većinom do 600. osudjenika, ali taj broj je znao i varirati, jer se upodpunjavao, bilo zbog bolesti osudjenika ili odlaska nakon izvršene identifikacije. Najprije bi se vračali u matični logor Viktorovac*.[234] Osiguranje logora obavljao je jedan bataljun KNOJ-a, koji je vršio vanjsko osiguranje, te dvije čete milicije zadužene za unutrašnje osiguranje.[235] Za prijevoz ljudi i građevinskog materijala su korišteni kamioni. Za vrijeme Šimunjakovog boravka samo je jedna grupa osudjenih ustaša uspjela razoružati jedan vod KNOJ-a, svezati ih i pobjeći preko Save u Bosnu. Poslije tri dana svi su uz pomoć naroda Podkozarja uhićeni, a jedan je tom prilikom ubijen. U daljnjem tekstu još jednom ističe kako je to bila radna grupa zavoda za prisilni rad Sisak sa zadatkom čišćenja bivšeg logora Jasenovac. “I onda i sada se pitam zašto se ta zloglasna institucija bivše

---

[231] JUSP, Izjava Mirka Šimunjaka.
[232] Dalje u tekstu “radna grupa” je svuda istaknuta velikim slovima.
[233] JUSP, Izjava Mirka Šimunjaka.
[234] JUSP, Izjava Mirka Šimunjaka.
[235] Prema navodima SP Jasenovac, unutrašnje osiguranje vršili su pripadnici OZN-e. URL: http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7338 (čitano 20.IV.2013.)

NDH-a, taj nazovi USTAŠKI RADNI LOGOR JASENOVAC, nije ostavio identičan kao spomen na žrtve koje je ustaški režim ovdje sistematski uništavao, Ostalo ne smatram važnim za spomenuti", zaključuje Šimunjak.[236]

Audio iskaz Mirka Šimunjaka sačuvan je na dva CD-a i u osnovi je sličan njegovom pisanom iskazu. Ovdje iznosimo prvi audio iskaz s naglaskom na one dijelove kojih nema u pisanom. Budući da iskaz odkriva mnogo podataka o logoru Viktorovac kod Siska koji nije predmet ovog rada, tim ćemo se podacima baviti samo onoliko koliko je neophodno.

U audio iskazu posebno je zanimljiv dio u kojem svjedok govori o demontaži električne centrale i postrojenja, te kako je taj posao izvodila skupina njemačkih ratnih zarobljenika s grupom radnika željezničke radionice koju je predvodio bivši zatočenik ustaškog logora Ivica Skomrak. On je tom prilikom navodno prepoznao devet skrivenih "ustaša – zločinaca" koji su proslijeđeni na dalje istrage i postupke. Jednako su postupili pisac Mato Kudumija i Marica Bogdan, koja se kasnije udala za nekog časnika Brnjicu.

Dio prepoznavanja vršili su i ljudi iz Podkozarja, pa je tako jedna djevojčica stara 9 godina prepoznala ustašu koji joj je navodno ubio majku kundakom u logoru u Jasenovcu. Šimunjak ponavlja navod o radnoj grupi s dodatkom da je grupa bila smještena u šumariji u dugačkoj zgradi s dvorištem okrenutim prema Savi u centru sela. Dio oko zgrade ogradili su žicom na lesu. Žice je bilo u starom logoru na hrpe. Podpukovnik Sotler je odredio da zatočenici rade u grupama: nose kamen, ciglu, žicu, željezo, bilo što. Grupe su bile smještene na 3 lokacije, no druge dvije lokacije ne navodi u iskazu. Svjedok ponavlja da su zatočenike čuvali KNOJ i milicija kojom je zapovijedao Petar Podunavac. Najmanje grupe sačinjavali su bravari i električari. U tim grupama ih je bilo 300 do 400, a sveukupna broj zatočenika iznosio je najviše 700-800. Stalno su razmišljali kako pobjeći. Struja se navodno pojavila iznenada i to zahvaljujući dvama agregatima poslanima iz Novske i Zagreba. Jedan agregat stavljen je na raspolaganje logoru.

Radna grupa je navodno raspuštena u svibnju 1947. kada su zatočenici otišli u Lepoglavu, Staru Gradišku i Osijek. Između lipnja i listopada u Jasenovcu je boravio i zapovjednik Viktorovca, kapetan Dragan Majstorović. Šimunjak spominje i kako su zatočenici tučeni pri radovima na istočnom zidu, ali ne govori nešto više o tome. Priznaje da su na prostoru logora neki objekti ipak još bili čitavi. Logoraši su radili od 7 sati ujutro do 6 ili 7 sati navečer. Doručak i večeru su dobivali u nastambama gdje su živjeli, a ručak na radilištu gdje su radili. Posjete su bile moguće nedjeljom. Odijela su bila uglavnom njemačka. Najviše zarobljenika su činili Nijemci, ali bilo je dosta

---

[236] JUSP, Izjava Mirka Šimunjaka.

i četnika i ustaša. Među njima je bio i jedan partizanski kapetan iz Rijeke, koji je bio osuđen “za crnu burzu”, a čijeg se imena ne sjeća. Odnos prema svim zatočenicima bio je jednak. Dopušteno im je bilo čitati novine, a sami su nosili poštu. Svi - i stražari i zatočenici - dobivali su hranu iz Siska, a zatočenicima je bilo dozvoljeno primati pakete. Navodi kako su most obnavljali Nijemci koji su stanovali u Uštici, a radili na mostu u Jasenovcu. Poslije su živjeli u barakama kod mosta gdje su radili. Pri radu jedan je Nijemac pao i poginuo, te je pokopan na groblju u Jasenovcu gdje mu je izgrađen i spomenik. Kod mosta su održavali Mise, a jednu su čak održali i u crkvi u Jasenovcu.[237]

Drugi audio iskaz je kraći i nastavak je predhodnog. Šimunjak tvrdi da je Jasenovac bio srušen, a Uštica je ostala čitava. Na pitanje zna li što o radovima logoraša u Mlaki Šimunjak odgovara kako mu to nije poznato i kako njegova skupina ondje nije radila. Dalje iznosi pojedinosti o svom boravku u školi Dzeržinskog[238] i navodi da im ondje nije bilo dopušteno korištenje olovke (“njet karandaš”) te kako bi dobili telefonski imenik Petrograda i onda ga trebali naučiti napamet.

Na pitanje sjeća li se kolona Križnog puta,[239] odgovara da se sjeća samo jedne koja je išla iz Siska. Vodila ju je neka Krajiška brigada, a tijekom noći padala je kiša. Svi zatočenici su pokisli te su mokri nastavili pješice put prema Novskoj, osim zapovjednika koji je jahao na konju.

Na pitanje je li se negdje ili iza zidova vidjelo kakvih leševa kaže kako je bilo nešto leševa koje su oni, kada su ih odkrili “lagano zakopali”, a neke su predavali višim vlastima na terenu. Na pitanje jesu li zatočenici bolovali od kakvih bolesti, posebno od tifusa, odgovara kako nisu bolovali ni od čega osim od kapavca. Imali su jednog starog liječnika u Novskoj koji je bio jako dobar i liječio sve. Napominje da su se pojavile i uši, pa su oni dobili dvije cure koje su im prale i šurile veš. Njemu je na raspolaganju stajao jedan pripadnik KNOJ-a koji se brinuo o njemu i njegovoj odjeći. Navodi da je tada bio mladić i kicoš te bilo mu je važno kako izgleda.[240]

Ovaj složen i dugačak Šimunjakov iskaz, čiji bi prijepis bio znatno duži, zahtijeva poseban osvrt s obzirom da se na njemu temelji Goldsteinova teza

---

[237] JUSP, oznaka SPJ – DMZ 266/12.

[238] Vjerojatno se radi o obavještajnoj školi nazvanoj po Feliksu Dzeržinskom, istaknutom poljskom komunistu i osnivaču sovjetske tajne policije Čeka. Šimunjakov navodni boravak na spomenutoj lokaciji kao i preciznije podatke o navodnom djelovanju spomenute škole zasad nismo mogli potvrditi.

[239] Pitanje je previše sugestivno i Šimunjak se Križnog puta kao takvog ne može sjećati, jer je to pojam koji je stvorila historiografija.

[240] JUSP, oznaka SPJ – DMZ 266a/12.

o radnoj grupi Jasenovac. Štoviše, na web stranici Spomen-područja Jasenovac ističe se da je "u SPJ pohranjeno dvadesetak opširnih audio zapisa i pisanih iskaza mještana Jasenovca i sudionika poslijeratnih događanja na tom području" te da "preciznost tih svjedočenja i njihova velika međusobna podudarnost omogućuju utvrđivanje prilično precizne kronologije događanja i opće slike stanja na području bivšeg ustaškog logora III. Ciglana u Jasenovcu poslije 2. svibnja 1945."[241] Stoga je "preciznost" dvaju nepodudarajućih iskaza krunskog svjedoka od iznimnog značaja. Važno je imati u vidu da je ovaj iskaz dan poslije već spomenutih brojnih svjedočanstava koja su govorila u prilog tezi o postojanju poslijeratnog logora Jasenovac. Stoga Šimunjakove iskaze moramo promatrati kritički imajući u vidu da su dani s ciljem osporavanja svjedočanstava o poslijeratnom logoru u Jasenovcu. Šimunjak iskaz daje Spomen području Jasenovac i to istraživačici i kustosici Jelki Smreki "putem SAB-a", odnosno Saveza antifašističkih boraca Hrvatske čiji su članovi i Goldstein i Šimunjak. O preciznosti Šimunjakove memorije dobro nam govori njegova tvrdnja da je bio poručnik OZN-e "Vlade republike Hrvatske". Ovom prilikom treba navesti kako i kasniji naziv Predsjedništva vlade Narodne Republike Hrvatske ne piše podpuno i točno, što govori da je zaboravio strukture koje su bile više i značajnije od onih u Jasenovcu. Već na početku pisanog iskaza ističe velikim slovima dužnost na koju je poslan u travnju 1946. To isticanje funkcije velikim slovima na ovaj način nastoji nametnuti svima te uspijeva u slučaju Slavka Goldsteina, kojemu taj njegov naziv i najviše odgovara. Tako Goldstein, ovim svjedočanstvima te uz nekoliko dokumenata koje nam nudi selektivno i u vlastitoj interpretaciji, rješava pitanje poslijeratnog logora Jasenovac nastojeći ga svesti na radnu grupu o kojoj govori Šimunjak. Pri tome daje prednost svjedočenjima nad dokumentima koje ima i koristi. Slijedi dio priče koja nam govori o Šimunjakovu radu i djelovanju u logoru Viktorovac, gdje je bio poslan prvo kao zamjenik komandira straže, da bi nekoliko redaka i jednu-dvije rečenice poslije izjavio kako je ondje obavljao dužnost oficira OZN-e. Ovaj dio iskaza odkriva nam da Šimunjak nije pouzdan te da negira samog sebe. U to vrijeme straže i slični "izvršni organi" podpadali su u nadležnost KNOJ-a, podređenog OZN-i. OZN-a je pak bila viši organ vlasti, izravno odgovorna ministru obrane i vrhovnom zapovjedniku. Nigdje u tekstu, osim na početku gdje navodi kako je prošao kurs pri OZN-i za Hrvatsku, ne saznajemo kako je od zamjenika komandira straže došao do funkcije oficira OZN-e, iako je to važna, ali ne i nemoguća, formacijska promjena. I o Šimunjakovom školovanju imamo dva

[241] URL: http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7338 (pregledano 20.IV.2013.)

različita iskaza. Dok u pisanom i prvom audio iskazu kaže da je završio kurs OZN-e pri Hrvatskoj, u drugom audio iskazu navodi da je boravio u visokoj obavještajnoj školi Dzeržinski u Petrogradu. Moguće je Šimunjak prošao obuku u obje škole, ali nam to nigdje ne navodi niti nam iznosi nekakvu kronologiju. Upravo ovakav pristup kronologiji omogućuje mu da njegov iskaz na prvi pogled izgleda logičan i uredan, moguće s ciljem zavaravanja budućih istraživača. U dijelu izjave u kojoj govori o radu u logoru Jasenovac nelogično zvuči izjava da je došao kada je otišla Zemaljska komisija za ratne zločine. Ako je to tako, onda se njegov dolazak može i mora stavljati u 1945. s obzirom da je Komisija završila većinu svojih istraživanja u svibnju i lipnju te godine. Iako i sam nastoji istaknuti grupu kojom rukovodi kao "radnu grupu", ipak u pismenom iskazu navodi logor te njegovo vanjsko (KNOJ) i unutrašnje (milicija) osiguranje. Ovo je važno, jer u dvije godine kasnijem audio iskazu Šimunjak spominje kako su logoraši bili smješteni u dugačkoj zgradi šumarije, čega u prvom iskazu uopće nema. I ne samo to, u tom iskazu odbija ikakvo postojanje smještaja zatočenika u bivšem ustaškom logoru u Jasenovcu. No, ni u ovom slučaju Šimunjak nije dosljedan. Pored smještaja u šumariji on govori o još dva mjesta u Jasenovcu gdje su bili smješteni zatočenici, ali ne odkriva o kojim je lokacijama riječ. Radi li se doista o slaboj memoriji uspješnog polaznika visoke obavještajne škole Dzeržinski u kojoj nisu smjeli imati ni olovku, a morali su zapamtiti telefonski imenik Petrograda? Ne slažu se ni dijelovi u kojima se govori o odlascima logoraša iz "radne grupe". Dok oni u pisanom iskazu odlaze postupno prema presudama u matični logor Viktorovac, u audio iskazu odlaze u Staru Gradišku, Lepoglavu i Osijek. Iz prvog audio iskaza također je važno izdvojiti dio u kojem navodi kako je u logoru bilo puno žice te da su oni iskoristili jedan dio žice za ograđivanje "svoga logora" u šumariji. Žicu spominje i Ercegović kao jedan od osuđenika, koji sa svojim supatnicima tražeći žicu nailazi na minsko polje, ali i grobište, o kojem govori na svoj način i Šimunjak. U još nekim dijelovima Šimunjak se suprotstavlja samome sebi. Naime govoreći o "radnim grupama", navodi kako su postojale grupe građevinaca, bravara, električara i dr. Po njemu su najmanje grupe bile grupe bravara i električara koje su imale "samo" po 300-400 ljudi, no zatim naglašava kako je cjelokupna grupa imala samo 700 - 800 ljudi. U pisanom iskazu riječ je o svega 600 osuđenika. Matematika mu ne ide najbolje, pa čak ni najosnovniji račun, iako je svjedok prošao obavještajnu školu Dzeržinski. Struju su po njemu dobivali iz dva agregata, a pisani izvori nam jasno govore da je postojeća električna centrala u Logoru III. stavljena u pogon već krajem rujna

1945.[242] Je li to Šimunjak znao, pa zaboravio, možemo samo nagađati. Nije nevažan ni podatak da mu podršku u Jasenovcu pruža njegov vjerojatni mentor i nadređeni Sotler, a u Jasenovcu je s njim boravio od kolovoza do studenog 1946. i bivši zapovjednik Viktorovca, kapetan Dragan Majstorović. Prema Šimunjakovom iskazu, samo je jedna skupina zatočenika pobjegla i to preko Save. Bjegunce su uspjeli uhvatiti, a jednoga od njih likvidirati uz pomoć naroda Podkozarja. I u ovom ga slučaju demantiraju pronađeni dokumenti. Nadalje, neobičan je Šimunjakov navod da je hrana dopremana iz Siska, s obzirom da su Novska i hranom bogata Slavonija znatno bliže. O tvrdnjama da su logoraši čitali novine, primali posjete, dobivali pakete i išli preuzeti poštu u pisanim izvorima nigdje ni riječi. Slijedi Šimunjakova priča o obnovi željezničkog mosta na Savi kod Jasenovca, koju Goldstein prihvaća i još bolje uklapa u svoj rad o "radnoj grupi". O koliko "radnih grupa" i s koliko ljudi je ustvari riječ? U svom se iskazu Šimunjak sjeća samo jedne grupe s Križnog puta koja je po njemu prenoćila u Jasenovcu, a vodila ju je neka krajiška postrojba. Moramo se ponovo pitati kada je to Šimunjak bio u logoru u Jasenovcu: 1945. ili 1946. ili 1947.? Ili su se kolone Križnog puta kretale po Hrvatskoj godinama nakon završetka rata? No, i ova Šimunjakova tvrdnja govori o selekciji podataka kojom se pri pisanju svoga rada koristio S. Goldstein koji poslije svega zaključuje: "Nikakva veća kolona zarobljenika s Križnog nije se zadržavala u Jasenovcu niti se u iskazima mještana spominje da je prolazila kroz mjesto…".[243] Njegov krunski svjedok svjedoči mu upravo o jednoj takvoj. Istina, on govori o mještanima kao svjedocima, ali i Šimunjak je svjedok i to onaj koji je doslovno stvorio Goldsteinovu tezu o radnoj grupi. Goldsteinovom neobičnom logikom vodi se i SP Jasenovac koje na temelju jednog svjedočanstva očito nepouzdanog svjedoka donosi općeniti zaključak navodeći da se "u izjavama suvremenika onog vremena spominje boravak u Jasenovcu samo jedne skupine ratnih zarobljenika s Križnog puta, u ljeto 1946.", no već na istoj stranici ustanovljava da "zbog porušenih mostova, kolone ratnih zarobljenika s Križnog puta nisu prolazile niti se zadržavale u Jasenovcu".[244] Ukoliko je porušenost mostova predstavljala problem, potrebno bi bilo razjasniti odkuda se u Jasenovcu stvorila ko-

[242] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1945.g., br. 511, 1.X.1945.

[243] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 182. — GOLDSTEIN, S.; GOLDSTEIN, I. *Jasenovac i Bleiburg*, (2011.), str. 113.

[244] URL: http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7338 (pegledano 20.IV.2013.)

lona koju je Šimunjak navodno vidio 1946., ali i ona koja je prema dostupnim dokumentima prošla kroz to mjesto najvjerojatnije u lipnju 1945.[245]

Ipak, u pisanom Šimunjakovom iskazu najviše se doima posljedni dio u kojem Šimunjak ističe da "ostalo smatra nevažnim". Dojam ostaje da dosta toga važnog nije izrečeno. Na kraju recimo nešto i o samom istraživanju. Ne možemo se oteti dojmu da je gotovo naručeno jer u njemu posreduje udruga od koje se, kada je ova problematika u pitanju, teško može očekivati objektivnost. Besmisleno je ovdje govoriti o sukobu interesa jer se očito radi o održavanju mita uz pomoć konstruirane istine.

Uređivanje zatočeničkih nastambi

Nedugo poslije, a možda i s Mirkom Šimunjakom u logor u Jasenovac došao je Đuro Lavrnja iz Galdova, osuđen na 2 mjeseca i 4 dana kazne prisinog rada od Okružnog suda u Sisku. U prijavi OZN-i za Baniju u Petrinji broj 770/46 od 6. travnja 1946. navodi se kako je još 1940. položio ustašku zakletvu i od tada aktivno djelovao kao član Ustaškog pokreta. Kao ranije zakleti ustaša poslije sloma Jugoslavije stupio je u ustaški vod kod poznatog ustaškog "zločinca" Ive Draženovića i kao takav sudjelovao u uhićenjima pravoslavaca u svibnju 1941. Navodno je sudjelovao i u mučenjima u logoru Caprag, te bio stražar nad "popovima" tijekom ljetnih radova. U službi ND Hrvatske je ostao sve do njezina sloma a u Zagrebu se krio do 3. siječnja 1946. Sva svoja djela je priznao. U svom iskazu Lavrnja se izjašnjava kao rimokatolik i Hrvat, sin Srbina Milana. Nadalje potvrđuje navode iz prijave no ističe da je nakon 1941. radio kao puškar u puškarnici u Zagrebu. Kraj rata je dočekao u Brežicama, gdje je zarobljen od JA, te je tada priključen V. Kozarskoj brigadi tri mjeseca. Iz logora je pušten 21. kolovoza nakon što je izjavio da je bio domobran. Lavrnja ističe da je u ustaše otišao kako bi zaštitio oca koji je bio solunski dobrovoljac i pravoslavac. U daljnjem iskazu navodi pravoslavce koje je štitio i spasio u logoru. Osuđen je na kaznu od sedam mjeseci prinudnog rada bez lišenja slobode. Dopisom od 31. svibnja traži isti sud od Odjela unutrašnjih poslova pri Kotarskom N.O-u Sisak izvješće je li navedeni izdržao kaznu i ako jeste gdje. Otsjek unutrašnjih poslova Kotarskog narodnog odbora u Sisku javlja 25. srpnja 1946. Kotarskom sudu u Sisku da je Đuro Lavrnja "nastupio na kaznu 24. lipnja 1946. i upućen je prema naređenju odjela unutrašnjih poslova pro Okružnom N.O.-u

[245] HDA, f. 421, Javno tužiteljstvo Narodne/Socijalističke Republike Hrvatske, kut. 92. — *Partizanska i komunistička represija*, (2005.), str. 194. — *Partizanska i komunistička represija*, 2. (2006.), str. 271.

Banija u Kazneni zavod Jasenovac na izdržavanje kazne”.[246] Dokument je iznimno važan jer je riječ o dopisbi između dviju visokih i važnih ustanova svake vlasti - sudstva i unutrašnjih poslova pod čijom se vlašću nalaze ustanove za zatočenike – te se u njemu jasno navodi “Kazneni zavod Jasenovac”.

Ali u logor u Jasenovcu ne dolaze samo osuđenici i zatočenici iz Viktorovca i Siska, već i i oni iz Stare Gradiške. Među njima je i šumarski inženjer **Matija Helman** koji je početkom lipnja došao u Jasenovac, dakle upravo u vrijeme kada su u njemu bili Šimunjak, Lavrnja i mnogi drugi. Helman je vodio dnevnik u malom džepnom kalendaru za 1946. godinu u koji je unosio ono što je smatrao najbitnijim, ali i ono što je autocenzurom mislio da može proći u mogućim pretresima. Budući je u Jasenovcu boravio svega deset dana, ovdje taj dio dnevnika donosimo u cijelosti:[247]

“1. lipnja 1946 - Ušli u Jasenovac na uređenje konačišta.

2. lipnja - Kopanje poljskog zahoda. Uređenje privremenog štednjaka za kuhanje hrane. Čišćenje, priprema za gradnju krušne peći i donos materijala. Izvid u logoru - vanjski zidovi.

3. lipnja - Zidanje krušne peći i štednjaka. Izmjena uske pruge i obodnih zidova bivšega logora.

4. lipnja - Dovoz cigle i ilovače za gradnju peći i zidanje iste. Popravak rešetki na prozorima osuđeničke nastambe. Počelo sa sređenjem bunara.

5. lipnja - Dovoz materijala i zidanje peći.

6. lipnja - Zidanje peći, dovoz materijala i drva. Čišćenje i nasipavanje nastambe.

Uređenje priručnog magazina i dolazak ljudi

7. lipnja - Zidanje, dovoz materijala šute, uređenje dvorište.

8. lipnja - Zidanje peći dovoz materijala za nasipavanje stanova, kopanje bunara. Sušenje i dovoz saša i sječa vrba.

9. lipnja - odlazak – Gradiška.”

Iz gore navedenog dnevnika vidljivo je da je skupina u Jasenovac došla s ciljem da obnovi i uredi dio nastambi u logoru za boravak i život, odnosno da uredi konačište (prenoćište). Jesu li znali da to ne rade za sebe, nego neke druge, dnevnik o tome ne govori. Uređuju se poljski zahodi, privremeni šte-

---

[246] DASK, f. 765, Sudski predmeti političkih procesa Sisak, Petrinja, kut. 5, Stup 48 – 46.

[247] HDA, f. 1801, Razne osobe XIX. i XX. stoljeća, kut.54, Kalendar (1946.) – dnevnik inženjera Matije Helmana. Kalendar-Dnevnik je prva u cijelosti objavila Ljubica Štefan, a kasnije u dijelovima Vladimir Horvat. ŠTEFAN, Lj. *Poslijeratni Titov,* (1998.), str. 182-183. — MRKOCI, V. i HORVAT, V. *Ogoljela laž,* (2008.), str. 83.

dnjak za kuhanje hrane, čisti prostor za gradnju krušne peći i donosi materijal. Vrši se i izvid vanjskih zidova logora. Koji je smisao toga izvida ne možemo znati. Mijenja se uska pruga, no znači li to da se postavlja pruga normalnog kolosijeka? Obnavljaju se zidovi logora. Popravljaju se rešetke na prozorima osuđeničke nastambe, dakle postoji zasebna nastamba u kojoj su osuđenici. Nastamba se čisti, a potom nasipa, vjerojatno zemljom ilovačom kakvom je bio pokriven pod u većini slavonskih kuća u to vrijeme. Uređuje se čak i priručno skladište, a 6. lipnja 1946. dolaze vjerojatno novi ljudi. Nastavljaju se radovi kojima se uređuje čitavi prostor s ciljem duljeg boravka većeg broja ljudi. Sijeku se vrbe i šaš i suše, najvjerojatnije kao pokrov za većinu srušenih krovova u logoru. Obnavlja se i uređuje prostor za boravak ljudi, vjerojatno ratnih zatočenika i osuđenika, znači logor u Logoru III. Dakle, nije li jasno gdje su smješteni osuđenici i zatočenici? U selu, u šumariji? Ovaj primarni izvor Goldstein spominje, no naravno ne daje mu nikakvu pažnju. Zašto? Zato što izravno ruši Šimunjakovu i njegovu tezu o "radnoj grupi" i naknadno Šimunjakovo sjećanje da su logoraši bili smješteni u zgradi šumarije. S druge strane, ovaj dokument izravno potvrđuje postojanje poslijeratnog logora u Logoru III. u Jasenovcu.

Sustavno odnošenje cigle iz bivšeg logora

Tijekom ljeta 1946. raščišćavaju se i obnavljaju stupovi željezničkog mosta na Savi kod Jasenovca.[248] Naravno u tome sudjeluju ratni zarobljenici o kojima nam govori i S. Goldstein. Ali Goldstein govori samo o radovima na željezničkom mostu preko Save kod Jasenovca te izostavlja ostatak pruge, most kod Uštice, južno od željezničkog mosta na Savi kod Jasenovca i most preko rijeke Strug, sjeverno od Jasenovca, zbog čije je obnove vjerojatno i uspostavljen poratni logor Bročice koji će potrajati dulje vrijeme.

Da se u Jasenovcu u ljeto 1946. g. dosta radilo govore nam i dokumenti Narodnog odbora kotara Novska. Naime, 29. srpnja 1946. u Novskoj se sastao građevinski aktiv kotara Novska da raspravi "probleme izgradnje" odnosno obnove naselja kotara Novska. Odluku o sazivu ove sjednice je donijelo Tajništvo Kotarskog narodnog odbora 2. srpnja, a proslijedilo ju je 10. srpnja iste godine.[249] Na tom sastanku najveći dio rasprave je posvećen organizaciji podjele prijevoza cigle iz logora u Jasenovcu i crijepa iz Novske. Među prisutnima u građevinskom aktivu kotara nalazili su se predstavnici kotarskog odbora Jedinstvenog narodnog fronta (JNF-a), kotarske zadruge,

[248] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj. 15, 57513, 58077, 58735, 45357, 47450.

[249] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1946., 777.

stanice SPOMA, građevinskog državnog poduzeća i građevinskog kotarskog aktiva, među kojima se ističe ime Anatolija Avramova, osobe koja imenom ne pripada stanovništvu ovoga kraja. U dokumentu se ističe da će se "cigla koja se nalazi u Jasenovcu dati oko 200.000 Paklenici i Uštici, za Bajir i Novi Grabovac cigla koja se dobije od Holbergera, i cigla od zgrada u Jasenovcu dati Jasenovcu, i to jednu zgradu koju mogu sami mještani očistiti i raspodjeliti prema popisu".[250] Ovaj nam dokument potvrđuje autentičnost dijela Cvrtilinog svjedočenja da su ciglu i građevinski materijal čistili i utovarali mještani Jasenovca, a ne logoraši. Iz dokumenta također saznajemo da je planirano da najveći broj cigle dobiju stanovnici Paklenice i Uštice (iako je Uštica, navodno najmanje popaljena), dok su mještani Bajira i Novog Grabovca dobili ciglu od Holbergera (nema mjesta). Jasenovčani su dobili ciglu od samo jedne zgrade sa zadatkom da je sami izvade i počiste. Koja je to i kolika zgrada bila te koliko je cigle u njoj bilo ovdje nam ostaje nepoznato. Također saznajemo i da je riječ o obnovi 190 kuća,[251] ali ne i to radi li se o broju kuća u jednom od ovih naselja ili u svim naseljima, što je vjerojatnije. Nadalje se navodi da se za navedenih 190 kuća treba izdati 185 900 komada crijepa, a ono što i koliko bude falilo neka se kupi.[252] Potrebno je 350 m^3 građe koja će se rezati na pilanama i to po 10 m^3 dnevno, a pri rezanju će pomagati izgladnjeli sela na dobrovoljnoj bazi. Zamjetno je da, iako je najviše porušeno naselje, Jasenovac dobiva manje od nekih drugih naselja, te da se samo jasenovačko stanovništvo zadužuje za pripremu i dobavu materijala, koje oni sami čiste i sebi dobavljaju. Dakle, nije istina da mještani Jasenovca nisu znali za poslijeratni logor u Jasenovcu. Prema dokumentu, prijevoz materijala za obnovu tri kuće u Jablancu potrebno je izvršiti šlepom,[253] iako se u iskazima svjedoka prijevoz šlepom, odnosno brodovima isključuje radi nemogućnosti prolaza brodova zbog srušenih mostova. S obzirom da se to u dokumentu izričito navodi, može se zaključiti da su brodovi i/ili šlepovi na dijelovima Save ipak prometovali. Na kraju se ističe da sav posao pripreme i prijevoza materijala treba biti izvršen u roku od tri dana.[254]

Dva dana kasnije, 1. kolovoza 1946., sastavljen je "Zapisnik prilikom prebrojavanja i raspodjele cigle", a nazočili su tajnik kotarskog NO-a Ferdo Košćuk, pročelnik Socijalnog zdravstvenog odsjeka Tome Zelačić, pročelnik Financijskog otsjeka Lončar Nikola i stručni građevinski referent Avramov

[250] DASK, f. 019, Narodni odbor kotara Novska (NOK), kut.3, Kotarski građevinski aktiv, zapisnici – Zapisnik od 29.VII.1946.
[251] Izvor naveden u bilj. 250.
[252] Izvor naveden u bilj. 250.
[253] Izvor naveden u bilj. 250.
[254] Izvor naveden u bilj. 250.

Anatolij, poručnik upravnik zatočenika u Jasenovcu, jedan član Mjesnog NO-a Jasenovac Stevo Katušić, jedan član Mjesnog NO-a Uštica i član Kotarskog JNF-a Ante Šipuš.[255] Prebrojavanjem cigle u logoru izbrojano je 793 950 komada, "bez komada i polovica", od koje se za Staru Gradišku izdvaja 500 000 komada, pa za raspodjelu ostaje 293 950 komada cigle od zida logora. Predlaže se da se izdvoje i počiste komadi i polovice cigle te da se dio također dodijeli logoru Stara Gradiška. Također ostaje i cigla iz fundamenta koja se još treba izvaditi. Od preostale cigle - 291 000 komada - iza odpreme logoru Stara Gradiška ima se 250 000 komada i polovica podijeliti selu Paklenica te još 50 000 u komadima, odnosno ukupno 300 000 komada za Paklenicu, te zatim selu Bajiru 100 000 komada. Tako bi za posavska sela ostalo 195 000 komada, te još razbacane cigle i komada. Također bi ostalo od peći za pečenje cigle Ringlow još do 100 000. Tako bi podjela po posavskim selima izgledala ovako: Uštici 100 000 komada, Jasenovcu 80 000 komada, Jablancu 25 000 – 30 000 komada, a ostatak će se raspodijeliti prema gornjim kvotama. Kako je kotaru Novska potrebno 1 200 000 komada cigle, nedostajalo je oko 390 000 komada. Nadalje se ističe da će "raspodjela polovice od gornje podjele cigle biti u polovicama". U logoru je ostalo još 20 000 komada sirove cigle i to će se podijeliti onima koji je budu željeli i koji s njom budu mogli zidati tamo gdje je s takvom ciglom moguće zidati, uglavnom ispod krova.[256]

Ova dva dokumenta nam govore o akciji podjele, utovara, prijevoza i istovara cigle iz logora u Jasenovcu pri obnovi porušenih kuća u okolici Jasenovca. Iz njih je vidljivo da mjesni nositelji vlasti nisu znali koliko ima cigle u logoru na raspolaganju, kao i to da su pri obnovi prednost dobila srušena naselja sa srpskim stanovništvom. Iznenađeni količinom cigle, poslije prebrojavanja, više od polovice cigle daju logoru u Staroj Gradiški, čime je jasno da je negdje na višim razinama odlučeno obnoviti i povećati kapacitete u Staroj Gradiški tako što će se sve zgrade u Jasenovcu srušiti, a od srušenog materijala iz Jasenovca će se obnoviti i povećati logor u Staroj Gradiški. Dakle ruši se jedan logor, ali povećava i gradi drugi. Ovi dokumenti, te zabilješke iz urudžbenog zapisnika govore nam da nije bilo nikakve stihije ili spontanosti o kojoj nam govori Goldstein, već je bila riječ o precizno organiziranom poslu mjesnih i viših teritorijalnih vlasti. U izvorima nema nigdje

[255] DASK, f. 019, NOK Novska, kut.3, Kotarski građevinski aktiv, zapisnici – Zapisnik od 1.VIII.1946.
[256] Izvor naveden u bilj. 255.

ni riječi o "spontanoj reakciji naroda koji je ovo omrznuto mesto i sam počeo da zatire", kako Goldstein prenosi Bogdanovićevo mišljenje.[257]

O tome kako su mjesne vlasti vodile brigu o cigli u Logoru III. u Jasenovcu govori nam i zabilješka u uručbenom zapisniku koja zabranjuje izdavanje cigle iz bivšeg logora.[258] Jasno je da je vlastima bilo iznimno važno da pri raspodjeli vlada red. Mjesne vlasti upućuju 13. svibnja 1946. upit istom ministarstvu može li se izvršiti razdioba cigle iz bivšeg logora. Na taj upit dobivaju odgovor 29., a proknjižuju ga 31. svibnja 1946. Isti dan, a vjerojatno po dogovorenim uputama od 15. svibnja 1946. daju se upute za izvoz materijala iz logora. Ove zabilješke i gornji dokumenti Narodnog odbora kotara Novska dovoljno govore o jasnoj organizaciji iznošenja i podjele materijala i cigle iz Logora III.

Možemo zaključiti kako su revolucionarne narodne vlasti, od najnižih do najviših, radile na tome da unište i uklone sve klasne, vojne i ideološke neprijatelje, odnosno sve što može ukazivati na "buržoasku", "nacističku" i "fašističku" prošlost i stvaralaštvo, posebno ukoliko su nositelji te prošlosti bili bogati građani, bez obzira na koga se to odnosilo. Dokaze o gospodarskom razvoju do Drugoga svjetskog rata pod kapom "buržuja" Ozrena Bačića, te onoga što je u međuvremenu stvorila "zločinačka" ND Hrvatska, trebalo je uništiti.

Čišćenje i raščišćavanje stupova mosta na Savi kod Jasenovca je završeno,[259] ali je utvrđeno da su temelji neuporabljivi, iako je Komisija u svom elaboratu predvidjela njihovo korištenje. Zato je treća sekcija Z.O.P. Sisak izradila elaborat i troškovnik za betoniranje temelja i stupova, te predložila što brže i hitnije obavljanje tih radova zbog povoljnog vremena i vodostaja, te nesigurnosti istih elemenata u narednoj godini. Jesu li sve planirane poslove izvršili nije nam poznato iz dostupnih dokumenata, no veliki posao obnove mosta se nastavio 1947. o čemu nam govore dokumenti koje ćemo navesti u daljnjem dijelu rada.

U ovakvim revolucionarnim vremenima zabrane su česte, a jedna od takvih je od 5. kolovoza 1946. kada je zabranjeno hodanja prugom.[260] Bilješke ovog tipa česte su u uručbenim zapisnicima Mjesnog narodnog odbora Jasenovac, ali nedostatak spisa daje nam samo mogućnost za špekulacije i predpostavke koje mogu biti raznovrsne.

---

[257] MATAUŠIĆ, N. *Jasenovac*, (2003.), str. 178. — GOLDSTEIN, S.; GOLDSTEIN, I. *Jasenovac i Bleiburg*, (2011.), str. 109.

[258] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1946., br. 409.

[259] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj. 15, spis 51934., 58077.

[260] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1946., br. 1142.

Bijeg skupine zatočenika iz Jasenovca u kolovozu 1946.

Podkraj kolovoza 1946. pobjegla je iz logora jedna skupina logoraša o čemu saznajemo iz spisa kasnijeg nastanka. Naime, Odjeljenje Uprave državne bezbednosti (UDB-a) za okrug Baniju, Ministarstva unutrašnjih poslova u Sisku, prijavljuje Javnom tužilaštvu Ivana Križanovića iz Đakovačke Breznice, koji je u Istražnom zatvoru u Sisku od 18. 11. 1946. jer je s grupom od devet kažnjenika, kao kažnjenik po Vojnom sudu u Osijeku na 5 godina prisilnog rada, pobjegao iz zatvora, razoruživši pri tome jednog stražara i otevši mu pušku.

Kako i gdje je to bilo govori nam sam akter, Ivan Križanović na saslušanju kod Odjeljenja UDB-e za okrug Baniju. Na pitanje tko je i kako organizirao bijeg iz "logora Jasenovac", on navodi Tomu Andraševića, Josipa Krakića, Adama Strškovića i Ivana Vukušića. Akciji su se priključili i Milan Hrvojević, Čedo, kojem se ne sjeća prezimena, Luka Šalamun, Pero Marković i on, Ivan Križanović.

Nakon što su razoružali stražu i stražare, dali su stražarima mogućnost da idu s njima ili da se vrate u logor, što su oni i prihvatili, te se vratili u logor. Pobunjeni zatočenici pobjegli su u smjeru Novske. Nastavili su put u šumu kod Jazavice, kamo su došli 30. kolovoza. Čini se da je organizator bijega bio Tomo Andrašević koji ih je uvjeravao kako ih u šumi čeka veza s križarima i kako će se njima priključiti. Andrašević i Stršković su potom otišli u selo Jazavicu i donijeli im dva kruha i oko dva kilograma slanine. Potom su oko osam dana čekali vezu za križare kada im se javio neki Vala koji im je rekao da su razbijeni i da se svako snalazi kako zna i umije. Tako su on, Luka Šalamun i Petar Marković krenuli kućama u Slavoniji. Kod "Piramide"[261] su bili napadnuti, pa su se razbježali, s tim da su Šalamun i on ostali zajedno, a što se zbilo s ranjenim Perom Markovićem nije mu poznato. Kada su došli blizu njegove kuće, njegova žena je nahranila njega i Šalamuna koji je nastavio put prema svojoj kući, a on je ostao krijući se po selu do 12. studenoga 1946. kada je uhićen u svome selu kod susjeda. Za to vrijeme najviše se krio na tavanu svoje kuće. Slijede optužnica, glavna rasprava, presuda i zatim upućenje u Kazneno – popravni dom u Lepoglavi. Na javnoj raspravi koja je trajala punih 45 minuta i na osnovi koje je Ivan Križanović osuđen na lišenje slobode u trajanju od 15 godina i gubitak svih građanskih i političkih prava u trajanju od 4 godine, navodi se kako mu se u kaznu uračunava

[261] Neslužbeni naziv korišten u narodu za vrh Požeške gore, zbog njegova izgleda. Službeni je naziv vrha Maksimov hrast i visok je 616 m iznad mora. Vidi: POLJAK, Željko. *Hrvatsk planine, planinarsko-turistički vodič*. Izd. Planinarski savez Hrvatske, Zagreb, 1996., str.73-74., zemljovid 2.

izdržani zatvor i kazna u zavodu Lepoglava, no potom je u zagradi nadopisano rukom Jasenovac. U presudi koja je donesena se navodi da se "u izrečenu kaznu optuženom uračunava istražni zatvor od 18. 11. 1946. i izdržana kazna u zavodu za prisilni rad Jasenovac od dana nastupa do dana bjekstva".[262] Prema tome, istražitelj UDB-e postavlja pitanje u kojem izričito navodi "logor Jasenovac" iz kojega su pobjegli Križanović i ostali, a potom i sudac u presudi izričito navodi zavod za prisilni rad Jasenovac, a ne nekakvu radnu grupu ili Zavod za prisilni rad Sisak. Točno je da su u Jasenovac dolazili osuđenici i iz Siska, ali u Jasenovac su dolazili i osuđenici iz Zagreba, Bjelovara, na koncu i iz Osijeka, odakle dolazi i Križanović. I Đuro Lavrnja je od Okružnog suda u Sisku upućen u Kazneni zavod Jasenovac.

Čini se da poslije 27. listopada 1946. u Jasenovcu dolazi do premještaja narodne milicije "u zgrade NNO",[263] no gdje su te zgrade i koje su nismo mogli odrediti. Deset dana ranije, 17. listopada, traži se ispražnjenje zgrada za narodnu miliciju.[264] Iako je drugo predhodilo prvome, u uručbenom zapisniku je to napisano obrnuto, što govori da su podaci naknadno upisivani u uručbeni zapisnik.

Možda bi Slavko Goldstein i priznao postojanje logora, ali ne će nikako priznati ubijanje u logoru. Zašto? Ponovo je po njemu razlog nepostojanje dokumenata. Svjedoci koji govore o tome po njemu nisu vjerodostojni, pa makar o tome govorili i oni koje je naručio sam Goldstein. Ipak, pojedini dokumenti su sačuvani. U fondu Zemaljske komisije za ratne zločine zabilježena su dva policijska agenta Josip J. Batarelo[265] i Marko Radić Ivanov[266]

---

[262] DASK, f. 765, Sudski predmeti političkih procesa Sisak, Petrinja, kut.9, Stup 251 - 46.

[263] DASK, f. 321, MNO, uruč. zapisnik za 1946., br.1409. Nejasno je što znači kratica NNO.

[264] Izvor naveden u bilj. 263., br. 1417.

[265] HDA, f. 306, Zemaljska komisija za ratne zločine, (dalje ZKRZ) kut. 379, serija Zh 28326. — HDA, f. 890, Personalni spisi državnih službenika zemaljske vlade pokrajinske uprave i oblasnih uprava Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH-a, dossier 22702. — HDA, f. 223, Ministarstvo unutarnjih poslova NDH-a, dossier br. 13824. Prema Personalnim spisima Batarelo je 1. prosinca 1934. unaprijeđen od policijskog stražara III. klase u policijskog stražara II. klase. Uspostavom Banovine Hrvatske postavljen je 30. rujna 1940. za redarstvenog agenta. U Ministarstvu unutarnjih poslova NDH- a vodi se pod brojem 13824. kao redarstveni detektiv I. skupine, zvaničnik prve skupine, što znači da je u najmanju ruku zadržao svoj položaj iz Banovine Hrvatske. Zbog sporazuma između Italije i NDH-a on se prvo povukao na posao u Omiš, a potom je iz Omiša premješten u Sisak 11. listopada 1941. U Sisku je na dužnost stupio 4. ili 5. studenoga 1941.

[266] HDA, f. 306, Zemaljska komisija za ratne zločine, kut. 379 serija Zh 28327. — HDA, f. 890, Personalni spisi državnih službenika zemaljske vladepokrajinske upra-

iz Siska za koje se navodi da su strijeljani u Jasenovcu. U dokumentu se ne precizira točno vrijeme likvidacije, ali je svakako riječ o razdoblju između 6. svibnja 1945. i 31. svibnja 1946.

Pored gore navedenih bivših policajaca i policijskih agenata Kraljevine SHS i Jugoslavije i ND Hrvatske zabilježen je slučaj i jednoga domaćeg jasenovačkog Srbina, Vladimira Trivunčića, ubijenog pred ulazom u logor u Jasenovcu od "pijanog vojnika" Jugoslavenske armije. Trivunčić je ubijen navečer 21. studenoga 1946. dok se vraćao iz šume sa svojim krmačama od kojih je preživljavao.[267] Što rade vojnici ispred srušenog logora u kojem nema nikoga? Čekaju jasenovačke svinjare da ih likvidiraju? Navodno su pred neporušenim ulaznim vratima na straži bila dva stražara JA i čuvala "zatvorena vrata". Obrazloženje o likvidaciji je u najmanju ruku tragikomično, tim više jer se ne spominje ime ni jednog stražara. Okolnosti o navedenom ostavljamo na prosudbu i daljnja istraživanja povjesničarima.[268]

---

ve, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH-a, dossier 14734. — HDA, f. 223, Ministarstvo unutarnjih poslova NDH-a, dossier br. 14831. Marko Radić rođen je 13. travnja 1903. u Kotezima kod Vrgorca. Sin je Ivana i Ive. Šesti razred pučke škole je završio 1914./15. u Vrgorcu vrlo dobrim uspjehom. Oženio se 25. travnja 1936. u župi Sv. Križa u Splitu Anom Tecilazić. U žandarmeriji je radio od 1. lipnja 1926. do 31. lipnja 1936. kada je dobio otkaz, jer zbog bolesti i potrebe liječenja u bolnici nije mogao ići u premještaj na bugarsku granicu. Premještaj je dobio zato što je njegov brat izvjesio hrvatsku zastavu u svojoj trgovini, a on se nije tome suprotstavio, spriječio to ili prijavio. Ispostavi Banske vlasti Banovine Hrvatske šalje 3. listopada 1939. zamolbu za prijem za policijskog agenta, što mu biva i ispunjeno slijedeće godine. Kao takav je uključen u Ministarstvo unutarnjih poslova ND Hrvatske. Prvo je službovao u Splitu, potom u Omišu, a od listopada 1941. premješten je u Sisak. Petar Bezina kao datum Radićeve smrti navodi 20. lipnja 1945., no nigdje ne navodi izvor. Vidi: BEZINA, Petar. *Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja, žrtve rata 1941.-1945., 1990.-1995.* Izd. Provincijalat franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja – Split. Split, 2003., str. 1093.

[267] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 616, bilj. 1.

[268] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 616, bilj.1. Prema navodima autora Trivunčić je imao velike i zasukane brkove i kao takav dotičnog je stražara asocirao na četnika, zbog čega je na njega nasrnuo i kundakom ga isprebijao do smrti. Vlasti su pak njegov postupak objašnjavale time što je isti bio jasenovački ustaša kojemu se povratio poriv za ubijanjem. Zato je "kasnije" strijeljan, a drugi je stražar osuđen na robiju. Ne spominje se ni jedno ime, nikakav sud ni ustanova, naravno ni mjesto, ni vrijeme stradanja. Možda ovome primjeru imamo zahvaliti da o poslijeratnom logoru u Jasenovcu nema nikakvih svjedočanstava mještana Jasenovca.

Odpuštanje dijela jasenovačkih zarobljenika tijekom 1947. godine

Za 1947. godinu ne raspolažemo tolikim brojem izvora kao za predhodnu, no ipak je moguće rekonstruirati pojedina zbivanja na jasenovačkom području.

Dana 20. siječnja 1947. GURS[269] je zatražio isplatu za radove vađenja mosne konstrukcije kod Jasenovca zato što računi nisu dostavljeni na vrijeme.[270] Iz drugog dokumenta, koji se nalazi u omotu istog spisa, saznajemo da se radilo o ekipi koja je čistila plovni put na Savi kod Jasenovca, s kojom je bilo dogovoreno da će sudjelovati kod vađenja cjelokupne konstrukcije mosta. Ekipa je posao odradila u travnju i svibnju 1946.[271] Slijedi i račun s popisom svih sudionika posla i njihovog zanimanja. Načelnik Željezničke uprave u Zagrebu ing. Bogner u obrazloženju obračuna izvršenih poslova iz 1946. zabilježio je kronologiju obavljanja poslova: 2. – 11. i 15. – 30. travnja, te 1. – 12. svibnja.[272] Posao izgradnje mosne konstrukcije mosta kod Uštice i na Savi kod Jasenovca preuzela je Tvornica mostova, vagona i strojeva Brod na Savi. Ova tvornica je 30. ožujka 1946. dobila nacrte profila korita rijeke Save kod Uštice i Jasenovca na Savi, ali ih je morala predati Ministarstvu saobraćaja u Beogradu, zbog čega je zatražena još jedna kopija kako bi završili posao.[273] Posao na mostu na Savi kod Jasenovca je složen i velik pa se u njega u svibnju 1947. uključuje i Splošna stavbena družba Maribor, ali budući je sav spis vraćen istom poduzeću[274] ne možemo znati koji dio poslova je to poduzeće obavljalo. Na drugom mjestu saznajemo da je to poduzeće izradilo glavni projekt mosta.[275] Početkom svibnja 1947. Tvornica mostova, vagona i strojeva iz Broda na Savi zahtjeva da Ministarstvo saobraćaja hitno zatraži od Glavne uprave za crnu metalurgiju u Beogradu točno određene vrste lijevanog i kovanog čelika za izradu ležišta željezničkog mosta u Jasenovcu.[276] Dopisba se vodi od sredine lipnja, kada su vjerojatno riješeni spomenuti problemi. Čini se da je GURS 1946. uklonio samo dio starog željezničkog mosta u Jasenovcu jer Kapetanija iz Siska prvo 15. svibnja, a potom od 18. lipnja traži da se ukloni stara konstrukcija mosta na Savi

[269] Glavna uprava rečnog saobraćaja pri Ministarstvu saobraćaja.
[270] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj.19, spis 3298.
[271] Izvor naveden u bilj. 270, Zapisnik Željezničkoj upravi u Zagrebu, rukopis.
[272] Izvor naveden u bilj. 270, knj.19, spis 81882.
[273] Izvor naveden u bilj. 270, knj.19, spis 4644.
[274] Izvor naveden u bilj. 270, knj.19, spis 14131.
[275] Izvor naveden u bilj. 270, knj.19, spis 30226.
[276] Izvor naveden u bilj. 270, knj.19, spis 15987.

kod Jasenovca kako bi brodovi konačno mogli slobodno ploviti. Za posao vađenja preostalog dijela stare konstrukcije zadužuje se Sekcija Bogojevo.[277]

Od ljeta 1947. poslovi se smanjuju, što se može zaključiti i na osnovi odluke Okružnog narodnog suda u Brodu od 24. lipnja te godine kojom se likvidira prometnu zadrugu iz Jasenovca.[278] Krajem lipnja 1947. uspostavljena je telefonska veza između Novske i Struga, vjerojatno radi boljeg i uspješnijeg obavljanja poslova obnove i rekonstrukcije željezničke pruge Novska – Jasenovac i mosta na Strugu.[279] Je li te godine uspostavljen i brodski promet Savom[280] i obnovljeno pristanište u Jasenovcu ne možemo sa sigurnošću reći jer do tog trenutka još nije obnovljen željeznički most na Savi. No, čini se da se polako uspostavlja riječni promet na Savi te obnavljaju kapetanija i pristaništa. Kod Uštice se 31. lipnja 1947. zatvara željeznički inundacijski most,[281] čime završava njegova obnova, a 4. kolovoza se potražuje rebrasti lim za mostove preko Struga i Save kod Jasenovca.[282] Rebrasti lim je iznova tražen od rujna – studenoga 1947., no potom se podigao i vodostaj na Savi i radovi su odgođeni. Upravljanje električnom centralom predano je Industrijskoj zadruzi u Jasenovcu.[283] Na osnovi onoga što se kasnije zbivalo, možemo zaključiti da su to bili posljednji uzdasi industrije u Jasenovcu. U jesen iste godine popravljen je obrambeni nasip na Savi kod Jasenovca i Drenova Boka.[284] Jesu li i te radove obavljali zatočenici logora u Jasenovcu?

Dana 25. rujna 1947., u Jasenovac dolazi Sekcija za gradnju mosta iz Bogojeva koja traži prostorije za radnike koji će sudjelovati na gradnji željezničkog mosta na Savi.[285] Istog dana iz zabilješke uručbenog zapisnika saznajemo da je korištenje željezničkog mosta na Savi kod Jasenovca predviđeno i za cestovni promet.[286] Mjesec dana poslije, 26. listopada 1947. u gradnju mosta se uključuje Građevinsko željezničko preduzeće Mostogradnja iz Ti-

---

[277] Izvor naveden u bilj. 270, knj.19, spis, 17160.

[278] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1947., 659.

[279] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj.20, 17444., 19841.

[280] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1947., 684.

[281] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj.19, spis 19468. Bogojevo je mjesto na lijevoj obali Dunava, nasuprot Erdutu u Hrvatskoj. Između ta dva naselja nalazio se most željezničke pruge Osijek (Vinkovci) - Subotica.

[282] Izvor naveden u bilj. 281, spis 19507, 24783, 21788.

[283] DASK, f. 321, MNO, u. z. za 1947., 700. U zabilješci uručbenog zapisnika nema datuma ponovne uspostave električne centrale. No može bit da je električna centrala tada dana na upravu Industrijskoj zadruzi u Jasenovcu i da svoj rad uopće nije prekidala.

[284] Izvor naveden u bilj. 283, 1050.

[285] Izvor naveden u bilj. 283, 1094.

[286] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj.19, spis, 23518.

tela.[287] U zabilježbi istog spisa navodi se oslobođenje ratnog zarobljenika Bitefir Hermana i molba za izdavanje njegove legitimacije u Novskoj.[288] Ista se isprava izdaje i Rudolfu Kepleru. Pri Odjelu Uprave Kotarskog narodnog odbora vodi se registracija oslobođenih ratnih zarobljenika,[289] što nam govori da je sredinom te godine jedan dio ratnih zarobljenika, iz za sada nepoznatih razloga, oslobođen, te da su postali državljani FNRJ ili su se vratili u matične zemlje. Zadatak za otvaranje obnovljene pruge Zagreb – Novska preko Siska dobiva 27. studenog te godine Združena stanica Novska.[290] Početkom prosinca 1947. u prostorije Mjesnog narodnog odbora i radničke nastambe uvodi se električna energija.[291] Most nije otvoren jer je bilo potrebno još čelika, a potom se u prosincu podigao i vodostaj Save što planirani završetak radova odgodilo do daljnjega.[292]

Puštanjem u promet željezničkog vlaka između Novske i Jasenovca 2. siječnja[293] počinje 1948. godina. Dana 15. veljače pušten je u promet i željeznički most preko Save kod Jasenovca.[294] Željeznička postaja u Jasenovcu 25. ožujka dostavlja zahtjev za osobljem,[295] a u travnju se postaja uređuje i gradi krnji kolosijek.[296]

Promet će krenuti, ali propadanje Jasenovca ne će prestati. Iz kratke zabilješke Građevinskog željezničkog preduzeća Mostogradnja doznajemo da će brigu oko opskrbe hranom ratnih zarobljenika Nijemaca, koji rade na izgradnji mosta u Jasenovcu, preuzeti to poduzeće.[297] Iz jedne druge zabilješke saznajemo da je jedan dio mještana Jasenovca, ostao bez građe koju je pripremio za obnovu kuća, jer ju je odnijela poplava.[298] Istovremeno, Župni ured moli zaštitu radi prisvajanja crkvenih zgrada.[299] Građevinskom željezničkom poduzeću Mostogradnja se vraća građa korištena za izgradnju mosta kod Jasenovca.[300] Ipak u Savi je bilo još ostataka starog mosta koji se nastavljaju

[287] Mjesto u Banatu na lijevoj obali ušća rijeke Tise u Dunav.
[288] DASK, f. 321, MNO, uruč. zapisnik za 1947., br. 1247.
[289] DASK, f. 321, MNO, uruč. zapisnik za 1947., br. 1399.
[290] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj.20, 30992.
[291] DASK, f. 321, MNO, uruč. zapisnik za 1947., 1433.
[292] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj.19, spis 30226.
[293] DASK, f. 321, MNO, uruč. zapisnik za 1948., br. 12.
[294] KOZJAK, J. *O razvitku*, (1951.), str. 116
[295] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj. 29, 7835.
[296] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj.26, 95.
[297] DASK, f. 321, MNO, uruč. zapisnik za 1948., 83.
[298] DASK, f. 321, MNO, uruč. zapisnik za 1948., 90.
[299] DASK, f. 321, MNO, uruč. zapisnik za 1948., 192.
[300] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj. 29, 10028.

vaditi od druge polovice travnja.[301] U drugoj polovici svibnja podpisuje se ugovor sa Željezničkim građevinskim preduzećem za gradnju upornjaka na savskom mostu kod Jasenovca.[302] Tko je, kada i koliko dugo gradio te upornjake ne znamo jer nismo naišli na dokumente ili bilješke koje bi nam odkrile nešto više o tome. U lipnju 1948. za uspješno obavljene poslove na mostu preko Save i Struga poduzeće Mostogradnja je dobilo premije.[303] U međuvremenu započinje gradnja autoputa Bratstvo-jedinstvo između Zagreba i Beograda koja je zahtijevala velike količine šljunka i pijeska. Jasenovac kao mjesto nasuprot ušću Une u Savu ima obilje toga materijala što nam potvrđuje i zabilješka koja govori o pristojbi za kola šljunkare za auto put.[304] Gotovo istovremeno, podkraj 1948., navode se neke nepravilnosti na kolosijeku Savska obala.[305] Moguće je da se radilo o kolosijeku za Logor III., ali bez dokumenata ne možemo to sa sigurnošću tvrditi.

Poslijeratna stratišta i grobišta na jasenovačkom području

Dok se o logorima i nekakvim sličnim oblicima boravka u poratnom razdoblju u Jasenovcu ponešto pisalo i svjedočilo, o likvidacijama, stratištima i grobištima u Jasenovcu i oko njega zabilježeno je veoma malo. Zato je jednostavno i lako Goldsteinu ustvrditi kako nikakvih masovnih likvidacija u poratno vrijeme u Jasenovcu nije bilo. No je li to baš tako pokušati ćemo odgovoriti u ovom poglavlju. Prvo ćemo se poslužiti svjedocima i njihovim iskazima, a potom ćemo vidjeti što nam o tome govori arhivsko gradivo.

Prvo spominjanje poratnih likvidacija u Jasenovcu zabilježio je Zvonko Ivanković – Vonta u tjedniku "Globusu" gdje ističe da su brojne kolone Križnog puta prolazile kroz Jasenovac gdje su ubijani "bez ikakve istrage i suda, a broj ubijenih se kretao između sedam i osam tisuća".[306] Potom je Drago Ercegović u "Vjesniku" iznio svoje potresno svjedočanstvo o jarcima i kanalima dubokim oko 1,5 m u kojima su bili pobijeni mrtvaci jedan do drugoga u civilnom i vojnom odijelu, koji su bili posve svježi i čiji su vjerojatni egzekutori bili partizani, odnosno J.A. Nedugo poslije njega Ljubica Štefan iznosi svoj zaključak kako su iskopani ostaci iz 1964. zapravo ostaci

[301] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj. 29, 11631.
[302] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj. 29, 12984.
[303] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj. 29, 14482.
[304] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj. 32, 18852.
[305] HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica, knj. 32, 19993.
[306] IVANKOVIĆ, Z.. *Jasenovac*, (1992.), str. 16.

žrtava poslijeratnog komunističkog logora,[307] a ne onog iz 1941.-1945. Na drugom mjestu ona iznosi svjedočenje Slavka Bašića, četrnaestogodišnjeg sudionika Bleiburga koji se sjeća strašnog prizora gomile leševa na livadi u Logoru III. u Jasenovcu, među kojima je prepoznao učitelja s kojim je noć ranije spavao u jednom štaglju.[308] Drugi svjedok Dr. Ivan Paspa je rušeći izvana južni zid logora naišao na rahlo tlo koje se ispostavilo kao plitko grobište širine 5 – 6 m nepoznate duljine.[309] N.N. svjedok je preživio strijeljanje na rovovima iskopanim za tu namjenu na obali Save.[310] Vide Pavlović iznosi zanimljivo svjedočenje o tome kako je 40 hrvatskih časnika kopalo rupe za sebe na Gradini. Noću su tamo odvodili hrvatske zatočenike i ubijali ih. Spasio se samo jedan koji se vratio u logor i preživio.[311] Na ovu se priču nadovezuje iskaz Franje Cvrtile koji kaže da je u Gradini bio samo jednom i to na groblju.[312] Što je on tražio i radio na groblju koje vjerojatno s njim i njegovim precima nema ništa i o kakvom i kojem se groblju radi?

U opsežnoj knjizi Buljana i Horvata u kojoj se bave svim žrtvama Drugoga svjetskog rata i poraća objavljeno je i zasebno poglavlje o stratištima i grobištima Novljana na Novljanskom i susjednim područjima.[313] Ipak, kada je u pitanju Jasenovac, autori se pozivaju na Slavka Goldsteina i objavljuju u prijepisu njegov tekst. Popisi grobišta se nalaze uz imena žrtava i okolnosti stradanja, pa je neobično da stratišta i grobišta koja se tu nalaze ne obrađuju i ne uzimaju u obzir. Stratište i grobište koje su detaljno obradili je ono na obali rijeke Lonje, u selu Ilovi, na području kutinske općine, gdje su 8./9. svibnja 1945. strijeljane 42 osobe iz tog dijela Posavine: iz Drenova Boka: 7, iz Jasenovca: 3, Košutarice: 2, Krapja: 6, Plesma: 9, Puske: 6, Sigetca: 2 i iz Lonje: 7.[314] Dan ranije partizanske narodne vlasti su ih pozvale da s hra-

---

[307] ŠTEFAN, Lj. *SUBNOR Hrvatske*, (1998.). — ŠTEFAN, Lj. *Istinom i činjenicama*, (1999.), str. 153-159.

[308] ŠTEFAN, Lj. *Svjedočenje stradalnika*, (1998.). — ŠTEFAN, Lj. *Istinom i činjenicama*, (1999.), str. 160-161.

[309] ŠTEFAN, Lj. *Istinom i činjenicama*, (1999.), str. 161-162.

[310] ŠTEFAN, Lj. *Istinom i činjenicama*, (1999.), str. 161-163.

[311] VUKOREP, S. *Preživjeli svjedoče*, (2005.), str. 326.

[312] JUSP, Sign. SPJ – DMZ 227/12, Izjava Franje Cvrtile od 7. VII. 2002.

[313] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 965-995.

[314] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 981-982, 984 i 985. Na ovim je stranicama objavljen i popis likvidiranih po selima. Ubijeni su ležali mrtvi na pješčanoj obali Lonje punih osam dana. Kako je bilo toplo naredili su dvojici ljudi da ih zakopaju, što su oni i učinili. Gore navedena skupina ljudi provela je četiri dana u dvorištu kina u Kutini, a zatim su izvedeni u pratnji dvadesetorice vojnika, na čelu kojih je bio neki 17-godišnji Svilar iz Vojvodine. Kada su došli na obalu Lonje kod Ilove rečeno im je da se odmore na livadi koja je bila ograđena bodljikavom žicom. Poslije odmora

nom i alatom pođu popravljati mostove na rijeci Trebež. Samo je šest stradalih Lonjana sahranjeno u mjesnom groblju, dok su ostali stradalnici ostavljeni na stratištu. Kasnije je to priznao i najviši djelatnik ondašnje OZN-e, a potom i UDB-e Jefto Šašić.[315] Kao moguća stratišta grobišta spominju se i jame – krateri od avionskih bombi u Rasadniku u Osječkoj ulici u Novskoj, prema željezničkoj pruzi kod ložionice i ciglana Bročice.[316] Budući se u ciglani u Bročicama nalazio i logor, za predpostaviti je da bi i ondje moglo biti stratište i grobište. Najveće mjesto stradanja i poratno grobište Jasenovčana po popisima žrtava je šuma Trstika kod Jasenovca,[317] gdje je stradalo oko 15 žitelja Jasenovca. Nije jasno je li Pepelana kod Trstika dio istog prostora i grobišta, ali se navodi u jednom slučaju ubojstva.[318] Drugo po veličini grobište je šuma uz rijeku Ilovu u kojoj se navodi 6 stradalih Jasenovčana.[319] Kao pojedinačno stratište i grobište navodi se i Donje Polje kod Jasenovca.[320] Goldsteinovoj tezi zločina osvetništva najbolje odgovara slučaj ubojstva svinjara Dragutina Karla Mačkovića Ekeje, kojega je u šumi Trstika uhitio četnik, potom nedićevac, a od 1944. partizan, Milan Trivunčić Cukelj te ga potom odveo u dvorište Milana Balaća u Mlaci, podigao i objesio na visoku gredu, pekao i potom bacio u rijeku Savu.[321] Iako su im bila poznata dotada-

---

vezani su žicom. Dvojica vojnika su ih tukla jasenovom batinom, a zapovjednik je pucao po njima strojnicom. U tome su mu se pridružili. Preživjeli su Ivan Šubić i Đuro Kos koji su pobjegli na putu od Kutine do stratišta. Posebno strašan je slučaj Ivana Kosa Kolara i Nikole Milašinovića. Kos je pri strijeljanju ranjen u bedro. Pored velikih bolova, stisnuo je zube, pritajio se i kada je pao mrak, oslobodio se trojice mrtvih prijatelja s kojima je bio vezan i puzeći prešao na drugu obalu rijeke. S njim je, također ranjen u usta, ruku i zatiljak, ostao živ Nikola Milašinović iz Košutarice. Obojica su uspjela doći kući i sakriti se. Kosa je nakon dva tjedna prijavio susjed, pa ga je odvela policija (narodna milicija) i ubila. Milašinović se otišao prijaviti u Novsku zajedno s nećacima koji su bili u partizanima, Mijom i Stjepanom Marenićem. Ni Milašinović, ni Marenići se više nisu vratili kući.

[315] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 981

[316] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 995.

[317] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 617-620, 624, 626, 628.

[318] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 622.

[319] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 620, 621, 627.

[320] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 627.

[321] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 632. Cukelj je zajedno s Milutinom Samardžijom pokušao prodati svinje, ali nije uspio. Zločin je ubrzo otkriven nakon čega su obojica uhićeni i osuđeni na smrt po Okružnom sudu u Daruvaru. Dragutin je imao tri sina od kojih su dva stradala u logoru Jasenovac, a jedan poslije Bleiburga. Vidi: Isto, str. 633.

šnja istraživanja o logorima, stratištima i grobištima Jasenovca poslije Drugog svjetskog rata Buljan i Horvat ne navode ništa od tih istraživanja.

Što se tiče počinitelja o njima autori navode jako malo podataka. Među njima se ističe predratni jasenovački komunist, poratni oficir OZN-e u Novskoj Nikola Đilas Đika, a pomagali su mu: Kotur Milan Mijo, zvani Murat, Borović Milan, zvani Buljac, Trivunčić Milan Mijo,[322] zvani Cukelj, Kukić Mitar, Kukić Nikola, Bačić Momčilo, zvani Parać, Vidaković Đurica, Ćukalac Rajko, Šestanović Milan,[323] zvani Grklja, svi iz Jasenovca te Balać Milenko iz Mlake.[324] O počiniteljima nam svjedoči i pismo Petra Čevizovića Komisiji za utvrđivanje žrtava rata i poraća koje su u cijelosti objavili Buljan i Horvat. On kao glavne počinitelje zločina nad oko pedeset ljudi iz Posavine navodi slijedeće: lovac Ivan Crnojević, sin Ivana *Maćana* iz Nove Subocke, udbaš i lovac Ambroš Viktor iz Kutine, Ivanov šogor Ivan Prša šef OZN-e u Novskoj te neki Vlado Švanko.[325] Emil Sattolo tvrdio je da su popise osoba za likvidaciju u Krapju pripremali Milan Vaistina, star 60 godina, umirovljeni lugar i službenik stare Jugoslavije, te simpatizer partizana, Tomo Gmazel, izučeni kolar i domobranski vodnik, mačekovac Đuro Bogdanović, star 50 godina, ribar u doba ND Hrvatske u selskoj policiji, Ivan Gmazel Švajcer, star 50 godina, seljak i simpatizer partizana, Luka Bunjevac, star 40 godina, seljak, mačekovac i pripadnik selske milicije i Luka Vidaković, seljak, član selske milicije u doba ND Hrvatske i simpatizer partizana.[326] Ipak, potrebno je naglasiti da se ovaj dio o počiniteljima odnosi na lokalne vlasti. Jasenovac i sustav poslijeratnih zarobljeničkih logora u Jasenovcu bio je pod zapovjedništvom viših jugoslavenskih vlasti, no za sada

[322] U dopisu sreskog načelstva Novske Kraljevskoj banskoj vlasti Savske banovina br. 504./1936. za njega se navodi da je jedini član četničke organizacije „poznat kao izazivač i opasan za političke protivnike“. Vidi: HDA, f. 144, Savska banovina, upravni odjel (SBUO), Pov.II., 2354./1936. kut. 285., pododbori “Udruženja četnika” na teritoriji Savske banovine, listovi 1-252.

[323] Izvor naveden u bilj. 322. Nije poznato je li isti bio u kakvom srodstvu s poslijeratnim opunomoćenikom OZN-e Petrom Šestanovićem, te je li imao kakve kontakte s četnicima prije ili tijekom rata.

[324] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 629.

[325] HDA, f. 1944, Komisija za utvrđivanje žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća, kut.533 — BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 982-983. Prilikom lova Ivan Crnojević se hvalio svojim poratnim podvizima i skupnim ubojstvima preko 300 ustaša iz posavskih sela. Tako je govorio o tome kako su nabijali ljude na kolac i pribijali ih na raspelo na groblju te tvrdi da su šume oko Novske pune grobišta osoba likvidiranih nakon završetka Drugog svjetskog rata. Viktor Ambroš hvalio se poslijeratnim ubojstvima bogataša i ustaša u Orahovici, Duzluku, Daruvaru, Čazmi i drugdje.

[326] BULJAN, A.; HORVAT, F. *Žrtve Drugoga svjetskog*, (2006.), str. 983-984.

nema izvora na osnovi kojih bismo konkretnije mogli govoriti o počiniteljima zločina.

Sva dosadašnja istraživanja o grobištima zasnivana su na svjedočanstvima. Malo se ili nimalo tražilo arhivske izvore iako se prva svjedočanstva o poratnim stratištima i grobištima nalaze upravo u njima. Tako početkom studenog 1945. Zdravstveni odjel Kotarskog NO Novska upućuje svoju okružnicu o uklanjanju leševa.[327] Iako je okružnica vjerojatno opća, ona ima u vidu situaciju u okolici i broj leševa koji bi se mogli pojaviti s kišama i podizanjem podzemnih voda te utjecati na kvalitetu vode za piće. Što se konkretno poduzelo, ne možemo zaključiti zbog izostanka spisa. Druga konkretnija zabilješka iz koje možemo više saznati o mogućim poratnim grobištima u Jasenovcu upućena je iz odjela upravnih poslova (OUP) u Novskoj 30. svibnja 1946. i kojom se praktički zapovijeda uklanjanje kostura uz Savu. Dopis je knjižen sa 6. lipnjem[328] 1946. te je ponovo vezan uz vlažno i kišno godišnje doba. Za razliku od predhodnog dokumenta koji je preopćenit i može se odnositi na područje cijelog kotara Novska, drugi dokument se jasno odnosi na lijevu obalu rijeke Save i to na jasenovačkom području, odnosno najvjerojatnije u Jasenovcu čijem je Mjesnom narodnom odboru upućen. Po svoj prilici proljetne kiše i padaline su podigle razinu podzemnih voda, a s njima na površinu zemlje izbacili i zakopana tijela na poplavljenom području uz rijeku Savu o čemu smo naprijed naveli iskaze nekoliko svjedoka. Odnos prema tim kosturima i nenaglašavanje da je riječ o "žrtvama fašističkog terora" ili "palim borcima", što se u drugim slučajevima izrazito isticalo, ukazuje da se najvjerojatnije radi o poratnim, a ne ratnim žrtvama.

Poslijeratna istraživanja ratnih žrtava Jasenovca

Prve ekshumacije i uopće istraživanja grobišta u Jasenovcu vršena su već 1946. na području Stare Gradiške koja nije predmet ovog rada.[329]

Pitanjem Jasenovca, žrtava, stratišta i grobišta u njemu prvi se sustavno počeo baviti Inicijativni odbor za gradnju spomenika žrtvama fašizma u Ja-

[327] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1945., br. 685.

[328] DASK, f. 321, MNO, uruč. zap. za 1946., br. 825.

[329] HDA, f. 306, ZKRZ, kut.689, saopćenje 39. sadrži izvješće o ekshumacijama napisano na šest stranica, među kojima su i dvije stranice s poimeničnim popisom 107 žrtava od ukupno 967 pronađenih žrtava. — Bulajić ga navodi kao saopćenje 38. BULAJIĆ, M. *Ustaški zločini*, (1989.), str. 1150-1154. Ne podudaraju se ni ostali podatci. Tako je kod Bulajića broj ekshumiranih žrtava 528, a identificiranih je 114. Vidi: HDA, f. 306, ZKRZ GUZ br. 2018/45.

senovcu, koji prema spisu od 26. lipnja 1952.,[330] a radi se o pismu koje je upućeno Zemaljskom odboru Saveza boraca NOR-a Hrvatske. Vrijeme je to koje se veže uz popise žrtava Drugoga svjetskog rata koji je izvršila upravo ta organizacija 1950. Pismo je pisano s ciljem izgradnje spomenika palim žrtvama u logoru u Jasenovcu, a podpisao ga je predsjednik inicijativnog odbora Nikola Đilas. Iako to nigdje ne piše, nema sumnje da se sve ranije dogovorilo na višim forumima SUBNOR-a, a moguće i republičkim i partijskim vlastima te je provedba potom prepuštena mjesnim vlastima i organizacijama. Odbor zahtjeva da se ovo pitanje stavi na dnevni red SUBNOR-a Jugoslavije, jer je "Jasenovac pitanje svih, a ne samo Hrvatske".[331] Slično pismo iz Jasenovca šalje i partijska organizacija Jasenovca istom Zemaljskom odboru NOR-a Hrvatske. Podpisuje ga isti čovjek,[332] pa je jasno koliko su aktivni ostali Jasenovčani. Više od godinu dana poslije, 30. prosinca 1953., slično pismo šalje Kotarski odbor Socijalističkog saveza radnog naroda Novska Centralnom odboru SUBNOR-a. No, iz ovoga se pisma saznaje kako pravoslavni kler već dvije godine prikuplja sredstva za izgradnju crkve u spomen palih žrtava. Katolički kler je preimenovao crkvu Sv. Nikole u crkvu "Velike Gospe", a dopremili su i kip. Slavlju je trebao prisustvovati i "zloglasni" biskup Salis Seewis i tako od Jasenovca napraviti novo i veće svetište od Marije Bistrice, ali je "narod" to spriječio. U međuvremenu, SUBNOR ističe potrebu izgradnje spomenika, jer ih za to pita sve više posjetitelja koji ovamo dolaze. Uz dokument se navode dojmovi studenata Akademije likovnih umjetnosti iz Zagreba.[333] Nastupa zatišje do 1956. kada su 18. ožujka zaposlenici Konzervatorskog zavoda Narodne Republike Hrvatske obišli i izvršili pregled terena prema narudžbi Glavnog odbora Saveznog udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR-a) FNRJ, a 16. travnja te godine dostavili elaborat s mišljenjem. Iako je napisan na svega dvije stranice, elaborat je zanimljiv zato jer nam pruža uvid u stanje i izgled logora iste godine.[334] Slijedi viđenje Jasenovca u očima arhitekata Zdenka Kolacija, Pave Ungara i Grozdana Kneževića izrađeno 16. lipnja 1960. na osam stranica.[335] Komisija za bivše političke zatvorenike internirce i deportirce pri udruženju boraca BiH također iznosi informacije o tadašnjem stanju

---

[330] HDA, f. 1241, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, kut. 174.

[331] HDA, f. 1241, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, kut. 174.

[332] Izvor naveden u bilj. 331.

[333] Izvor naveden u bilj. 331.

[334] Izvor naveden u bilj. 331.

[335] Izvor naveden u bilj. 331.

logora u Jasenovcu na šest stranica, ali nema preciznog navođenja vremena nastanka tog dokumenta.[336] Predsjedništvo SUBNOR-a BiH u Sarajevu pod brojem 1677/64 od 18. rujna 1964. šalje dopis Predsjedništvu SUBNOR-a Hrvatske, Komisiji za njegovanje revolucionarnih tradicija NOR-a, na ruke Jakše Singera, u kojem ih obavještava o slanju ekipe antropologa za istraživanja u Jasenovcu i Krapju.[337]

Prva iskapanja na Gradini izvršila je Komisija Općinskog odbora Saveza boraca Bosanska Dubica 11. 11 1961. koja je s obzirom na odkrivene podatke iz tri grobnice od 120 obilježenih grobnica konstatirala da bi na toj lokaciji moglo biti 550.800 žrtava, napomenuvši da se u okolici nalazi još oko 70 grobnica.[338] Ipak, jedino pouzdano temeljito istraživanje grobišta u Donjoj Gradini, izvršeno je u lipnju 1964.[339] Prvo je obavljeno bušenje zemljišta na kojem se predpostavljalo postojanje grobnica od 9. do 17. lipnja 1964. Izvješće na 14 stranica podpisao je dr. Alojz Šercelj.[340] Istraživanje je zahvatilo površinski dio prostora u Gradini od 0.90 m do 3.0 m dubine. Zbog tvrdoće zemlje nije se moglo bušiti Dachnovsky – sondom, nego se morala upotrijebiti spiralna bušilica. Bušilo se samo na grobnicama koje su predhodno obilježene i za koje se "nesumnjivo znalo" da su grobnice. Na 100 lokacija je izvršeno 130 bušenja. Bušilo se na kompleksima grobnica i svaki je kompleks opisan kao cjelina, a bušotine su označene kolcima s brojem i dubinom. Dubine grobnica su računate od nivoa slegnute površine, a ne od nivoa okoline. U pojedinim grobnicama naišlo se na sloj crne ili sive materije, za kojeg je tek trebalo posebnim metodama ustanoviti od čega se sastojao i kako je nastao. Prilikom bušenje utvrđena su tri tipa grobnica:

1. one u koje su bili dovedeni živi ljudi i ondje ubijeni;
2. grobnice u koje su bili dovezeni leševi;
3. grobnice s kuhanim i paljenim kostima.

Slijedi analiza bušotina koju ovdje iznosimo u skraćenom obliku.

Prvi kompleks je zemljište Mirka Vukića tzv. "Čalinka" s ukupno 12 grobnica na kojima je izvršeno 19 bušenja. Na prvoj grobnici bušeno je do

---

[336] Izvor naveden u bilj. 331.
[337] Izvor naveden u bilj. 331.
[338] BOBAN, Ljubo. *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije, 2*. Izd. Globus. Zagreb, 1989., str. 368. — JURČEVIĆ, *Nastanak*, (2005.), str. 61. — Tijekom 1988. dr. Ljubo Boban vodi oštre i žestoke polemike s povjesničarima iz Beograda u novinama Mladost, Komunist, NIN i Danas.
[339] HDA, f. 1241, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, kut. 174.
[340] Izvor naveden u bilj. 339, Izvještaj bušenja na Gradini.

dubine od 3.0 m, ali osim pijeska ispod 1.70 m nije ništa pronađeno. Istraživači zaključuju da se pri bušenju nije pronašlo ništa “osim nekih ostataka kostiju, kreča, ugljena i paljevina”.

Drugi kompleks je zemljište Steve Vukića tzv. “Čalinka” sa 17 grobnica i 29 bušotina, među kojima je prva ujedno bila i najmanja. Ni na toj lokaciji nije pronađeno nešto bitnije osim komadića kosti, raznih paljevina, kreča i pijeska. Na kompleksu “Bijeljevina”, zemljištu Ane Bogić, istraživano je 11 grobnica na kojima je izvršeno 13 bušenja. Najzanimljivija je grobnica br. 9 i bušotina br. 59, gdje je na dubini od 1.90 m pronađen tekstil, kosti, 3 lubanje s osušenim mozgom, 3 para cipela, 2 zdjele, 1 žlica. Navodno je sve predano muzeju u Jasenovcu. Slijedeći je kompleks “Bjeljevina”, zemljište Milana Pijevića, sa 19 grobnica i 25 bušotina. Ni ovdje, osim nešto pronađenih kostiju te paljevine, kreča, pijeska i tekstila nema bitnijih artefakata. Slijedeći je kompleks “Bjeljevine” zemljište Milana Pijevića na kojem se nalazi 12 grobnica sa 13 bušotina. Ondje je pronađeno nešto više kostiju, često u fazi saponifikacije, a kosti su na mnogim mjestima bile krvave. Na kompleksu “Kujnovača” (zemljište Rokića) nalazile su se samo 4 grobnice i 6 bušotina u kojima je pronađeno ostataka mesa, tekstila i crnih kosti. Posljednji kompleks je “Čalinka” (zemljište Vukić) uz nasip koji je najbrojniji i grobnicama (25) i bušotinama (27). U ovom dijelu pronađeno je najviše ostataka, od lubanja, do kostiju, uključujući i onih s mesom, tekstila, kose, cigli, pijeska, paljevine i drugog. Pažnju izaziva crni tekstil koji se pojavljuje na više lokacija. Nažalost, nije naveden materijal od kojega je ovaj tekstil bio napravljen.

Slijedi najveći i najzanimljiviji dio - Izvješće antropologa.[341] Spis je podpisan s 27. lipnja 1964., a podpisali su ga Vida Brodar, stručni suradnik Instituta za biologiju Univerze u Ljubljani, Anton Pogačnik, asistent Antropološkog odseka Biotehničke fakultete Ljubljana i Dr. Srboljub Živanović, asistent Zavoda za anatomiju Medicinskog fakulteta u Novom Sadu. Izvješće je napisano na 35 stranica. Istraživanje je vršeno 22., 24., 25., 26. i 27. lipnja. Zadatak ekipe bio je rukovoditi odkopavanjem određenog broja sondi koje bi mogle dati približnu sliku i uvid u sadržaj masovnih grobnica u Gradini. Potom je trebalo izvršiti “inspekciju” osteoloških nalaza i prikupiti “osnovne podatke o broju žrtava na određenu kubaturu”, njihovom spolu, starosti i eventulnom uzroku smrti. Kao osnova za rad poslužio je Izvještaj o bušenjima na Gradini dr. A. Šercelja, a u obzir su uzete one grobnice, odnosno bušotine koje su sadržavale najviše kostiju. Na žalost, brojevi grobnica i bu-

[341] Izvor naveden u bilj. 339, Izvještaj antropologa. Hrvatski povijesni muzej, Dokumentarna zbirka 2., inv. br. 2333.

šotina se ne slažu s onima u izvješću Dr. Šercelja što otežava bolje i jasnije razumijevanje Šerceljovih bušenja i antropoloških analiza. Zemljane radove na grobištima su izvodili domaći mještani – seljaci iz okoline Gradine, sve do nivoa u kojem se nalazio materijal, a sve faze iskapanja je snimala filmska ekipa. Sav pronađeni materijal pored kostura u grobnici izdvojen je i deponiran u mjesni muzej, no na žalost ne navodi se koji: onaj u Novskoj, Bosanskoj Dubici, Sisku ili Jasenovcu. Isto je učinjeno i s dobro očuvanim i karakterističnim kosturima, a ostale su kosti poslije pregleda zakopavane na mjestima nalaza. Nalazi mekih tkiva i mozgova, tekstila i nekih kostiju predani su na analizu stručnjacima sudske medicine i na kemijsku analizu. Prikaz nalaza napravljen je uglavnom, ali ne podpuno, kronološki.

Istraživanje je započelo 22. lipnja na kompleksu "Čalinka" – zemljište Vukić, uz nasip na grobnoj jami br. 112 B gdje je radilo pet radnika. Nakon dijela pokrivenog krečom na dubini nižoj od 90 cm broj predmeta se povećavao, a činili su ga češljevi, kišobrani, dugmad, razne zdjele, puno tekstila crne boje koji predstavlja narodnu radinost, dječje cipele, žlice, četkice za zube, šalovi, boce i dr. Istraživanje je prekinuto zbog kiše.

Slijedećeg radnog dana, 25. lipnja, nastavilo se s istraživanjem započete sonde grobne jame 112 B, s tim da je u istom kopleksu otvorena grobna jama 126 B te bušotina 59 na zemljištu Ane Bogić, ali na ovim novokopanim grobištima nije pronađeno ništa. U prvoj sondi 112 B najviše je predmeta pronađeno između 1.20 i 1.50 m dubine, a među njima se izdvaja: 75 dugmadi, 53 žlice, 11 emajliranih posuda, 6 češljeva, 5 ogledala, 4 kišobrana, 3 ključa, 3 porculanske šalice, 5 boca i 5 pletenih košara. Pronađeni su ostaci čitave odjeće, pokrivači, klupčad vune, ostaci džempera, vunenih čarapa, remenja, 2 komada muških cipela, 3 gumene čizme, 25 para, 1 dinar SHS, 1 zlatnik Franje Josipa, 4 noža i razne druge uporabne stvari. Prvi ljudski ostaci bili su na 1.05 m i dalje su se prema dubini povećavali. Svi su kosturi bili čitavi, u različitim položajima, nabacani bez ikakvog reda, s licem prema dolje, na boku, na leđima, u različitim nivoima i isprepleteni. Slijedi analiza svakog kostura posebno. Tog je dana izvađeno i analizirano 38 kostura u toj grobnici.

Dana 26. lipnja[342] nastavljen je rad na grobnici 112 B. Taj su dan otvorene sonda br. 4., ili grob br. 8., bušotina br. 15 na "Čalinki" – zemljište Mirka Vukića i sonda br. 5., grob br. 5., bušotina 91., na "Bjeljevini" – zemljište

[342] HDA, f. 1241, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, kut. 174. Izvještaj antropologa na str. 7 navodi 24. lipnja kao datum, ali budući je navedeno da izvješće daje kronološki pregled, predpostavljamo da je došlo do pogreške u pisanju pa navodimo 26. lipnja kao datum koji je točan.

Milana Pijevića.[343] Tog dana istraženo je najviše kostura, njih 159,[344] a svi su pronađeni u grobnici 112 B koja je ujedno i najveće pronađeno nalazište i grobište prilikom ovih istraživanja. U analizi kostura posebno je zapaziti veliki broj razbijenih lubanja, među kojima se ističu dječje. U grobnici veličine 6 x 2,5 m prvi su se kosturi nalazili na 1,05 m., a najviše ih je bilo između 1,40 i 1,80 m dubine, gdje su pronađeni gotovo svi. Na 15 m^2 grobnice nalazilo se 197 kostura. Budući je sam sloj u kojem su se nalazili gotovo svi kosturi visok 40 cm, riječ je o 22 kostura na 1 m^3. Po svemu sudeći će ovaj izračun poslužiti za sve kasnije izračune mogućih žrtava u Gradini, ali i u Jasenovcu, koje će se stalno povećavati usprkos činjenici da u ostalim sondama i grobnicama nije pronađeno ništa. Slijedi analiza pronađenih žrtava u grobnici 112 B prema spolu i dobi. Pronađeni su ostaci 51 djeteta do 14 godina i njima se nije mogao odrediti spol. Sedam stradalih osoba bilo je staro između 14 i 20 godina, a među njima jedna muška osoba i šest ženskih. 33 osobe bile su stare između 20 i 25 godina[345] (jedan muškarac i 32 žene); 56 osoba između 25 i 35 godina (petorica muškaraca i 51 žena); te 28 osoba između 35 i 50 godina (trojica muškaraca, 25 žena te deset osoba čiji se spol nije mogao odrediti). Pronađeni su i ostaci šest žena u dobi iznad 50 godina, te ostaci trojice muškaraca i triju žena neodređene starosti. Dakle, radi se o grupi u kojoj su prevladavle žene i djeca. Među stradalnicima su 123 žene, 51 dijete, 13 muškaraca i 10 osoba u dobi između 35 i 50 godina kojima se nije mogao odrediti spol. Po dobi najviše stradalih je između 20 i 50 godina: 117 osoba. Prema zaključku antropologa "na osnovi boje kose može se zaključiti da se radi o stanovništvu koje je nosilac svetle komponente, najverovatnije slovenskog (slavenskog) porekla. Znači tu nije bilo Jevreja ni Cigana". Za predpostaviti je da nije bila riječ ni o Srbima,[346] pa bi se vjerojatnije moglo raditi o Hrvatima (katolicima i muslimanima) i eventualno o Nijemcima. Ovdje moramo podsjetiti na istraživanje Ljubice Štefan, koja je dijelove ovih istraživanja gotovo do riječi citirala u svojim radovima,[347] a koji nisu imali „znanstvenost" zbog nedostatka bilješki i tzv. znanstvenog aparata. S obzirom na materijal, predmete, tekstil i njegovu boju, obuću, možemo zaključiti da se radilo o ljudima koji su se nekamo zaputili na dulje vrijeme, odnosno izbjeglicama. Za predpostaviti je da bi dotična grobnica mogla biti

---

[343] U spisu se na ovom mjestu navodi prezime Piljević, ali na ostalim mjestima Pijević, pa smo prihvatili ovo prezime.

[344] Izvor naveden u bilj. 342. Analiza tih kostura nalazi se na stranicama 7-21.

[345] U izvješću se pogrešno navodi 35 kao ukupan broj.

[346] ŠTEFAN, *Mitovi i zatajena povijest,* (1999.), str. 185.

[347] LJ. Štefan, *SUBNOR Hrvatske*, (1998.). — ŠTEFAN, Lj. *Istinom i činjenicama*, (1999.), str. 155-157.

poratna grobnica hrvatskih izbjeglica koji su se vraćali s Bleiburga i koji su skrenuti s nekih od Križnih puteva. Po svoj prilici likvidirani su u blisko vrijeme, ubijani su najviše tupim predmetima i u serijama.

Istog dana su u sondi br. 2. na dubini od 1.60 m također odkriveni kosturi, ali se tijekom toga dana nije dalje radilo na toj lokaciji. Nastavljeno je iskopavanje i na bušotini br. 59 gdje su prije 12 dana odkrivena 2 kostura: 1 muški i 1 ženski, oba mlađe dobi. Ispod njih pronađeni su razni predmeti. Možemo reći da se ovdje vjerojatno radi o mladom bračnom paru koji je iz nepoznatih razloga završio u zasebnoj grobnici.

U sondi br.4., grobnici br. 8., bušotini br. 15 na kompleksu "Čalinka", zemljištu Mirka Vukića, pronađeno je osam stradalnika, od kojih šestoro djece, jedna žena stara oko 30 godina i jedna osoba neodređenog spola, starosti od 16 godina. Istraživači smatraju da je ova grupa usmrćena neovisno od grupe iz grobne jame 112 B. Unatoč kiši koja je padala tog poslijepodneva grupa je otvorila sondu br. 5. na kompleksu „Bjeljevina", zemljištu Milana Pijevića, i to grob br.6. bušotinu 91., ali osim nekih predmeta nije ništa pronađeno. Budući su većina ovdje pronađenih osoba djeca s jednom odraslom ženom za predpostaviti je da je riječ o obitelji bez oca.

Dana 25. lipnja je istraživana sonda br. 2. u kojoj su svi kosturi, osim četiri koja su bila na dubini od 1.30 m, nađeni na dubini od 1.60 m. Ukupno je pronađeno 48 kostura i svi su bili muški, osim dva čiji spol nije određen. U sondi nije nađen niti jedan ostatak tekstila, pa antropolozi zaključuju "da su žrtve dovedene iz logora i pogubljene bez gornjeg odela". Od materijala je pronađena svega jedna žlica. Udio prema dobi je slijedeći: 14 – 20 godina - 1; 20 – 25 godina - 1; 25 – 35 godina - 20; 35 – 50 godina - 15; preko 50 godina[348] - 9 i neodređene starosti - 2. Svi su kosturi ležali potrbuške ili bočno, a samo jedan na leđima. Povrede su uglavnom nanošene tupim predmetima (najverovatnije kundakom i maljem). Karakteristični slučajevi su snimljeni. "Lobanje sa zlatnim zubima predali smo muzejskoj zbirci. Antropološki izgled kostura govori da se radi o krupnim ljudima, koščatim, a najviše smeđe kose, a kosa je bila vrlo kratka i slabije vidna što govori da su žrtve verovatno bile šišane", navodi se u izvješću.[349] O ovakvom načinu likvidacija i u Jasenovcu i u Gradini govore nam i svi svjedoci. Ovdje se moramo osvrnuti na "lobanje sa zlatnim zubima koje su predane muzejskoj zbirci". Nepoznato je o kojoj se muzejskoj zbirci radi, a sumnju u ovaj navod izazivaju i sami sudionici NOR-a u stenografskom zapisniku od 12. veljače 1965.

[348] U izvorniku na str. 29 izvješća navodi se 30 god. što je vjerojatno još jedna pogreška u pisanju.

[349] HDA, f. 1241, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, kut. 174, Izvještaj antropologa, 29.

u kojemu nakon dobijenog izvješća o grobištima poslanog 6. listopada 1964. ističu da je *sa druge strane kod ovog iskopavanja pronađeno 250 grama zlata u zubima. Drugovi su to preuzeli komisijski i to se nalazi u Narodnoj banci u Novskoj. Postavlja se pitanje: što sa tim sada učiniti? Drugovi iz Jasenovca i Novske smatraju da bi se zlato trebalo dati zakopati natrag u grobove. Kada smo to iznijeli na sjednici Sekretarijata, rekli smo da bi se to zlato iskoristilo za uređenje ovog muzeja zbog toga što će prilikom nastavka radova - antropoloških radova doći do sličnih otkrića. To zbog daljnjeg rada kako bi drugovi iz Novske znali što treba raditi*.[350] Što je bilo sa zlatom i gdje je ono pohranjeno do danas ostaje nepoznanicom, a pitanja vezana uz sudbinu tog zlata je 1999. postavila i Lj. Štefan zatraživši odgovor od SAB-a.[351] Na njezin zahtjev nikada nije odgovoreno. Štoviše, ne radi se samo o zlatu u zubima već i o zlatniku (ili zlatnicima!) pronađenim u prvoj i najvećoj grobnici. Posebno je zanimljiv završetak rečenice u kojemu se navodi da "će prilikom nastavka radova - antropoloških radova doći do sličnih otkrića". Na temelju čega su sudionici NOR-a mogli to pouzdano znati? Da ovo zlato ne potječe iz razdoblja ND Hrvatske govori i činjenica da su, prema svjedočanstvima, ustaše sve zlato vadile iz zubi te sve vrijedne stvari oduzimale i pohranjivale u Državnu riznicu. Petnaest godina nakon upita Lj. Štefan SAB-u, hrvatska javnost još uvijek čeka odgovor.

U sondi br. 6. kosturi su nađeni nakon 1.25 m dubine, ali ih je najviše bilo poslije dubine od 1.50 m. Ukupno je pronađeno 26 kostura koji su bili položeni potrbuške i bočno, a samo jedan na leđima. I ovo je bila muška grobnica u kojoj je dobna struktura bila slijedeća: 20 – 25 godina - 2; 25 – 35 godina - 11; 35 – 50 godina - 7; iznad 50 godina - 5 i neodređene dobi - 1. U izvješću se navodi da su *svi skeleti imali kratku kosu pretežno smeđe boje, što govori da se radilo o našem življu. Verovatno to nisu bili seljaci, već gradsko stanovništvo, s obzirom na nalaz čizama i ostatke odeće. Isto tako u prilog ovome govori i priličan broj žrtava sa popravljenim zubima, zlatnim krunicama od paladora. Karakteristike svih povreda govore da su nanesene tvrdim tupim predmetom. Lobanje sa zlatnim zubima i sve karakteristične povrede smo fotografisali radi dokumentacije i predali na čuvanje*

[350] HDA, f. 1241, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, kut. 174, stenografski zapisnik predsjedništva SUBNOR-a SR Hrvatske od 12. veljače 1965., 33.

[351] LJ. Štefan, *SUBNOR Hrvatske*, (1998.). — ŠTEFAN, Lj. *Istinom i činjenicama*, (1999.), str. 157-158.

muzejskoj zbrci u Jasenovcu.[352] Iskaz stručnog tima sličan je predhodnom. Dodatak su kratko ošišani ljudi, odnosno uredni vojnici, najvjerojatnije pripadnici Hrvatskih oružanih snaga ili Wermachta. Da je riječ o vojnicima svjedoče i pronađene čizme. Vrsta odjeće se, pak, ne spominje, pa se može zaključiti da su ubijani neodjeveni. Također se ponovo navode zlatni zubi, pa čak i predaja lubanje sa zlatnim zubima muzejskoj zbirci u Jasenovcu. Nalaze li se takve lubanje ondje?

Sonda br. 7. je odkopavana i istraživana 26. lipnja. U njoj su pronađena tri kostura kojima se nije moglo odrediti dob i spol jer su prilikom predhodnog bušenja oštećene kosti i lubanje. Slijedećeg 27. lipnja zatrpavane su odkopane i istražene grobnice.

Ukupno je prilikom ovog istraživanja odkriveno 284 ljudskih žrtava u šest grobnica. Dvije su grobnice manje jedna s dvije, a druga s tri žrtve. U jednoj grobnici nalazilo se osam žrtava, u drugoj je grobnici 26, trećoj 48 i najvećoj 197 žrtava.

Dakle istraživanje grobišta u Donjoj Gradini u lipnju i početkom srpnja 1964. koje je trebalo dokazati zločine počinjene od strane vlasti NDH-a vjerojatno je iznenadilo i same istraživače s obzirom da su rezultati bili suprotni njihovim očekivanjima. U većem dijelu svoga istraživanja oni donose točne i istinite zaključke, što je pohvalno. Međutim, konačni izrijek o mogućim počiniteljima nigdje ne navode, što samo po sebi dovoljno govori tko bi oni mogli biti.

U zaključku istraživači navode da je s ovim završeno sadašnje ispitivanje i da to predstavlja tek početak proučavanja masovnih grobnica u Jasenovcu, kojih ima još preko 200. "Bušotine su pokazale da je način sahranjivanja bio različit i da ima grobova sa spaljivanjem, kuvanjem itd.",[353] ističe se u izvješću ustvrdivši da *mi ni u jednom slučaju nismo našli grobnice u kojima su sahranjivani leševi koji su dovoženi ili pak grobove sa sagorelim leševima. Svi znaci govore da su žrtve čije smo skelete proučavali bile ubijane tu na licu mesta i da su odmah padale u grobnicu. Dobro bi bilo da se ispita pepeo i zemlja hemijskim putem na bušotinama, koje su imale takav sadržaj*.[354]

Tri dana poslije, 1. srpnja 1964., prof. dr. Miodrag A. Bućić podnio je izvješće na sedam stranica.[355] Budući ono nije toliko temeljito kao predhod-

[352] HDA, f. 1241, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, kut.174, stenografski zapisnik predsjedništva SUBNOR-a SR Hrvatske od 12. veljače 1965., str. 32.
[353] Izvor naveden u bilj. 352, str. 34.
[354] Izvor naveden u bilj. 352, str. 35.
[355] HDA, f. 1241, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, kut. 174, Izvještaj o ekspertizi u Jasenovcu – Gradini.

no te se bavi samo analizama pojedninih mjesta i ostataka na njega se ne treba posebno osvrtati.

Na isto toliko stranica napisano je izvješće i dr. Halila Prohića, kojem se priključuje i Dr. Miodrag Bućić u kojem se gore odkrivenim grobnicama i odkrivenim ljudskim ostacima oni bave sa sudsko-medicinskog stajališta.[356] Nama je ovdje naročito važno izdvojiti dio u kojem se kaže da su pojedini leševi bili saponificirani. *U sudskoj medicini poznata je lješna promjena u vidu takozvane saponifikacije, to jest da lješevi u suvišnoj vlazi, a pri nedovoljnom ili podpunom odsustvu kiseonika, odnosno da se meka tkiva preobraćaju u bjeličaste ili sivo bjeličaste razmazljive sapunaste mase, koje potom mogu da očvrsnu i da postanu lomljive*, navode autori.[357] Najveći prijelomi u najbrojnijoj grobnici nalazili su se u potiljku lubanje, pa autori zaključuju da je i ovdje najveći dio ubojstava izvršen tupim predmetima. Iako u gornjem dijelu govore o procesu saponifikacije u posebnim uvjetima, na kraju zapisnika dodano je i mišljenje na temelju nalaza u grobnici u "Bjeljevinama", zemljištu Milana Pijevića: *Obzirom da nisu nađeni dijelovi kostura, može se zaključiti da su prethodno ubijene osobe lišavane koštanih dijelova kuhanjem i sl. a potom da su meki dijelovi lješeva sahranjivani u grobnice a potom ti isti dijelovi u vlažnoj sredini i procesom saponifikacije preobračeni nakon izvjesnog vremena u vlažnoj sredini u sapune*.[358] U obzir očito nije uzeta mogućnost da su leševi mogli biti plitko ukopani, te da su ih divlje i domaće životinje mogle rastrgati i raznijeti uokolo, što je bio čest slučaj u poratnom razdoblju i na takvim mjestima.

Poslije ovih istraživanja prestaje sustavno istraživanje grobišta u sustavu jasenovačkih logora. Sudionici savezne omladinske radne akcije "Jasenovac 1973." slučajno su pronašli najvjerojatnije ostatke četiri žrtve oko 700 m od spomenika Kameni cvijet, na prostoru bivšeg Logora III. – Ciglana Navodno je bila riječ o žrtvama "ustaškog terora" iz posljednjih dana NDH-a. Odlučeno je utvrditi rasprostranjenost i dimenzije grobišta, a antropolozi i stručnjaci sudske medicine naknadno su trebali obaviti svoj dio istraživanja. Izvješće je podpisano inicijalima R. T., a priložena je i fotografija pronađenog grobišta.[359]

---

[356] HDA, f. 1241, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, kut.174, Izvještaj sudske medicine.

[357] Izvor naveden u bilj. 356, str. 2.

[358] HDA, f. 1241, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, kut. 174, str. 6-7.

[359] ĆOSIĆ, S. *Najnovija istraživanja masovnih grobnica u Donjoj Gradini*. U: *Poruke*. Izd. Spomen područje Jasenovac. Jasenovac, 4./1988., br. 2 (7), od 15.IX.1973., str. 3. Zapis je dao vjerojatno Radovan Trivunčić, tadašnji direktor Spomen područja Jase-

Čini se da je tek 1986. došlo do ponovnog ozbiljnijeg istraživanja grobišta i to u Donjoj Gradini. Izvješće o istraživanju prvi je put objavljeno 15. i 16. studenoga 1986., a iz njega saznajemo da je izvršen detaljan pregled kostiju izvađenih u kolovozu 1986. U grobnici su pronađeni ostaci 152 žrtve, od kojih 37 muških, 51 žena i 11-oro djece, a za 53 žrtve se nije mogao utvrditi spol i dob. 86 osoba bilo je mlađe, 15 srednje, a 12 starije životne dobi. Za 28 osoba se nije mogla utvrditi dob. Kod jedne trećine lubanja pronađeni su različiti lomovi, a posebno je zanimljiva ona u kojoj je podpuno očuvan mozak, čini se zbog prirodnog procesa saponifikacije. Ustanovljeno je da je žrtva umrla dva do pet sati poslije ostalih, najvjerojatnije zbog krvarenja.[360] Tek dvije godine poslije istraživanja izvješće je objavljeno i u glasilu Spomen područja Jasenovac.[361] Iz tog prikaza saznajemo da su iskapanja trajala od 16. srpnja do 25. kolovoza 1986., a radove su izvodili kustosi Spomen područja Jasenovac s brigadirima Savezne omladinske radne akcije (SORA).[362]

Dakle u najtemeljitijem i do sada najpouzdanijem ekshumiranju žrtava Jasenovca, izvršenom na području Donje Gradine utvrđene su 284 stradale žrtve. Kada se njima dodaju četiri odkrivene 1973. kod spomenika Kamenog cvijeta i 152 žrtve ekshumirane 1986. o kojima osim sumarnog izvješća i općih obilježja nema više podataka, ukupno su do sada na području Jasenovca neprijeporno i sigurno stradalo 440 osobe. Za potvrdu ostalih nagađanja potrebno je uložiti više temeljitijih i detaljnijih istraživanja.

---

novac. Međutim iz istoga glasila poslije ovoga odkrića nije poznato da je bilo bilo kakvih istraživanja ili izvješća o navedenom grobištu. Na pitanje postavljeno 26. rujna 2013. kustosu JUSP Jasenovac Ivi Pejakoviću je li u to vrijeme bilo kakvih istraživanja, isti mi je takvo nešto negirao.

[360] ZEČEVIĆ, Dušan. *Pregled posmrtnih ostataka iz grobnice Donja Gradina*. U: *Okrugli stol "Jasenovac 1986.", 14. i 15. XI. 1986*. Izd. SP Jasenovac. Jasenovac, 1986., str. 133-135. Okrugli stol je objavljen kao knjiga 33. Spomen područja Jasenovac u knjižnici "Poruke". Organizacijski odbor Okruglog stola su činili: Štefa Špiljak, dr. Dušan Čalić, ing. Ante Milković, prof. Ana Požar, dr. Milan Konjević, dr. Anđelko Barbić, a knjigu je uredila Jelka Smreka. Istraživanje i nalaz su dali djelatnici Zavoda za sudsku medicinu i kriminalistiku u Zagrebu: dr. Josip Škavić, dr. Davor Strinović, dr. Stjepan Gusić, dr. Milovan Kubat, Vlasta Hmelina, Helena Mitrov, Darinka Mudrovčić i Ante Gaćina, a izvješće je dao dr. Dušan Zečević.

[361] *Poruke*, 16./1988., br.1 (22.), od 4.VII.1988., str. 7.

[362] *Poruke*, 16./1988., br.1 (22.), od 4.VII.1988., str. 7.

Zaključak

Pronađeni spisi dovode u sumnju mnoge navode dvaju ključnih svjedoka na kojima se temelji “službena” teza o tzv. “Radnoj grupi Jasenovac”. S obzirom na to da nas Goldstein navodi na zaključak o njezinom neupitnom postojanju i to na temelju izjave jedne jedine osobe Mirka Šimunjaka, navodnog upravitelja te skupine, postavlja se pitanje tko je poručnik Anatolij Avramov koji se u spisima, sačuvanima u Državnom arhivu u Sisku, spominje kao “upravnik zatočenika u Jasenovcu” i to upravo u ljeto 1946. kada je, prema Goldsteinu, navodnom Radnom grupom Jasenovac upravljao Šimunjak. Štoviše, prema navodima SP Jasenovac, u Jasenovcu su nakon Drugog svjetskog rata djelovale dvije “radne grupe”: “Radna grupa Jasenovac I.” pod zapovjedništvom Save Šakana od jeseni 1945. do travnja 1946. te “Radna grupa Jasenovac II.” pod zapovjedništvom Mirka Šimunjaka od travnja 1946. do jeseni 1947.[363] S obzirom da su, prema navodima iste ustanove, “prvi ratni zarobljenici koji su već u svibnju 1945. radili na deminiranju logorskog zida i mjesta Jasenovac bili smješteni u šupama nekadašnjeg ustaškog magazina hrane nasuprot škole u mjestu Jasenovac”,[364] također se postavlja pitanje tko je zapovijedao “Radnom grupom Jasenovac 0” (od svibnja do jeseni 1945.). Također se treba upitati je li Anatolij Avramov, upravnik logora Jasenovac, ustvari zapovijedao “Radnom grupom Jasenovac IIb” u isto vrijeme kad je “Jasenovcem IIa” zapovijedao krunski svjedok Šimunjak koji o suborcu Avramovu nije rekao ni riječi, no još bi značajnije bilo objasniti zbog čega spomenuti nazivi poznati Slavku Goldsteinu i SP Jasenovac nisu bili poznati tadašnjim jugoslavenskim vlastima. Neshvatljivo je da Goldstein i SP Jasenovac uporno brane tezu o tzv. Radnoj skupini Jasenovac iako se takva skupina u dokumentima uopće ne spominje. Štoviše, u slučaju Đure Lavrnje, ističe se da je isti upućen 24. VI. 1946. “prema naređenju odjela unutrašnjih poslova pri Okružnom N.O.-u Banija u Kazneni zavod Jasenovac na izdržavanje kazne” te da je “kaznu izdržavao od 24. VI. 1946. do 28. VIII. 1946. kao radnik u Zavodu za prisilni rad Jasenovac”. U Zapisniku o saslušanju Ivana Križanovića od 19. studenog 1946. koji je “pobjegao iz Zavoda za prisilni rad u Sisku” izričito se spominje “logor Jasenovac”. Unatoč Goldsteinovim navodima da “tvrdnja da za razliku od drugih logora smrti logor Jasenovac 1945. nije bio zatvoren i da su ga nekoliko godina nakon Drugoga svjetskog rata komunističke vlasti koristile u kaznene svrhe, nap-

[363] URL: http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7338 (pregledano 20.IV.2013.)

[364] URL: http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7338 (pregledano 20.IV.2013.)

rosto nije istina" te da je "poslijeratni logor Jasenovac izmišljen tek nedavno, premda o tome nema traga u spisima ni u svjedočenjima preživjelih logoraša",[365] njegove tvrdnje nedvojbeno demantiraju spisi Okružnog suda u Sisku i UDB-e za okrug Baniju.

S obzirom na kompleksnost ove problematike te nepodudarnosti izjava svjedoka i dokumenata, neophodno je dostupne podatke sažeti u preglednu tablicu ne bi li se tako olakšalo njihovo razumijevanje.

Tablica 1.: Pregled stanja zgrada logora, radova i zarobljenika prema dostupnim izvorima

	Vladimir DEDIJER	Antun MILETIĆ	Dragan ERCEGOVIĆ	Ivan PASPA	Mirko ŠIMUNJAK	Franjo CVRTILA	Slavko GOLDSTEIN	SP JASENOVAC	KONZERVATORSKI ZAVOD NRH	ARHIVSKO GRADIVO
LOGOR:										
Logorski zid	¾ zida sačuvano do 1950.	70-80 % sačuvano do 1951.	Sredina 1946. s grupom od 500 zarobljenika	Sredina 1946.	1946.-1947.			Nakon rata sačuvani samo istočni i jugoistočni zid. 1945.-1946. rušili ga zarobljenici iz Bročica i Stare Gradiške	1956. temelji sačuvani	
Žičana ograda	do 1950.	sačuvana do 1950./51.	Uklanjanje žice sredinom 1946.		1946. veće količine žice nađene u logoru i iskorištene za ograđivanje šumarije sa zarobljenicima			Žicu su skupljali i prevozili u dvorište šumarije 1945.-1946. zarobljenici iz Bročica i Stare Gradiške		Šumska uprava "Putika" iz Novske uklanja žicu u lipnju 1945.
Stražarnice	do 1950.	1951. samo djelomično oštećene								
Tvornica oružja								1945.-1946. demontirali zarobljenici iz Bročica i Stare Gradiške		
Ciglana	dio sačuvan do 1950.	dio sačuvan do 1950.		Rušenje sredinom 1946.		Ciglana čitava, srušeno pola peći		1945. sačuvani samo temelji	1956. sačuvana	

[365] URL: http://www.hkv.hr/borovak-damir/617-zato-ne-istraiti-istinu-o-jasenovcu.html (pregledano 20.IV.2013.)

									“velikim dijelom”	
Bunkeri										Građa s bunkera daje se šumariji u lipnju 1945.
Poljski bunkeri	do 1950.	sačuvani do 1950./51.								
Električna centrala		sprema za konzerviranje 1950.			1946.-1947., demontirali je njemački zarobljenici sa skupinom radnika željezničke radionice / korišteni agregati		Demontirali je 1945. njemački zarobljenici	1945.-1946. demontirali zarobljenici iz Bročica i Stare Gradiške		Stavljena u pogon u jesen 1945.
Pilana		sprema za konzerviranje 1950.								
Lančara								Sačuvan donji postroj		
Stolarija		sprema za konzerviranje 1950.								
Minsko polje			Razminiranje sredinom 1946.							
Sokolski dom		sačuvan do 1950./51.								
Tragovi baraka									1956.	
Temelji i dio zidova građevina					1946. neki objekti još bili čitavi				1956.	
Logorska pruga									1956. djelomično sačuvana	
Raščišćavanje logora					1946.-1947.		Svibanj-lipanj 1945., njemački zarobljenici, kasnije hrvatski zaroblje-	1945.-1946. zarobljenici iz Bročica i Stare Gradiške. Raščišćavanje završeno u jesen 1947.		

							nici iz Bročica			
Razminiranje logora						Ljeto 1945.		Prvi ratni zarobljenici u svibnju 1945.		
Raznošenje materijala						Mještani raznosili ciglu u ljeto 1945.	Spontano od strane mještana, vlasti tolerirale i kasnije pomagale	Stanovništvo Jasenovca i okolnih mjesta koristilo je, uz dozvolu i pomoć vlasti, građevinski materijal iz srušenih logorskih zgrada za obnovu svojih kuća.		Rušenje i oštećivanje zabranjeno u lipnju 1945. od strane KNOO Novska / Ista zabrana ponovljena u veljači 1946. U ožujku 1946. zabranjeno izdavanje cigle iz bivšeg logora.
Napomena:	Iz dnevnika Matije Helmana koji se odnosi na razdoblje od 1. do 9. lipnja 1946. proizlazi da je skupina zatočenika iz Stare Gradiške u Jasenovcu obavljala sljedeće radove: kopanje poljskog zahoda, gradnja štednjaka i krušne peći, izvid vanjskih zidova logora, izmjena uske pruge i obodnih zidova logora, dovoz cigle, drva, saša, šute i ilovače, popravak rešetki na prozorima osuđeničke nastambe, sređivanje bunara, čišćenje i nasipavanje nastambe, uređenje priručnog magazina te uređenje dvorišta, a autor spominje i "dolazak ljudi" 6. lipnja.									
RADOVI:										
Vađenje posmrtnih ostataka i pokapanje u masovne grobnice								1945.-1946. zarobljenici iz Bročica i Stare Gradiške		
Prijevoz klada										Lipanj i kolovoz 1945.
Vađenje i čišćenje cigle					Hrvatski zatočenici, 1946.-1947.			1945.-1946. zarobljenici iz Bročica i Stare Gradiške		Organizirano u srpnju 1946., a za vađenje i čišćenje cigle zaduženi mještani. Najveća količina cigle dostavlja se logoru Stara Gradiška.
Obnova kuća					Hrvatski zatočenici, 1946.-1947.					
Obnova cesta					Hrvatski zatočenici, 1946.-1947.					

Šumski poslovi					Hrvatski zatočenici, 1946.-1947.						Izrada pragova u šumi Uklenac kod Jablanca početkom ožujka 1946. U travnju 1946. održava se misa za njemačke zarobljenike koji su radili u Krapju. U lipnju 1946. sječa vrba i šaša za logor u Jasenovcu.
Sezonski poljoprivredni poslovi								1945.-1946. zarobljenici iz Bročica i Stare Gradiške			
Obnova pruge Jasenovac - Novska								1945.-1946. zarobljenici iz Bročica i Stare Gradiške			2. siječnja 1948. puštena u promet pruga Novska – Jasenovac. 15. veljače 1948. puštena u promet pruga Sisak – Jasenovac – Novska.
Obnavnavljanje mostova na Savi, kod Uštice i na Strugu					Njemački zarobljenici 1946. koji su živjeli u Uštici, pa u barakama kod mosta		Njemački zarobljenici od 1945. do 1947.				U siječnju 1946. odluka o reduciranju i obnovi mostova. Prijevoz zarobljenika, raščišćavanje i razminiranje starog mosta započeto u travnju 1946. Stara konstrukcija u podpunosti uklonjena tek poslije travnja 1948. Most završen 15. veljače 1948.

Rad sa željezom						Njemački zarobljenici 1945.		1945.-1946. zarobljenici iz Bročica i Stare Gradiške		
LOGORAŠI:										
Leševi					1946. u logoru – lagano zakopani	Ljeto 1945. u i oko logora Jasenovac		Ljeto 1945. prema navodima Matije Mačkovića		Svibanj-lipanj 1945. u Savi / Ivica Rivić svjedoči o likvidacijama kod Save. Listopad 1945. – lokacija nepoznata / Studeni 1945. – uklanjanje – nepoznato / 30. 5. 1946. kostura uz Savu uklanjanje
Jarci i kanal sa svježim leševima			Sredina 1946.							
Neraspadnuti leševi kraj južnog zida				Sredina 1946.						
Zatočenici u Jasenovcu			odvjetnici, suci, tvorničari, svećenici, malo vojnika		Uglavnom Nijemci te četnici i hrvatski vojnici		Njemački zarobljenici 1945.-1947., stanovali u bivšoj šumariji pod nadzorom KNOJ-a			„neprijateljski vojnici“, KNOO Novska, lipanj 1945. / 20 zarobljenika iz logora Nova Grdiška u srpnju 1945.

Tablica 2.: Križni put, logor i poslijeratni sustav jasenovačkih logora prema dostupnim izvorima

	FRANJO CVRTILA	MIRKO ŠIMUNJAK (pisani iskaz)	MIRKO ŠIMUNJAK (audio iskaz)	SLAVKO GOLDSTEIN	SP JASENOVAC	ARHIVSKO GRADIVO
Kolone Križnog puta	Ne		1946. jedna kolona iz Siska prema Novskoj	Ne, jedna kolona kraj sela Trebež	Jedna kolona u ljeto 1946. uz zaključak da “zbog porušenih mostova, kolone ratnih zarobljenika s	Da, 900 zarobljenika, najvjerojatnije u lipnju 1945., petorica likvidirani

					Križnog puta nisu prolazile niti se zadržavale u Jasenovcu”.	
1. Nepoznata skupina					Svibanj 1945.	
Smještaj zatočenika					Smješteni u šupama nekadašnjeg ustaškog magazina hrane nasuprot škole u mjestu Jasenovac	
2. Logor u Bročicama	Njemački zarobljenici i jedan Poljak, “slobodnjaci”			Hrvatski zarobljenici od svibnja do kolovoza 1945.		
Broj zatočenika	Oko 700, radili u tri grupe					
Smještaj zatočenika	Novska, Bročice, Jasenovac (šumarija ili ciglana???), dvije barake do škole					
3. Logor u Krapju						Od svibnja do listopada 1945. u logoru su se nalazili zarobljeni Nijemci i hrvatski legionari. Od travnja do nepoznatoga vremena 1946. ondje su smješteni njemački ratni zarobljenici iz logora u Sisku koji u Krapju obavljaju šumske radove
4. Radna grupa Jasenovac I		Od jeseni 1945. do travnja 1946.		Od jeseni 1945. do travnja 1946.	Od jeseni 1945. do travnja 1946.	
Zapovjednik		Savo Šakan		Savo Šakan	Savo Šakan	
Broj zatočenika		600		600	600, uglavnom pripadnika HOS-a te manji broj četnika i pripadnika slovenske “Bijele garde”	
Zatočeničke nastambe					Smješteni u šupama nekadašnjeg ustaškog magazina hrane nasuprot škole u mjestu Jasenovac	
5. Radna grupa Jasenovac II		Od travnja 1946. do svibnja 1947.		Od travnja 1946. do svibnja 1947.	Od travnja 1946. do svibnja 1947.	
Zapovjednik		Mirko Šimunjak		Mirko Šimunjak		
Broj zatočenika		Do 600	Do 700-800			
Zatočeničke nastambe			Šumarija te još dvije neidentificirane lokacije	Bivša šumarija, pod nadzorom KNOJ-a	Zatočenici iz Radne grupe Jasenovac bili su smješteni na tri lokacije u mjestu Jasenovac: u barakama šumarije, u šupama nekadašnjeg ustaškog magazina hrane nasuprot školi i u samoj zgradi škole.	
Unutrašnji nadzor Radne grupe J. II		Dvije čete Narodne milicije			OZN-a	
Vanjski		Jedan			KNOJ	

nadzor Radne grupe J. II		bataljun KNOJ				
Odlazak zatočenika iz logora		U Viktorovac /Sisak	U Lepoglavu, Staru Gradišku i Osijek			
6. Logor Jasenovac						"Upravnik" Anatolij Avramov (1946.)
7. Nepoznata skupina					U jesen 1947. u Jasenovcu je ostalo oko 170-180 zatočenika koji su zajedno s novopridošlim zatočenicima, zarobljenim njemačkim vojnicima i pripadnicima "Plavog bataljona", radili na obnovi željezničkog mosta preko rijeke Save i pruge.	
Pokušaji bijega	Ne (ljeto 1945.)	Jedna grupa pobjegla 1946. preko Save i uhvaćena				Da, kolovoz 1946. u smjeru Novske
Boravak postrojbi JA u Jasenovcu	120. bataljun sa zapovjedništvom u Beogradu		Nepoznata krajiška brigada			Inženjerski bataljun III. divizije JA (prosinac 1945.- veljača 1946.)

Na temelju dostupnih spisa moguće je sa sigurnošću utvrditi da je na jasenovačkom području nakon završetka Drugoga svjetskog rata postojao sustav zarobljeničkih logora, a kasnije i Kazneni zavod / Zavod za prisilni rad, te su opravdane sumnje da su ondje uistinu počinjene i likvidacije. O broju žrtava i ostalim detaljima nemoguće je govoriti bez daljnjih istraživanja, a ona su svakako dobrodošla i štoviše neophodna. Završimo razmišljanjem Slavka Goldsteina: *Kad se jednom s Jasenovcem prestane manipulirati i kad se bude poštivala samo istina, to će postati povijest, koja više ne će opterećivati ni javni život ni politiku. Najmanje će opterećivati Drugu Hrvatsku, koja je na raznim područjima već potvrdila da manipulacije smatra svojim neprijateljem, a istinu saveznikom.*[366]

[366] GOLDSTEIN, S. *Odstrel istine*, (1996.).

4. Izvori i literatura

A. Izvori

Hrvatski Državni Arhiv

HDA, f. 79, Zemaljska vlada Upravni odjel (ZVUO)
HDA, f. 144, Savska banovina Upravni odjel (SBUO)
HDA, f. 223, Ministarstvo unutarnjih poslova ND Hrvatske (MUP NDH)
HDA, f. 306, Zemaljska komisija za ratne zločine (ZKRZ)
HDA, f. 417, Odvjetnička pisarnica Walter Radivoj
HDA, f. 421, Javno tužiteljstvo Narodne/Socijalističke Republike Hrvatske
HDA, f. 487, Ministarstvo oružanih snaga (MINORS) ND Hrvatske
HDA, f. 890, Personalni spisi državnih službenika zemaljske vlade, pokrajinske uprave i oblasnih uprava Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava ND Hrvatske
HDA, f. 1194, Zbirka Narodnooslobodilačke vojske i Pokreta oslobođenja Jugoslavije (Zbirka NOV i POJ)
HDA, f. 1241, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske
HDA, f. 1353, Grupa VI., Građanske stranke i društva
HDA, f. 1363, Grupa XXI, Politička situacija
HDA, f. 1364, Grupa XXIII., Izbori u Jugoslaviji
HDA, f. 1491, Odjeljenje zaštite naroda (OZN-a)
HDA, f. 1549, Zbirka upravnih i vojnih vlasti NDH-a i NOP-a
HDA, f. 1576, Direkcija državnih željeznica
HDA, f. 1801, Razne osobe XIX. i XX. stoljeća
HDA, f. 1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama II. svjetskog rata i poraća
HDA, f. 1809, Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske Slavonije
HDA, f. 1944, Komisija za utvrđivanje žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća
HDA, Ravnateljstvo ustaškog redarstva, Židovski odsjek (RUR, ŽO)
HDA, Ustaška nadzorna služba (UNS)
HDA, Kontrolna komisija CK KPH
HDA, Zbirka izvornoga gradiva N. D. Hrvatske (ZIG NDH)

Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu

NAZ, Schematismus cleri diocesis Zagrabiensis

Državni arhiv u Sisku

DASK, f. 019, Narodni odbor kotara Novska
DASK, f. 321, Mjesni narodni odbor Jasenovac
DASK, f. 765, Sudski predmeti političkih procesa Sisak, Petrinja

Hrvatski povijesni muzej

Dokumentarna zbirka 2.

Javna ustanova Spomen područje Jasenovac

Zbirka fonoteke
Zbirka CD-a
Pisano sjećanje – Mirko Šimunjak

B. Objavljeni izvori

Administrativno-teritorijalna podjela i imenik naseljenih mjesta Narodne Republike Hrvatske, stanje 1. V. 1951. Tisak štamparije novina. Zagreb, 1951.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. Izd. Državna štamparija. Sarajevo, 1932.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. g. Knj. 2. Izd. Državna štamparija. Beograd, 1938.

Izvješće Komisije za utvrđivanje žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća, Zagreb, 1999.

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948., knj. 9., Stanovništvo po narodnosti. Izd. Savezni zavod za statistiku. Beograd, 1954.

Narodne novine, 1945. i 1946.

Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima. Knjiga 3. Izd. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Zagreb, 1998.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Priredili Zdravko DIZDAR, Vladimir GEIGER, Milan POJIĆ, Mate RUPIĆ. Nakl. Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod, 2005.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Knjiga 2. *Slavonija, Srijem i Baranja*. Priredio Vladimir GEIGER. Suradnici Mate RUPIĆ, Zdravko DIZDAR i Šimun PENAVA. Nakl.

Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod, 2006.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Knjiga 3. *Zagreb i središnja Hrvatska*. Priredili Vladimir GEIGER, Mate RUPIĆ, Mario KEVO, Egon KRALJEVIĆ i Zvonimir DESPOT. Nakl. Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod; Hrvatski institut za povijest, Zagreb. Slavonski Brod – Zagreb, 2008.

Službeni list FNRJ, 1945. i 1946.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o spomen-području Jasenovac. U: *Narodne novine*, br. 22, od 21.III.2001.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom IV./5. Izd. Vojnoistorijskih institut JA. Beograd, 1953.

C. Literatura

1945. – Razdjelnica hrvatske povijesti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 5. i 6. svibnja 2006. Izd. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2006.

AKMADŽA, Miroslav, JAREB, Mario; RADELIĆ, Zdenko. *Povijest 4. Udžbenik za 4. razred gimnazije*. 1. izdanje. Izd. Alfa. Zagreb, 2009.

ARALICA, Tomislav; ARALICA, Višeslav. *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*. Knj. 3. Zagreb, 2012.

BAKOVIĆ, Anto. *Hrvatski martirologij XX. stoljeća. 1. Svećenici-mučenici Crkve u Hrvata*. Nakl. Martyrium Croatiae d.o.o. Zagreb, 2007.

BANAC, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjep u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Izd. Globus. Zagreb, 1990.

BARAC, Antun. *Bijeg od knjige*. Zagreb, 1965.

BARBARIĆ, Ilija. *NDH bilo je pravo ime*. Zagreb, 2010.

BARIŠIĆ, Marko. *Jasenovac: Antifašistički mit protiv prave istine*. U: *Vjesnik*. Zagreb, 57./1996., br. 17546, od 20.VIII.1996.; br. 17547, od 21.VIII.1996.; br. 17556, od 30.VIII. 1996.

BARIŠIĆ, Marko. *Svjedok tvrdi da su partizani masovno ubijali*. U: *Vjesnik*, 57./1996., br. 17547, od 21.VIII.1996., str. 3.

BAŠIĆ, Petar; KEVO, Mario. *O problemu postojanja jasenovačkog logora nakon 1945*. U: *Radovi*. Izd. Zavod za hrvatsku povijest. Zagreb, 1997., sv. 30.

BEKAVAC, Stjepan; JAREB, Mario. *Povijest. Udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Izd. Alfa. Zagreb, 2013.

BERGER, Egon. *44 mjeseca u Jasenovcu*. Izd. Spomen-područje Jasenovac. Jasenovac, 1978.

BEZINA, Petar. *Progoni biskupa, svećenika i redovnika Splitske metropolije i Zadarske nadbiskupije, 1941.-1992*. Split, 2000.

BEZINA, Petar. *Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja, žrtve rata 1941.-1945., 1990.-1995*. Izd. Provincijalat franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja – Split. Split, 2003.

Bleiburg 1945.-1995. Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta 1945- 1995. Ur. Mirko VALENTIĆ. Zagreb, 1995.

Bleiburg, jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima. Izd. DIS. Zagreb, 2005.

BOBAN, Ljubo. *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije, 2*. Izd. Globus. Zagreb, 1989.

BOBAN, Ljubo. *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije, 3*. Niz: *Povijesna istraživanja*. Izd. Školska knjiga; Stvarnost. Zagreb, 1990.

BOBAN, Ljubo. *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*. Izd. Školska knjiga; Stvarnost. Zagreb, 1989.

BUDISAVLJEVIĆ, Diana. *Dnevnik*. Izd. HDA. Zagreb, 2004.

BULAJIĆ, Milan. *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*. Knjiga III. Izd. IRO "Rad". Beograd, 1989.

BULJAN, Alojz; HORVAT, Franjo. *Prešućene novljanske žrve*. Izd. Ogranak Matice hrvatske Novska. Novska, 2011.

BULJAN, Alojz; HORVAT, Franjo. *Žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća na području bivšeg kotara/općine Novska (Grad Novska, općine Jasenovac i Lipovljani, Grad Kutina – dio i Grad Sisak – dio)*. Izd. Ogranak Matice hrvatske Novska. Novska, 2006.

CILIGA, Antun. *Sam kroz Europu u ratu 1939.-1945*. Na pragu sutrašnjice. Rim, 1978.

CILIGA, Ante. *Svjedok najvećih laži dvadesetog stoljeća*. Zagreb, 2001.

ČELEBIJA, Evlija. *Putopisi. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Izd. IRO Veselin Masleša. Sarajevo, 1979.

ČERNIVEC, Andrea. *Vrijeme je da srušimo velikosrpski mit o Jasenovcu. Nema dokaza za masovne ustaške zločine u Jasenovcu, ali ima za partizanske!* Nn: *Intervju*. *Dr. Stjepan Razum, povjesničar i arhivist*. U: *Hrvatski list*. Zadar, 2012., br. 411, od 9.VIII.2012., str. 28-35.

ČOLAKOVIĆ, Drago – Hadži. *Jasenovac, kronika iz pakla*. Sarajevo, 1948.

ĆOSIĆ, Stanko. *Najnovija istraživanja masovnih grobnica u Donjoj Gradini*. U: *Poruke*. Izd. Spomen područje Jasenovac. Jasenovac, 4./1988., br. 2 (7), od 15.IX.1973., str. 3.

ĆURUVIJA, Slavko. *Ibeovac: ja, Vlado Dapčević*. Izd. Zavod za izdavačku djelatnost Filipa Višnjića. Beograd, 1990.

DANON, Cadik – Braco. *Sasječeno stablo Danonovih*. Beograd, 2000.

DEDIJER, Vladimir. *Vatikan i Jasenovac. Dokumenti*. Niz: *Svedočanstva*. Izd. Izdavačka radna organizacija "Rad". Beograd, 1987.

DESPOT, Zvonimir. *Gdje su danas vreće zlata iz jasenovačkih grobnica*. U: *Večernji list*, 21. siječnja 1999., str. 16-17.

DESPOT, Zvonimir. *Partizani su '46 koristili Jasenovac za masovne likvidacije*. U: *Večernji list*, 20. travnja 1998., str. 7.

DRAGANOVIĆ, Krunoslav. *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*. Prema mandatu preč. Episkopata Jugoslavije izradio dr. Krunoslav DRAGANOVIĆ. Izd. Akademije "Regina apostolorum". Sarajevo, 1939.

DRAGOJEVIĆ, Rade. *U Jasenovcu je 1945. bilo 600 zarobljenika na prisilnom radu*. U: *Novi list*. Rijeka, 29.V.2002., str. 7.

ĐIKIĆ, Ivica. *Vijenac svim žrtvama Jasenovca*. U: *Slobodna Dalmacija*. Split, 16.VI.1996., str. 3.

ĐURIĆ, Vesna. *Povijest 8*. Udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole. Izd. Profil. Zagreb, 2013.

Enciklopedija hrvatskih prezimena. Izd. Nacionalni rodoslovni centar. Zagreb, 2008.

Enciklopedija Jugoslavije. Izd. Jugoslavenski leksikografski zavod. Zagreb, 1965.

ERDELJA, Krešimir; STOJAKOVIĆ, Igor. *Koraci kroz vrijeme IV*. Udžbenik povijesti za četvrti razred gimnazije. Izd. Školska knjiga. Zagreb, 2013.

ERDELJA, Krešimir; STOJAKOVIĆ, Igor. *Tragom prošlosti 8*. Udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole. Izd. Školska knjiga. Zagreb, 2013.

ERJAVEC, Tonči. *Španovica*. Zagreb, 1992.

FRANIĆ, Augustin. *KPD Stara Gradiška, mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika*. Nakl. Hrvatsko društvo političkih zatvorenika – podružnica Dubrovnik. Dubrovnik, 2009.

GAVRIĆ, Milan. *Otkosi smrti*. Izd. Narodna armija. Beograd, 1977.

GEORGE, Bernard. *L'Occident joue et perd. La Yugoslavie dans la guerre*. Niz: *Collection l'Histoire contemporaine revue et corrigée* Izd. La Table ronde. Paris, 1968.

GITMAN, Esther. *Kad hrabrost prevlada*. Zagreb, 2012.

GLAVINA, Frano. *U Jasenovcu su Srbi još 1906. ubijali Hrvate*. U: *Panorama*, 1. srpnja 1996., str. 60-61.

GOLDSTEIN, Ivo. *Holokaust u Zagrebu*. Zagreb, 2001.

GOLDSTEIN, Slavko. *Odstrel istine*. U: *Feral Tribune*. Split, 13./1996. U broj! U broj! 585., od 2.XII.1996.

GOLDSTEIN, Slavko; GOLDSTEIN, Ivo. *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*. Izd. Novi Liber. Zagreb, 2011.

GRAČAKOVIĆ, Ivan. *Stara i Nova Subocka*. Kutina, 2009.

GREGL, Zoran; MIGOTTI, Branka. *Nadgrobna stela iz Siska*. U: *Vjesnik arheološkog muzeja Zagreb*. Zagreb, 22.-23./1999.-2000.

HEĆIMOVIĆ, Joseph. *In Tito's death Marches. Testimony on the Massacres of the Croatians War Prisoners and Civilians after Word II*. Izd. Croatian Franciscan Press. Chicago, 1961.

HERCEG, Stjepan. *Samobor - mali Bleiburg 1945*. Izd. Društvo ratnih veterana "Hrvatski domobran" – Ogranak Samobor, te Gradski odbor Hrvatske demokratske zajednice. Samobor, 1996.

HOFMAN, Branko. *Noć do jutra*. Izd. DZS. Ljubljana, 1981.

HORVAT, Ivo. *Konclogor Jasenovac je surova istina, a ne antifašistički mit*. U: *Vjesnik*. Zagreb, 57./1996., br. 17556., od 30.VIII.1996., str. 13.

HORVAT, Vladimir. *Cvjetovi boli žrtava totalitarizama*. U: *Fokus*. *Hrvatski tjednik*. Zagreb, 2005., br. 270., od 15.VII.2005., str. 12-13.

HORVAT, Vladimir. *Partizanski logor Jasenovac*. U: *Fokus*. *Hrvatski tjednik*. Zagreb, 2005., br. 271, od 22.VII.2005., str. 12-13.

HORVAT, Vladimir. *Zločini Srba u Jasenovcu 1906. godine*. Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (1)*. U: *Glas Koncila*, 53./2014., br. 11 (2073), od 16.III.2014., str. 21. — HORVAT, Vladimir. *Logoraši poginuli od angloameričkog bombardiranja*. Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (2)*. U: GK, 53./2014., br. 12 (2074), od 23.III.2014., str. 21. — HORVAT, Vladimir. *Zabranjena "Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture"*. Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (3)*. U: GK, 53./2014., br. 13 (2075), od 30.III.2014., str. 25. — HORVAT, Vladimir. *Zabranjene knjige bivših logoraša*. Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (4)*. U: GK, 53./2014., br. 14 (2076), od 6.IV.2014., str. 21. — HORVAT, Vladimir. *Izbjeglice iz El Shatta na jasenovačkom popisu*. Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (5)*. U: GK, 53./2014., br. 15 (2077), od 13.IV.2014., str. 21. — HORVAT, Vladimir. *Partizanski logor za masovno istrebljenje*. Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (6)*. U: GK, 53./2014., br. 16 (2078), Uskrs 2014. (20.IV.2014.), str. 31. — HORVAT, Vladimir. *Jasenovačka je građa 1994. godine "kompletno opljačkana"*. Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (7)*. U: GK, 53./2014., br. 17 (2079), od 27.IV.2014., str. 21. — HORVAT, Vladimir. *"Svi su oni bili odmah likvidirani"*. Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (8)*. U: GK, 53./2014., br. 18 (2080), od 4.V.2014., str. 21. — HORVAT, Vladimir. *Svjedoci govore o poslijeratnom logoru*. Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (9)*. U: GK, 53./2014., br. 19 (2081), od 11.V.2014., str. 21. — HORVAT, Vladimir. *"Plitko zakopana tjelesa u*

odorama hrvatske vojske". Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (10)*. U: GK, 53./2014., br. 20 (2082), od 18.V.2014., str. 21. — HORVAT, Vladimir. *"Odvodili su skupine i nitko se nije vraćao!"*. Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (11)*. U: GK, 53./2014., br. 21 (2083), od 25.V.2014., str. 25. — HORVAT, Vladimir. *Gdje su dukati slavonskih snaša iz jasenovačkih grobnica?* Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (12)*. U: GK, 53./2014., br. 22 (2084), od 1.VI.2014., str. 21. — HORVAT, Vladimir. *Politički "preodgoj" informbiroovaca*. Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (13)*. U: GK, 53./2014., br. 23 (2085), od 8.VI.2014., str. 21. — HORVAT, Vladimir. *Zašto je Zapad prešutio Goli otok?* Nn: *Istina o tri jasenovačka logora (14)*. U: GK, 53./2014., br. 24 (2086), od 15.VI.2014., str. 21.

Hrvatski crveni križ. Zagreb, travanj-svibanj 1944.

Hrvatski povijesni atlas. Izd. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb, 2003.

Hrvatski povijesni zemljovidi. Izd. Kartografija, Školska knjiga. Zagreb, 1993.

Hrvatski studiji - Studia Croatica. Niz: Biblioteka *'Povijest'*, sv. 1. Zagreb, 1998.

HUBER, Čedomil. *Bio sam zatočenik logora Jasenovac*. Izd. JUSP Jasenovac. Jasenovac, 1977.

IVANKOVIĆ, Zvonko; JAREB, Mario. *Povijesni atlas za 8. razred osnovne škole*. Izd. Alfa. Zagreb, 2008.

IVANKOVIĆ, Zvonko – Vonta. *Jasenovac: partizanski logor smrti*. U: *Globus*. Zagreb, 1992., br. 79, 12.VI.1992., str. 16.

IVEZIĆ, Mladen. *Sabirni i radni logor Jasenovac. Svezak 1.: Jasenovac – brojke*. [Naslov na prednjem ovitku: *Jasenovac – brojke*]. Samizdat. Zagreb, 2003.

IVEZIĆ, Mladen. *Titov Jasenovac*. Samizdat. Zagreb 2014.

Izvješće Komisije za utvrđivanje žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća. Zagreb, 1999.

JANČIKOVIĆ, Tomo. *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938., Zagreb, siječanj 1939*. U: *Politika*. Beograd, 14. XII. 1938., str. 5.

JANOVIĆ, Stanislav. *Tito na Golom otoku, uspomene*. Naklada Pavičić. Zagreb, 2013.

JURČEVIĆ, Josip. *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske*. Niz: *Povijest*, sv. 1. Izd. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 1998. — Drugo izdanje objavljeno je 2005.

JURČEVIĆ, Josip. *Nastanak jasenovačkog mita*. *Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske*. II. izdanje. Niz: *Povijest*, sv. 1. Izd. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, ^{2}2005.

JURČEVIĆ, Josip. *Prikrivena stratišta i grobišta jugoslavenskih komunističkih zločina*. Izd. Dokumentacijsko informacijsko središte – DIS. Zagreb, 2012.

KALEB, Vjekoslav. *Govorim o toleranciji*. U: *Hrvatski tjednik*. Izd. Matica hrvatska. Zagreb, 1./1971., br. 31.

KARAKAŠ-OBRADOV, Marica. *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu*. *Saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.-1945*. Izd. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2008.

KARAMATIĆ, Ivica. *Svjedočenje iz radnog logora Jasenovac*. U: *Politički zatvorenik*, 2011., br. 235.

KEVO, Mario. *Jasenovac 1945*. U: *1945. – Razdjelnica hrvatske povijesti*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 5. i 6. svibnja 2006. Izd. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2006.

KEVO, Mario. *Počeci logora Jasenovac*. U: *Scrinia Slavonica*. Izd. Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod, 3./2003., br. 1, XI.2003., str. 471-499.

KEVO, Mario. *Veze Međunarodnog odbora Crvenog križa i NDH*. Zagreb, 2009.

KLJAKOVIĆ ŠANTIĆ, Josip. *Monstruozno je falsificiran popis jasenovačkih žrtava*. U: *Glas Koncila*, 2005., br. 25, od 19.VI.2005., str. 32.

KNEZOVIĆ, Oton. *Pokolj hrvatske vojske 1945*. *Dokumenti o zvjerstvima Srba nad Hrvatima*. Chicago, 1960.

KOMARICA, Slavko; ODIĆ, Slavko. *Zašto Jasenovac nije oslobođen*. Zagreb, 2008.

KOREN, Snježana. *Povijest 8*. Udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole. Izd. Profil. Zagreb, 2013.

KOŠUTIĆ, Ivan. *49 mjeseci NDH*. Zagreb, 1997.

KOZJAK, Josip. *O razvitku pruga u Hrvatskoj*. U: *Zbornik Sto godina željeznice*. Izd. Štamparsko preduzeće Jugoslovenskih železnica. Beograd, 1951.

KOŽUL, Stjepan. *Martirologij Crkve zagrebačke. Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*. 2. izdanje. Izd. Prometej i Zagrebačka nadbiskupija. Zagreb, 1998.

KOŽUL, Stjepan. *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije. U prigodi proslave 900. obljetnice postojanja Zagrebačke nad/biskupije*. Izd. NDS u suradnji s Koncilom d.o.o. Zagreb, 1992.

KOŽUL, Stjepan. *Stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata i poraća*. Niz: *Radovi*, knjiga 4. Izd. Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić". Zagreb, 2004.

Krajina. Srbi u našim sjevero-zapadnim krajevima. Izd. Zadružna štamparija. Zagreb, 1938.

KRČELIĆ, Baltazar Adam. *Povijest stolne crkve zagrebačke*. Izd. Institut za suvremenu povijest. Zagreb, 1994.

KRIZMAN, Bogdan. *NDH između Hitlera i Mussolinija*. Zagreb, 1983.

KRIŠTO, Jure. *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Niz: *Plava biblioteka,* 206. Izd. Nakladni zavod Globus. Zagreb, 2001.

KUJUNDŽIĆ, Milivoj; DIZDAR, Zdravko. *Hrvatska borba za opstojnost 1918.-1998*. Izd. Hrvatski državni sabor. Zagreb, 2000.

LAJNERT, Siniša. *Ustroj željeznica u Hrvatskoj*. Izd. Hrvatski državni arhiv. Zagreb, 2003.

Leksikon naselja Hrvatske. Izd. Mozaik knjiga. Zagreb, 2004.

LENJIN, Vladimir Ilič. *Proleterska revolucija i izrod Kautsky*. Kultura: Misla. Skoplje, 1974., str. 53.

Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945., 1945.-1951. Urednici Vladimir GEIGER, Martina GRAHEK-RAVANČIĆ i Marica KARAKAŠ-OBRADOV. Izd. HIP. Zagreb, 2010.

MAČKOVIĆ, Mića - Skula; MAČKOVIĆ, Davor. *Jasenovac na Savi*. Izd. Davor Mačković. Jasenovac, 2007.

MADUNIĆ, Branko. *Mnoge nismo nikad više vidjeli*. U: *Nedjeljni Vjesnik*. Zagreb, 20.X.1996., str. 12.

MADUNIĆ, Branko. *Vidio sam masovni partizanski zločin u Jasenovcu*. U: *Nedjeljni Vjesnik*. Zagreb, 5. i 6.I.1997., str. 5.

MATAUŠIĆ, Nataša. *Jasenovac 1941.-1945*. *Logor smrti i radni logor*. Izd. Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac. Jasenovac-Zagreb, 2003.

MATAUŠIĆ, Nataša. *Koncentracioni logor Jasenovac. Fotomonografija*. [Naslov na prednjoj korici: *Jasenovac – fotomonografija*]. Niz: *Banalnost zla*. Nakl. Spomen-područje Jasenovac. Jasenovac, 2008.

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Naklada P.I.P. Pavičić. Zagreb, 2002.

Međunarodni znanstveni skup. "Bleiburg 1945.-1995.", Zagreb, 12.-13. V. 1993. Izd. Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informativni centar. Zagreb, 1994.

Međunarodni znanstveni skup. "Jugoistočna Europa 1918.-1995.", Zadar, 28.-30. IX. 1995. Ur. Aleksandar RAVLIĆ. Izd. Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informativni centar. Zagreb, 1996.

MIJATOVIĆ, Anđelko. *Bleiburška tragedija i Križni put hrvatskoga naroda godine 1945*. Izd. Hrvatski svjetski kongres. New York – Zagreb, 2007.
MILETIĆ, Antun. *Koncentracioni logor Jasenovac, 1941.-1945. Dokumenta*. Knjiga I. Niz: *Izvori*. Drugo izdanje. Izd. Narodna knjiga, Beograd; Spomen-područje Jasenovac. Beograd, ^{2}1986.
MILETIĆ, Antun. *Koncentracioni logor Jasenovac, 1941.-1945. Dokumenta*. Knjiga II. Niz: *Izvori*. Drugo izdanje. Izd. Narodna knjiga, Beograd; Spomen-područje Jasenovac. Beograd, ^{2}1986.
MILETIĆ, Antun. *Koncentracioni logor Jasenovac, 1941.-1945. Dokumenta*. Knjiga III. Niz: *Izvori*. Prvo izdanje. Izd. Narodna knjiga, Beograd; Spomen-područje Jasenovac. Beograd, 1987.
MILETIĆ, Antun. *Koncentracioni logor Jasenovac*. Knjiga IV. Prvo izdanje. Izd. Gambit. Jagodina, 2007.
MILETIĆ, Antun. *Prilog pručavanju istorije Jugoslovenske narodne armije kroz izabrana dokumenta maršala Jugoslavije Tita, Ministra narodne odbrane i Vrhovnog komandanta JNA u periodu 1945.-1956. godine*. U: *Vojnoistorijski glasnik*. Izd. Vojnoistorijski institut. Beograd, 38./1987., br. 1.
MILIŠA, Đorđe. *U mučilištu-paklu Jasenovac*. Predgovor dr. sc. Mario KEVO. Niz: *Posebna izdanja*. Naklada Pavičić (P.I.P.). Zagreb, 2011.
MILLER, Erwin. *Izabran za umiranje*. Zagreb, 2004.
MILOSAVLJEVIĆ, J. Ž. *Srpsko-hrvatski spor i neimari Jugoslavije*. Izd. Štamparija Marinković. Beograd, 2003.
MILJAN, Goran; MIŠKULIN, Ivica. *Povijest 4*. Udžbenik povijesti za četvrti razred gimnazije. Izd. Profil. Zagreb, 2009.
MRKOCI, Vladimir i HORVAT, Vladimir. *Ogoljela laž logora Jasenovac*. Niz: *Otkrivena istina*. Naklada E. Čić. Zagreb, 2008.
NIKOLIĆ, Nikola. *Jasenovački logor*. Izd. Nakladni zavod Hrvatske. Zagreb, 1948. — Slovensko izdanje: *Taborišče smrti Jasenovac*. Ljubljana, 1969.
NIKOLIĆ, Vinko. *Bleiburg: uzroci i posljedice*. Niz: Knjižnica *Hrvatske revije*. München – Barcelona, 1988.
NIKOLIĆ, Vinko. *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*. Niz: Knjižnica *Hrvatske revije*. München – Barcelona, 1976.
Njemačka obavještajna služba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. 2. dio. Izd. Večernji list. Zagreb, 2011.
O partizanskom logoru u Jasenovcu. U: *Politički zatvorenik*, 1997., br. 60, ožujak 1997., str. 35.
Od Bleiburga do naših dana. Zbornik radova o Bleiburgu i Križnom putu s Drugog međunarodnog znanstvenog simpozija u Zagrebu 14. i 15. svibnja 1994. Izd. Marabu. Zagreb, 1994.

Odnijeli su i lubanje. U: *Hrvatsko slovo*, 19. siječnja 2001., str. 8-9.
Okrugli stol "Jasenovac 1986.", 14. i 15. XI. 1986. Izd. SP Jasenovac. Jasenovac, 1986.
PARŠIĆ, Jure. *Sjećanja nekadašnjeg jasenovačkog župnika na neke događaje onoga vremena…* U: *Hrvatska revija*. München-Barcelona, 35./1985., br. 3 (139), rujan 1985., str. 422-439.
PASPA, Ivan. *Još o partizanskom logoru u Jasenovcu*. U: *Politički zatvorenik*. Izd. Hrvatsko društvo političkih zatvorenika. Zagreb, 1997., br. 61, travanj 1997., str. 37.
PAVLIĆEVIĆ, Dragutin. *Progoni i likvidacije Hrvata na području Hrvatske od 1903.-1941*. U: *Međunarodni znanstveni skup. "Jugoistočna Europa 1918.-1995."*, Zadar, 28.-30. IX. 1995. Ur. Aleksandar RAVLIĆ. Izd. Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informativni centar. Zagreb, 1996., str. 34.
PEČARIĆ, Josip. *Srpski mit o Jasenovcu*. *Skrivanje istine o beogradskim konc-logorima*. Izd. Dom i svijet; Hrvatski informativni centar; Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 1998. — Drugo je izdanje objavljeno 2000.
PEČARIĆ, Josip. *Srpski mit o Jasenovcu. I. Skrivanje istine o beogradskim konc-logor*[i]*ma*. Nakl. Element. Zagreb, [2]2000.
PEČARIĆ, Josip. *Srpski mit o Jasenovcu. II. O Bulajićevoj ideologiji genocida hrvatskih autora*. Nakl. Element. Zagreb, 2000.
PEČARIĆ, Josip. *Serbian myth about Jasenovac*. Prijevod Ivana PEČARIĆ. Nakl. Stih. Zagreb, 2001.
PERVAN, Berislav. *General NDH Hinko Alabanda*. U: *Vojna povijest*. Zagreb, 2012., br. 16, str. 22.
PETEŠIĆ, Ćiril. *Dječji dom Jastrebarsko, dokumenti*. Zagreb, 1990.
PILAV, Muhamed. *U ustaškoj emigraciji s Pavelićem*. Zürich, 1996.
PILIĆ, Stipo; MATKOVIĆ, Blanka. *Poslijeratni zarobljenički logor Jasenovac prema svjedočanstvima i novim arhivskim izvorima*. U: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*. Zadar, 2014., br. 56, str. 323-408.
POLJAK, Željko. *Hrvatsk planine, planinarsko-turistički vodič*. Izd. Planinarski savez Hrvatske, Zagreb, 1996.
Popis objavljenih isprava. U: *Fontes*. *Izvori za hrvatsku povijest*. Glavni urednik Josip KOLANOVIĆ. Zagreb, 2./1996., br. 2, str. 9-42.
Pošta iz koncentracijskih logora Jasenovac i Stara Gradiška. Izd. JUSP Jasenovac. Jasenovac, 2013.
Povijesni atlas za osnovnu školu. Izd. Hrvatska školska kartografija. Zagreb, 2007.
Povijesni atlas za srednje škole. Izd. Školska knjiga. Zagreb, 2008.

Povijest u kartama i slikama. Povijesni atlas za 8. razred osnovne škole. Izd. Školska knjiga. Zagreb, 2008.

PRCELA, John Ivan; ŽIVIĆ, Dražen. *Hrvatski holokaust. Dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*. Izd. Hrvatsko društvo političkih zatvorenika. Zagreb, 2001.

PRCELA, John Ivan. *Hrvatski holokaust, II*. Zagreb, 2005.

PRCELA, John; GULDESCU, Stanko. *Operation Slaugerthouse. Eyewitnes Account of Postwar Massacres in Yugoslavia*. Izd. Dorrance and Company. Philadelphia, 1970.

RENDULIĆ, Ivica; NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena. *Povijesni atlas za osmi razred*. Izd. Profil. Zagreb, 2009.

Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu, 1941.-1945. Zagreb, 1984.

RIFFER, Milko. *Grad mrtvih*. Pn: *Jasenovac 1943*. Predgovor dr. sc. Željko Holjevac. Niz: *Posebna izdanja*. Naklada Pavičić (P.I.P.). Zagreb, 2011.

ROGIĆ, Veljko. *Regionalna geografija Jugoslavije*. Knj. 1. Izd. Školska knjiga. Zagreb, 1982.

SALOMON, Nada. *Mladost u zatvorima i logorima*. U knjizi: *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu, 1941.-1945*. Zagreb, 1984., str. 343-355.

Sećanja Jevreja na logor Jasenovac. Ur. Dušan SINDIK. Izd. Savez jevrejskih opština Jugoslavije. [Beograd], 1972.

SIMIĆ, Pero; DESPOT, Zvonimir. *Tito strogo povjerljivo*. Zagreb, 2010.

Slovenija 1941.-1948.-1952. Zbornik. Izd. Društvo za ureditev zamolčanih grobov. Ljubljana-Grosuplje, 2000.

SCHREINER, Paul. *Spašeni iz Zagreba*. Zagreb, 2014.

SOBOLEVSKI, Mihael. *Između Jasenovca i Bleiburga*. U: *Erazmus*. Izd. Zaklada Otvoreno društvo. Zagreb, 1993., br. 4, studeni 1993., str. 42-47.

Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta 1945.-1995. Ur. Mirko VALENTIĆ. Izd. Quo vadis. Zagreb, 1995.

Srpsko – hrvatski spor. 3. dio. Štamparija Drag. Gregorić. Beograd, 1939.

STANOJEVIĆ, Stanoje. *Narodna enciklopedija srpsko – hrvatsko – slovenačka*. Knjiga II. Izd. Bibliografski zavod, d. d. Zagreb, 1927.

ŠEPOVIĆ, Branko. *Jasenovac*. Izd. Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek. Zagreb, 2001.

ŠIMUNDIĆ, Mate. *Hrvatski smrtni put*. Izd. Matica hrvatska. Split, 2006.

ŠTEFAN, Ljubica. *Istinom i činjenicama za Hrvatsku*. Niz: *Knjižnica HS*, knj. VII. Izd. Hrvatska kulturna zaklada, HKZ – Hrvatsko slovo. Zagreb, 1999.

ŠTEFAN, Ljubica. *Mitovi i zatajena povijest*. Izd. K. Krešimir: Slovo M. Zagreb, 1999.

ŠTEFAN, Ljubica. *Poslijeratni Titov logor Jasenovac, 1945.-1947./48*. U: *Zbornik radova Prvog hrvatskog žrtvoslovnog društva*. Izd. Hrvatsko žrtvoslovno društvo i Narodne novine. Zagreb, 1998., str. 209-214.

ŠTEFAN, Ljubica. *SUBNOR Hrvatske oteo domobransko zlato*. U: *Hrvatsko slovo*. Izd. Društvo hrvatskih književnika-HKZ – Hrvatski informativni centar. Zagreb, 20.III.1998.

ŠTEFAN, Ljubica. *Svjedočenje stradalnika Titova Jasenovca*. U: *Hrvatsko slovo*. Izd. Društvo hrvatskih književnika-HKZ – Hrvatski informativni centar. Zagreb, 15.V.1998., str. 5.

Što su partizani učinili s ranjenicima u Zagrebu? U: *Glas Koncila*, 24. lipnja 1990, str. 7.

Tko se krije iza organizacije Jasenovac Research Institute. U: *Hrvatski list*, 12. veljače 2009., str. 11.

TOMIČIĆ, Željko. *Romanički mač iz rijeke Save kraj Jasenovca*. *Prilog poznavanju romaničkog oružja u Slavoniji*. U: *Prilozi Instituta arheologije*. Zagreb, 2002., br. 19.

TRIVUNČIĆ, Radovan. *Jasenovac i jasenovački logori*. *Spomen-područje Jasenovac*. Niz: *Biblioteka Poruke*, knj. 5. Jasenovac, 1974.

TRIVUNČIĆ, Radovan. *Jasenovačka drama*. Izd. Školske novine. Zagreb, 1985.

TUĐMAN, Franjo. *Bespuća povijesne zbiljnosti*. *Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*. Drugo izdanje. Niz: *Hrvatske povjesnice*. Izd. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb, ²1989.

Veliki atlas Hrvatske. Izd. Mozaik knjiga. Zagreb, 2002.

VUKIĆ, Igor. *Gdje su pokopane jasenovačke žrtve?* Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (1)*. U: *Glas Koncila*, 52./2013., br. 11 (2021), od 17.III.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Odbjegli logoraš Hahn kod nadbiskupa Stepinca*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (2)*. U: GK, 52./2013., br. 12 (2022), od 24.III.2013., str. 25. — VUKIĆ, Igor. *Na prostoru jasenovačkoga logora pronađena 193 kostura*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (3)*. U: GK, 52./2013., br. 13 (2023), Uskrs, 31.III.2013., str. 31. — VUKIĆ, Igor. *Postojala je vrlo precizna kartoteka*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (4)*. U: GK, 52./2013., br. 14 (2024), od 7.IV.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Iz logora - na liječenje srpske djece*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (5)*. U: GK, 52./2013., br. 15 (2025), od 14.IV.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Iz logorske blagajne Srbima isplaćena odšteta*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (6)*. U: GK, 52./2013., br. 16 (2026), od 21.IV.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Manipulacije poslijeratnom Zemaljskom komisijom*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovač-*

kom logoru (7). U: GK, 52./2013., br. 23 (2033), od 9.VI.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Gdje su dnevna izvješća o slanju u logor?* Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (8)*. U: GK, 52./2013., br. 24 (2034), od 16.VI.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Na jasenovačkom popisu i umrli u Norveškoj*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (9)*. U: GK, 52./2013., br. 25 (2035), od 23.VI.2013., str. 25. — VUKIĆ, Igor. *Ustaški vojnici pomažu humanitarcima*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (10)*. U: GK, 52./2013., br. 26 (2036), od 30.VI.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *U šegrtskoj školi i djeca iz okolnih sela*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (11)*. U: GK, 52./2013., br. 27 (2037), od 7.VII.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Poslijeratno strogo cenzuriranje svjedoka*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (12)*. U: GK, 52./2013., br. 28 (2038), od 14.VII.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Priredbe subotom i nedjeljom u dvorani stolarije*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (13)*. U: GK, 52./2013., br. 29 (2039), od 21.VII.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Izjalovljena nada u partizansko osvajanje logora*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (14)*. U: GK, 52./2013., br. 30 (2040), od 28.VII.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *"Tko je tko" - enciklopedija jasenovačkog logora*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (15)*. U: GK, 52./2013., br. 43 (2053), od 27.X.2013., str. 25. — VUKIĆ, Igor. *Popisi interniraca koji su dobili paket od kuće*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (16)*. U: GK, 52./2013., br. 44 (2054), od 3.XI.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Otvorena logorska knjižnica*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (17)*. U: GK, 52./2013., br. 45 (2055), od 10.XI.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Amnestirani i katolici i pravoslavni i muslimani*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (18)*. U: GK, 52./2013., br. 46 (2056), od 17.XI.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Zatočenici - žrtve savezničkih bombardiranja*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (19)*. U: GK, 52./2013., br. 47 (2057), od 24.XI.2013., str. 25. — VUKIĆ, Igor. *Srbi domobrani u logističkim postrojbama NDH-a*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (21*[!]*)*. U: GK, 52./2013., br. 48 (2058), od 1.XII.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Uhićenje četničkoga vojvode Mane Rokvića i njegove pratnje*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (21)*. U: GK, 52./2013., br. 49 (2059), od 8.XII.2013., str. 21. — VUKIĆ, Igor. *Zatočenici nisu dovođeni da bi bili ubijani*. Nn: *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru (22)*. U: GK, 52./2013., br. 50 (2060), od 15.XII.2013., str. 21.

VUKIĆ, Ivan. *Lika i Podgorje na braniku doma i naroda*. Izd. HOR – Hrvatski obrambeni red. Zagreb, 2012.

VUKOREP, Stanislav. *Preživjeli svjedoče*. Izd. Detecta. Zagreb, 2005.

VUKOVIĆ, Tomislav. *Ustaško vodstvo protiv "divljih ustaša"*. Nn: *Nezavisna Država Hrvatska između zakona i zločina (1)*. U: *Glas Koncila*, 53./2014., br. 29 (2091), od 20.VII.2014., str. 21. — VUKOVIĆ, Tomislav. *Smrtne i vremenske kazne, izbacivanje iz ustaških redova*. Nn: *Nezavisna Država Hrvatska između zakona i zločina (2)*. U: *GK*, 53./2014., br. 30 (2092), od 27.VII.2014., str. 21. — VUKOVIĆ, Tomislav. *Oduzimanje i smanjenje činova*. Nn: *Nezavisna Država Hrvatska između zakona i zločina (3)*. U: *GK*, 53./2014., br. 31 (2093), od 3.VIII.2014., str. 21.

VUKOVIĆ, Tomislav. *Ideološka i dnevnopolitička uloga jasenovačkoga mita*. Nn: *Intervju. Mr. Mladen Ivezić, autor knjige "Titov Jasenovac"*. U: *GK*, 53./2014., br. 30 (2092), od 27.VII.2014., str. 6-7.

VUKOVIĆ, Tomislav. *"Pozivam i ostale učenike iz jasenovačkoga logora da se jave"*. Nn: *Susret. Svjedočenje Zvonka Pajura iz Jasenovca*. U: *GK*, 53./2014., br. 31 (2093), od 3.VIII.2014., str. 14.

ZEČEVIĆ, Dušan. *Pregled posmrtnih ostataka iz grobnice Donja Gradina*. U: *Okrugli stol "Jasenovac 1986.", 14. i 15. XI. 1986*. Izd. SP Jasenovac. Jasenovac, 1986.

Zločini u logoru Jasenovac. Izd. Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Zagreb, 1946.

ZVIZDIĆ, Salih. *Jasenovac: partizanski logor smrti*. U: *Globus*, 12. lipnja 1992., str. 32-34.

ŽUGAJ, Vjekoslav. *Stara Gradiška*. Nakl. N.T.D. Mato Lovrak. Zagreb, 1997.